

ANDASTAN

ARTS ET
LETTRES

Արտիստի
Գրուի

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՀԱՐՈՆ
Ա. ԱԼԻԲՍՏՆԵԱՆ
ԳԷՈՐԳ ԱԲՈՎ
ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ
Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ
ՏԷՔ. ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ
Ա. ԿՈՍՏԱՆԳԵԱՆ
Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Գ. ՃԻՋՄԷՃԵԱՆ
Վ. ՄԱԹԷՈՍԵԱՆ
Գ. ՄԱՀԱՐԻ
Լ. Ա. ՄԱՐՍԷԼ
Յ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ
ՌՈՒՋԱՆ ՆԱՆՈՒՄԵԱՆ
ՍԱՅԱԹՆՈՎԱ
Զ. Մ. ՈՐԲՈՒՆԻ
ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՅ
ԱՆՏՈՆ ՉԵՆՈՎ
Մ. ՊԱՐՍՄԱՄԵԱՆ
Շ. ՊՈՏԸԼԷՐ
Հ. ՍՓԵՐ (Ե. Պաւմախեան)
ՓՕԼ ՎԱԼԵՐԻ
Ս. ՏԱՐՈՆՅԻ
Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ
Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆ
Գ. ՔԷՐԷՍԹԷՃԵԱՆ
ԹՈՐՈՍԵԱՆ
ՍՈՆԱ ԹՕՓԱԼԵԱՆ
Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ
ՃԵՐԱՆԵԱՆ
Է. ՇԱՀԻՆ
ՇԱՐԹ
Բ. ՊՈՏՈՍԵԱՆ
Յ. ՓՈՒՇՄԱՆ

ANDASTAN

ARTS ET LETTRES

Revue Arménienne

1963

14

Գին' 12 հր.

Fonds A.R.A.M

ԱՆԴԱՍՏԱՆ

Պարբերական
Գրականության և Արուեստի

*

14

ANDASTAN

Revue arménienne
Arts et Littérature

PARIS

1963

Մտնաստեղծութիւններ

Ա. ՀԱՐՈՆ

ՏԵՍԻԼ

ը բացուի դուռը մեծագործ Տեսիլքին...

Եւ կը տեսնեմ անապատին մէջ ասեղ
Չըքնաղ արեւ մ'որ դուրս կ'ելլէ լողանքէն
Աւազի խոր ծովերուն:

Ամէն բան լո՛ւռ է
Եւ բընութիւնն ինծի այնտեղ կը թըլի
Անլար քընար մ'առկախ երկնի մատներէն...:

«Քալէ՛, չըլլա՛յ որ սարսափիս» կը գոչէ
Հեռաւոր ձայն մը ինծի:

Հեռուն շեփոր մը կը դողայ բոցաշունչ,
Եւ արձագանգն իր թեւաւոր, լիւղ առ լիւղ,
Կ'երթայ հողին վրայ արծուի պէս տարածուիլ:

«Մըտի՛ կ'ըրէ» կը գոչէ նոյն ձայնն ինծի...
Եւ կը լըսեմ ասեղ բարբառն որ կ'ըսէ.—

«Հինգ դար ասա, ո՛վ հայկածին առիւծներ,
Օրերուն մէջ ա՛յս օրը ձեզ կը սպասէր,

Դուք որ ձեր պերճ օրոցքին մէջ լըսեցիք
Դեռ կիսաբուն եւ ժրպտաչուրթն ակնարկով
Օրերեզներէն մայրական՝
Թէ պիտի գար այս օրն անհուն դուփիւնով՝
Բաշերն հովին նըթոյգի պէս խայտալէն,
Փառքի ա՛յս օրն որ պիտի ձեզ մըկըրատէր
Դիւցազնութեան կըրակով:

Եւ թող լարերդ այդ ըզգենուն ծիրանին
Ասպետական այս երգին:
Ահա, անոնք կը խոյանան, գունդ առ գունդ,
Բըլլուն ի վեր որ սանդուխ մ'է լոկ կարծես
Դէպի հարսնիք մ'անծանօթ:

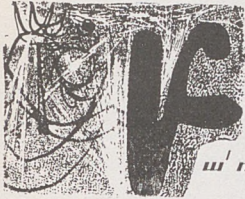
Ես կը տեսնեմ չէկ վիզերուն վրայ անոնց
Եւ անոնց բոց դէմքերուն՝
Կարմիր արշա՛ւը արիւնին՝ վարդի պէս
Նրկընքին վրայ բըռնկած:

Ի փառս անոնց պայծառացի՛ր, ո՛վ Քընար
Եւ թող շիթ շիթ գինի կաթի երգերէդ,
Որովհետեւ, այսօր՝ ահա՛ կը յառնէ
Գերեզմանուած Ոգին փողփող յարութեամբ
Եւ կը փրթթի անապատին մէջ ամուլ՝
Գինովութեան այգի մ'անո՛յչ ժրպիտով...:

Եւ ամէն մէկ քաջի ճակատ կ'ըլլայ հոն
Ապառաժի վըճիտ աղբիւր մ'ինքնաբուխ,
Ամէն մէկ հեւք կ'ըլլայ գեփիւռ մ'իբրիկուան,
Եւ ամէն շուրթ՝ ծաղիկ մ'ազուո՞ր սարսուռով...

Ի փառս անոնց յաւերժացի՛ր, ո՛վ Քընար:

*

Մ Ի Տ Ա Ս Ա Ր Դ Ո Ւ Թ Ի Ն

ա՛ռն է հրաշք՝ կեանքի նոր բարձունքներէն
արձակուած,
Գեղեցկութեան ճաճանչող հմայքներով ծիրանի,
Ուր սիրան է միշտ բոբբ սրկէ՛հ պատարագին սրբազան
Ու կենսուրախ նուաճման...

Բառն է հրա՛շք՝ վայրկեանի արծաթահունչ գոյութեան:

Բանա՛լ դռներն անվարան՝ մեծապայծառ ճոխութեանց,
Կարելութեանց բազմազան, ուրախութեան լայնահուն,
Արբեցումի, նուաճման, հերոսութեան խելայեղ:

Կարենալ միշտ պահել զայն, — վատնել որպէս անգին գանձ
Արձակելով արեւին, ու խենթութեանց ու սիրոյ,
Ու խոյանքով արծուեթուիչ կտրել միջոցն անվարան...

Մագերն յանձնած հողմերուն, կեանքի կայմին տիրակալ՝
Ճակատիլ հե՛ստ փոթորկին, ըլլալ կայծակն հարուածող,
Նժոյգներու վրայ անսանձ բռնել աստղերն անհունին,
Ստեղծագործ կիրքերու նոր սերմերով ուռճացած:

Կապտե՛լ պահն այդ անկայուն երջանկութեան գերազանց:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Հորիզոնէն անդին երկարող ու կարկառուն թեւերով
Կը ճախրէ
Մտածումն իր արծուերիւր ,
Մինչ հովերուն դէմ-յանդիման
Երգերն իր՝
Արձազանդող համանըազ , տարածութեան մէջ կեանքի :

Ան հազորդեց ողջոյնն իր
Երկրի բոլոր ծագերուն ,
Հոյատեսիլ բարձունքներէն բացաւ լայն
Լուսարձակն իր գերիբական՝ ապագայի արեւուն :

Իր երգերուն մէջ մանկութիւնն
Անտառներու սրտատրտի եղնիկն է որ կը վարգէ
Կենսուրախ ապագայի մը համար ,
Մարդկայնութեամբ տոգորուն՝
Իր երգերուն մէջ կը շարժին մեր հերոսներն անանուն
Գաղափարի վեհութեամբ :

Ան՝ որ սրտով խօսեցաւ
Թշուառութիւնն ամոքող իր բառերով
Ամբոխներուն այլ խոնարհ ,
Անհունատենչ սրտերուն մէջ ստեղծեց
Յոյսի պայծառ ծաղիկներ՝
Կը տառապի զաղանօրէն
Մեղքերովը ծանրաբեռն ամբոխներուն իր սիրած ,
Անոնց վէրքերն ի՛ր իսկ մարմնոյն վրայ դեռ
Կը կրէ լուռ , անտրտունջ . . .

Անբիծ մա'րդն է ան, ու մարտիկ՝
արդարութեան մեծ զինուոր,
Հրդեհներէն ու կրակէն ջրդեղուած,
Յաղթանակի գրոհներով սրակեալ՝
Անեղբական զիշերէն վերջ տարածուող
Առաւօտեան շողին մէջ՝
Լոյսէ ճակատ եւ լուսատար ճառագայթ...

Ան՝ ուղեցոյց կենսալիբ սերունդներուն բարձրացող
Ազնուացած տառապանքովն իր ցեղին՝
Ան՝ քերթողն է,
Քանդակող՝
Վերածնութեան կրթողն անմեռ հայութեան:

Բ. Թ.

Օւո

ալարուն ու խոհուն իզութիւնը ծառի
Երկրախոյզ խոնարհուած բարձրացաւ իմ առջեւ
Յնձութեամբ բեղմնաւոր բազուկներ վերամբարձ
Թեւաբախ բացուեցին իմ առջեւ :

*

Քանզի հովն էր յուզիչ եւ թէ ծառն էր յուզուած .
Արդ թերթեր վարդազոյն թափուեցին իմ առջեւ ,
Անտրտունջ թօթափեց խոստումներն իր թովիչ
Աստղազարդ մի երկինք իմ առջեւ :

*

Այլ քան հովը յուզուած եւ քան լոյսը յուզիչ՝
Սարսուղին մոխրացող ծաղիկներ իմ առջեւ .
Եւ վիժած աստղերից արեւներ երկնող այս
Բարդաւաճ բերկրութիւն իմ առջեւ :

★

ՅԱՆՔԵՆ ՀՈՒՆՁՔՆ

Ենք ցանեցինք
 Ո՛ւր, ե՛րբ, ինչպէ՛ս... — Ո՛վ քրտինք
 Որ տիեզերք մ'իբրեւ դուն՝ իւրաքանչիւր ցանքին հետ
 Իւրաքանչիւր կաթիլով յոյսերու մէջ գոյացար...
 Մեր յոգնութիւնն անդադար
 Օրերու դաշտը լեցուց ժրպտովն ինկա՛ծ՝ ծընունդէդ...

Մենք ցանեցինք բայց չբուսաւ ցանքն երբեք...
 Մենք հնձեցինք ինչ որ երբեք ցանուած չէր...
 Մեղանին վրայ աւօրեայ եւ օրերու սեղանին՝
 Կային եւ ոչ չցանուած, չհնձուած հատիկներ...
 Անոնք՝ իբրեւ ցանք եւ հունձք, նոյնն ըլլային երկուստեք,
 Իբարու հետ միաձոյլ որ չեն ապրիր առանձինն...

Մենք ցանեցինք... հնձեցինք թէ՛ լրոութիւն թէ՛ բարբառ
 Եւ ամէն ինչ անոնցմով՝ համբ ու խօսուն տիեզերք...
 Յանքէն ի հունձք մեր կեանքէն դարե՛ր անցան —
 անտես բերք՝
 Ներկան լեցնող յորդահոս եւ կշտացնող զայն ի սպառ...

Զի ներկան միշտ քաղցի մէջ իր ծընունդէն իսկ կարծես...
 — Զի ծընունդն իր արդէն իսկ «ըլլալու» քաղցը չէ՞ր
 «Լինելութեան» մ'ի խնդիր զոր կը հիւսենք ծոցն ի վեր
 Իր անդունդին՝ զայն մեզմով թէ՛ լեցնելով թէ՛ պարպելով
 անկէ մեզ...

Դարեր անցան մեր կեանքէն կեանքի գնովը մերին՝
 Որով անհունս անոնցմէ գնեցինք մեզ, անպակաս
 Իբրեւ հասոյթ՝ Այսօրուան Մեծ Սեղանին ի ըսպաս՝
 Ուր ժամանակն հիւրընկալ եւ հիւր բազմած է ինքնին...

Դարե՛ր անցան դարաւոր... Մենք անոնց բերքը, կոթող՝
 Ներկայով մեզ հնձեցինք՝ ուր Սեղանին վրայ բաց
 Հանապազօր գոյութեան, ընդմիշտ Այսօր, տարածուած...
 Հարստութիւնն ենք կեանքին՝ զայն անընդմէջ կերակրող...

Ճաշկերոյթի պահն է հոս, պահն անըսկիզբ ու անվերջ
 Ներկայութեան՝ զի հոս է որ կը սընի վաղն արդէն...
 Դարերն ամբողջ իրենցմէ դուրս կը յորդին ու կ'երգեն,
 Կը սարսըռան բերքերով, կը հոլովուին անոր մէջ...

Զի այստեղէն կը ծագի անըսկիզբ վաղն անդադար...
 Հոս, Արեւելքն է Անոր որ հորիզոն չի ճանչնար
 Անմայրամուտ թռիչքով... Ո՛ւր սակայն, ե՛րբ, վաղն
 Ինչպէ՛ս

Ի՛ր ծընունդին մէջ սիրել, տեսնել անոր դէմքն անտես
 Որ ներկայէն անանջատ՝ կը տանի զայն իրեն հետ՝
 Ինք ըլլալով միշտ Ներկան ժամանակին յոյսերուն...
 Անոնց դաշտերը բեղուն
 Անհունօրէն հերկած են բացազանե՛ր առ յաւէտ...
 — Սերմնացաններըս բոլոր
 Մենք՝ Այսօր...

ՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՄԱՍԻՆ

(Խորհրդածութիւններ պատկերասրահին մէջ)

Ի՞նչ հարցնեն՝ ցուցասրահը ուրեմն, ի՞նչ ձգտում ունի: Ձեւադրո՞ւմ միշտ: Փշոտ հարցում ու պատասխանը համոզիչ չէ յաճախ: Ինչո՞ւ բնութեան ու բնութենէն ներշնչուող ձեւին, բռնակալ զօրութեան մը հանդամանքը վերագրել: Ստուգիւ հոն է, էականը սակայն ըլլալով նաեւ այլուր:

Չապրելով նաեւ տոհմային դրութեան մը կողքին որ ունենայ իր «նահապետ մտաւորականը», բացատրող-ապացուցանողի փափուկ դերը ստանձնած, մեր մօտ իւրաքանչիւրը իր երգը կը յղանայ ու կ'երգէ: Դպրոցական չեն:

Շնչել նախասիրողները կը կենակցին հոն, երբեմն աղաղակել ուզողներուն հետ: Մերթ ընդ մերթ կրնան անորոշ թէ տարտամ ձայներ ալ իմացուիլ: Սխալելն իսկ փափաքելի է, քանի՛ սխալով արդիւնքի մը սահմանը կրնայ ուրուագծուիլ: Գէթ արուեստագէտին համար: Այն անձերուն ուրեմն, որոնք ուղղութիւն կը պահանջեն, կը գոհանամ Տը Բոնիինի, Չալարօի, Թօփալեանի, Պրազիլիէի, Կիրամանի պաստառները ցուցնելով: Կըզգամ սակայն թէ ճարտար պաշտպանողական մը չէ այս մէկը:

Յայնժամ, եթէ լաւ տրամադրուած ըլլամ, վերարտադրուած նկարներով զարգարուն գեղեցիկ գիրք մը կը ներկայացնեմ իրենց: Պիտի մոռնայի՛ ահաւասիկ այս հատորին մէջ ուրեմն ուղղութիւնը էական է: Հասարակաց յայտարարը այդ բոլորին պէտք է ըլլայ «վերացականը»:

Այժմ, գէթ պէտք է համաձայնիլ քանի՛ մը սահմանումներու շուրջ, այլապէս կարելի պիտի չըլլայ յառաջանալ:

Ո՞ր կըսկսի ձեզի համար Արուեստի Գործը: Հո՛ն ուր՝ «Ձեւը» կըսկսի զգենուլ «Ոճի» պատմուճան: Ինչո՞ւ չէ. պիտի աւելցնէք սակայն, անմիջապէս յետոյ՝ հո՛ն ուր՝ կըսոյթ, արժէք, շարժում, բնագոյ, մղում տակաւ առ տակաւ կըսկսին վերածուիլ դաշնաւորութեան, յարմարութեան, ներդաշնակութեան եւ չափեալ հաւասարակչութեան: Ուստի սահմանում մը ինծի համար, կամ տարբերութիւն մը՝ «Արուեստի Առարկային» ու «Արուեստի Գործին» միջեւ:

Երկրորդը ունենալով գերազանց վերանցական կարողութիւն միանգամայն անցեալին ու սպազային նկատմամբ՝ ուրկէ իր ընդհանրականութեան չափանիշը՝ մինչ առաջինը ներկային նկատմամբ միայն: Փոլլօք, Ռոթթօ, Մարթիէօ, Սուլաթ կամ Ալէշինսքիի մը պատառը — թուելու համար ամէնէն յանդուգն ու ճարպիկներէն ոմանք — այո՛, կընամ հասկնալ, նոյնիսկ սիրել, բայց իբր «Արուեստի Առարկայ»: Ո՛չ աւելի:

Այո՛, անշուշտ թէ կընամ սիրել, ինչպէս պիտի սիրէի փունջ մը ծաղիկ, ծաղկամանի մը մէջ. բայց ո՛չ Օտիլիոն Ռեոտոնի, Պոնարի կամ Կիրամանի մը նկարած փունջին նման, որ զիս հարսնուկի, պտուկի կամ ոսկեծաղիկներու դաշտէն այլուր կը փոխադրէ:

Այդ կարմիր, կապոյտ, մանիշակագոյն ու դեղինները, ծպտուած փունջի, հայթայթելով նախաշարժիչ ոյժը այն երեւակայական ուրոյն խաղին որ միայն իմ ինքնաթելադրութեամբս կընայ ծնունդ առնել եւ հետզհետէ բիւրեղանալ:

Ուրեմն նոյն այդ փունջը չի կրնար նոյն ըոպէին երկու տարբեր անձնաւորութեան սեփականութիւնը ըլլալ «նոյն տուեալներով»:

Ու յատկապէս թելադրուած անոր վերացական յատկանիշերէն, «ես ու միայն ես» կամ՝ «ուրիշը եւ միայն ուրիշը» կընանք ճամբորդը ըլլալ անոր ներքին պատմութեան:

Վերացականը ըլլալով մեզ արուեստագէտին ստեղծագործ երեւակայութեան սահմաններուն հասցնող կամուրջ, օգնական մեր վերարտադրիչ երեւակայութեան՝ դռնել տալու համար անոր անտեսանելիին վրայ բացուող պատուհան մը:

Միւս կողմէ ի՞նչ է մեր առաջին տպաւորութիւնը պատաստին առջեւ, որ իր կայուն զգայնութեան ձեւէն տակաւին չէ անցած շարժուն ձեւին: Յօլարձակում մը նախ որ պատաստէն կուգայ կարծէք ու կը խաչաձեւէ երկրորդ աստիճանի ուրիշ մը՝ մերքը՝ յայտնաբերող ներքին ներդաշնակութեան մը ներդրուածով՝ հետզհետէ պատելու համար մեր ամբողջ էութիւնը: Արդ, ճիշդ այդ պահուն է ուրեմն որ կըսկսինք անզգայաբար դատել Արուեստագէտ-Մարդը մեր ենթագիտակցութեան մէջ, գլխուն՝ սրտին ու ձեռքին նկատմամբ:

Ու համադրութիւնը այս երրորդութեան, մեր յափշտակիչ արկածախնդրութեան առաջին պահը պիտի ապահովէ: Նոյն այդ բախիւնէն պիտի ծնի «համակրութեան չափը» կամ աւելի ճիշդ հասկացողութեան դետին մը մեր եւ արուեստադէտին միջեւ:

Տակաւին ո՛չ մէկ վերլուծում սակայն, պատտաւին ինքնութեան մասին իբր առարկայ:

Այդ վերլուծումը հարկաւոր պիտի դառնայ երկրորդ փուլի մը մէջ որ այս անդամ տեւական մեր յափշտակութեան առիթ պիտի աայ, եթէ գործը մեծ է:

Նշանին մարմնացումը իր բոլոր հնչական կարելի շարունակութիւններով ինձ համար ընթեռնելի պիտի ըլլան ուրեմն եթէ կարենամ քակել ու կարդալ պատառը: Պիտի ազդուիմ նաեւ անոր ներկայացման ձեւէն ու զործադրութեան կերպէն: Երբեմն ակնարկութիւնը բաւ պիտի ըլլայ որ հետեւիմ: Բայց կարելի՞ է որոշ սահմանէ մը անդին անցնիլ: Ձեմ կարծեր:

Անշուշտ պատատւ մը կարգալու եւ թէ անոր թափանցելու դժուարութիւնը ոչինչ կը պակսեցնէ իր տարողութենէն. կարգ մը պարագաներու մէջ կրնայ նոյնիսկ աւելցնել հրապոյրը անոր, կամ համողիչ կարողութիւնը:

Կարպէլ եւ Փօլ Ռէպէյրօլ կրնան այդ դասակարգէն համարուիլ: Ու եթէ հարկ ըլլար դասաւորել անպայման նոր հոսանքները, պիտի ռզէի անուանել այն նկարիչները որոնք կը յառաջանան կարծէք նոր միջոցի մը մէջ՝ «թելադրականներ»:

Որովհետեւ այն տպաւորութիւնը կը կրենք թէ, կարգ մը իրաւ ու անկեղծ փնտռողներու գործերուն ազդեցութեան տակ, ինչպէս Գուփթա, Քլէ, Քանտիսքի, աւելի մօտիկ մեզի՝ ուրիշ գետնի մը վրայ Քօքօչքա, Շակալ, Միքօ եւ քանիներ տակաւին, երգելու այն պիտի հրապուրիչ եւ ինքնուրոյն ձեւ մը դտած են, որուն մասին պէտք չէ այլեւս վիճիլ:

Յիսուն տարին բաւ չէ՞ արդարեւ արուեստի ամուլ վէճ մը արծարծելու համար: Որովհետեւ, որքան ալ որ վերջին տասնըհինգ տարիներու ընթացքին կատարուեցաւ վերացական դարոցին հսկայական վերելքը, պէտք չէ սակայն մոռնալ թէ առաջին վերացական ջրանկարը Վասիլի Քանտիսքիի 1910ի աշնան կը զուգադիպի:

Բայց աւա՛ղ, կամ բարեբախտաբար, չկա՞յ սովորաբար անտեսուած կէտ մը, որուն վրայ հարկ է աւելի ծանրանալ: Թէ, նոյն այդ «բուրբոփին վերացականին» պաշտպան արուեստադէտները ծնած էին նոյնքան երաժիշտ որքան նկարիչ:

Կարգացէ՛ք Փօլ Քլէի օրագիրը: Երաժշտասէր մը չէ խօ-

սողը, այլ իրաւ երաժիշտ մը: Տարբերութիւնը դործնապէս մեծ է: Քանտորինաքի չէ՞ փորձած մինչեւ իսկ երաժշտական հինգ զծին ելեւէջները կէտ-զիծով տալ. նաեւ եթէ ուսումնասիրենք իր «Հոգեղէնը Արուեստի մէջ» դործը, կուզանք այն հաստատ համոզման թէ դրողը աւելի կը փորձէ փրկիստփայլ կարելիութիւններու վրայ քան լոկ նըկարչութեան վրայ արտայայտուիլ:

Ու երբ գիտենք թէ Վան Տիւպուրկ մը, — գուցէ ամէնէն զուտ փնտոող ոգին իր խմբակիցներուն միջեւ, չէր կրնար հանդուրժել Մօնտրիանի մը:

«Ուղղանկիւնէն շեղելու» դադարակարանին, պիտի տարուինք խորհելու թէ այն արուեստագէտները որոնք վերացականին հիմը դրին, էին նամանաւանդ փրկիստփայլ-նկարիչ, երաժիշտ-նկարիչ, բանաստեղծ-նկարիչ, ճարտարապետ-նկարիչ, որոնք իրենց կեանքին որոշ մէկ շրջանին բարեբախտ գուզադիպութիւններու բերմամբ դարձան նկարիչ-նկարիչ:

Հետաքրքրական է կարգալ Մաթիէօի վերջին յուշերը այս ուղղութեամբ, իր «Թաշիղմէն ալ անդին» դրքին մէջ: Ան կը յաւակնի թէ իր կրօնափոխութիւնը կատարուեր է օր մը՝ քանի մը ժամուան ընթացքին...:

Անշուշտ չեմ հաւատար կոյր գուզադիպութեան մը, բայց չեմ ալ կրնար հաւատալ այս կարգի կրօնափոխութեան մը վերին արժէքին:

Ի՞նչ խորհիլ միւս կողմէ Արնօլտ Շէօնպէրկի մը մասին: Ան որ «Մէրիէլ» ժամանակակից երաժշտութեան հիմը դրաւ: Չէ՞ր կարող նկարիչ ըլլալ: Այո՛, քանի որ էր արդէն. երաժշտութիւնը իր երկրորդ ասպարէզը եղաւ, ու սկզբնական շրջանին ծանօթ էր իբր նկարիչ միայն: Բացատրելի է այս երեւոյթը, որովհետեւ հո՛ղ, կէտի մը վրայ կը խաչաձեւէն զիրար երաժշտութեան ու նկարչութեան կարելի սահմանները վերացականութեան: Ու այդ կէտին շուրջ, նաեւ, հոգեբանական աւելի յարճուն դետնի վրայ, բաղդատողական հասարակ յայտարար կարելի չէ գտնել այս փնտոող-երաժիշտ-ճարտարապետ-փրկիստփայլ-նկարիչներուն եւ նկարիչ-նկարիչ ծնածներուն միջեւ, ինչպէս Սեզան, Մէօրա, Մանէ, Պօնար, Պրաք կամ Փիքասօ, որոնք մինչեւ իսկ երբ ընտրուած նիւթ-պատրուակը երաժշտական ըլլայ, ինչպէս «երաժշտական դործիքներ» Կը մնան այն աստիճան նկարիչ-նկարիչ, որ գրեթէ կը հեռանան երաժշտութենէն, նոյնիսկ եթէ սիրեն դայն:

Տարբերութիւնը այս երկու դասակարգերուն միջեւ ոչ միայն նշանակալից է, այլ տեսակարար, որովհետեւ առանց այդ յատկանի-

չին, բնազդ, ողբի եւ զբացում պիտի չկարենային պէտք եղած բաւարար չափով բիւրեղանալ արտադրիչ երրորդութեան մը մէջ: Քանի որ զանազան հակոտնեայ տուեալներուն համաչափ ու նոյնատարր հանդիպման մէջ է որ կը կայանայ զբլիսիչ այժմէական գեղեցկութիւնը յլի՛ եւ մահացու վտանգը միանգամայն արուեստի արկածախնդրութեան:

Կայ նաեւ միւս ծայրը անտեսանելիին: Ռոհնէր մը, զոր օրինակ, թելադրական նկարիչ. բացարձակապէս ո՛չ. ուրե՞մն. հոն կայ նախ՝ հայեցնող, լուծող, իրը փարատող, զայն իր պարզութեանը մէջ դիւթահրաշ դարձնող տեսիլք: Թելադրութեան ուրիշ մէկ երասակն է այս, որ վերացականներուն տեսողութեան կրնայ երբեմն մօտենալ:

Կան նաեւ մեր հայ նկարիչները: Ժանսէմի արուեստը սրտին կ'ողջարկէ իր աղեղները, առանց մեյամաղձոտութեան ոլորտներէն անցնելու, քնարերգակ ոճով: Երբեմն անյազ իր սաստկութեան մէջ խկ, Ժանսէմի պատանները կը ցոլացնեն իր առանձնական բայց վերին աստիճանի մարդկային մտահոգութիւնները: Մինչ Գառուի ոճը ի յայտ կուգայ մասնաւորապէս իր լոյսի հրախաղութիւններով եւ գիծերու ու գոյներու իւրայատուկ բանաստեղծական բաշխումով:

Իւրզանդ Թօփալեան ունի անշէջ երեւակայութիւն: Առինքնող գոյներ կ'առաջնորդեն մեզ երազային աշխարհի մը սեմին: Հետզհետէ կը վարակուինք իր մտասեւեռումներէն եւ խորհրդաւոր ներզացումներ կը պալարեն մեր հոգին:

Դժուար է գտնել զուտ հայկական գիծ մը որ կարելի ըլլար ընդունիլ իբր հասարակ յայտարար այս նկարիչներուն միջեւ, տրուած ըլլալով որ մեծապէս ազդուած են իրենց ապրած միջավայրէն ու զանազան դպրոցներէ, եթէ ոչ անուղղակիօրէն՝ արտայայտչական գեանի վրայ գուցէ՝ որ կը յայտնաբերուի յաճախ որոշ ժուժկալութեամբ եւ յատուկ բաղադրեալ բնորոշիչ կշռոյթով մը:

Բառ մը ամերիկահայ նկարիչ Արշիլ Կօրքիի մասին, որուն անունը հաւանաբար մ'նայ նկարչական արուեստի պատմութեան մէջ առ յաւէտ: Մեղք որ ատեն չունեցաւ աւելին տալու: Արշիլ Կօրքի ունի սակայն հայ ցեղին ամենանուրբ եւ ամենայանդուզն ստեղծազործողիին յատկանիշերը:

Բայց ինչո՞ւ չընդունիլ թէ կարելի չէ բոլորովին առարկայական մնալ երբ հարցը նախընտրելու, գտելու եւ սիրելու շուրջ կը դառնայ:

Եւ երբ Ռոփէ աը Քոնիք, Կիրաման ու Ռէպէյրօլ ունենամ դէմս, պիտի երբեք չկարենամ նախընտրել այս վերջինը, որովհետեւ իր պատասանները չեն կարող ծարաւս յաղեցնել, ձեւին անորոշութեան բերմամբ, հակառակ իր տեսիլքին ինծի առթած յափշտակութեան:

Բոլորովին վերացականներուն հասցէին մեղադրա՞նքս : Շփոթած ըլլալ մասամբ աչքը ականջին հետ . մոռնալ որ այս վերջինը միայն կրնայ հասնիլ այն վերին աստիճանի վերացականութեան որուն կ'ուզեն ձգտիլ, հասկնալի ու ընդունելի ընդվզումով մը նաեւ խորհիլ որ միայն գոյներու բաշխումով ալ կարելի է անտեսանելին բիւրեղացնել . որովհետեւ՝ անոր «կորիզային երեւոյթին» զանազան տըւեալներով զգացական գետնի վրայ գէթ թողած ազդեցութիւնը՝ պատրանք մը ըլլալէ կը դադրի այլեւս, արուեստին ճամբով, ու թէ՛ական գօրեզուութեան մը սահմաններուն հասած, որ կ'ենթադրէ նիւթ, նաեւ դուցէ անհաշտ բայց անմերժելի ձեւ մարդկային մտքին նկատմամբ :

Բայց ի՞նչպէս գրկարաց չընդունիլ ու երկիւղածութեամբ շնորհակալ չըլլալ բոլոր այն նկարիչներուն, որոնք ինքզինքնին կամովին կը հրկիզեն, նկարելու խօլ ցաւէն հալածուած :

Գ. Հ.

Տ Ա Ծ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

Ես չեմ փնտուեր «սահմանում»ը: Կը ձգտիմ դէպի անսահմանում:

*

Անակնկալն է որ կը ստեղծէ պատահմունքը (դէպքը):

*

Իմ մօտ, դործադրութիւնը աւելի գերակշիռ է քան սպասուած արդիւնքը:

*

Մշակոյթը յառաջ կը բերէ հրէշալինը:

*

Ամէն ստեղծագործութեան մէջ միշտ մաս մը կայ սրբագրելի:

*

Վերացական արուեստի դործ մը կը կարգացուի, լայց չի գիտուի:

*

Պէտք է կապկել այն որ կ'ուզես ստեղծել:

Արուեստի դորձեր կան՝ որ մտածել կուտան յղացող արուեստագէտին, ու կան՝ որ մտածել կուտան մարդուն մասին: Յաճախ լսած եմ Մանէի տաղանդին մասին խօսուելիլ բայց երբեք Սեզանի:

*

Մեզի համար՝ իմացականութիւնը մակարդակ մը չէ՝ այլ սանդղամաս մը:

*

Սահմանափակ միջոցներ կը կազմեն ոճը, կը ծնին նոր ձեւեր ու կը հրաւիրեն ստեղծագործելու:

*

Արուեստի մէջ յառաջդիմութիւնը կը կայանայ ոչ թէ իր սահմանները տարածելուն մէջ, այլ զանոնք լաւ ճանչնալուն մէջ:

*

Կուսաւոր ուժեղ կեդրոն մը իր շուրջ կը ստեղծէ խաւար: Իրարու հակադրուած՝ երկուքն ալ կը շահին ներուժօրէն:

*

Բաժակը ձեւ մը կուտայ պարապութեան եւ երաժշտութիւնը՝ լուծեան:

*

Պէտք է գոհանալ «գտնելով», բայց զգուշանալ բացատրել: Ամէն սպացոյց կը նուազեցնէ ճշմարտութիւնը:

Ո Ղ Ջ ՈՅ Ն

Օ՛հ, բռնէ՛ ձեռքս, Ուո՛լթ Հուրթմէն:

Ի՛նչ հրաշալիքներ կը պարզուին աչքիս առջեւ: Ի՛նչ տեսարաններ եւ ի՛նչ աղմուկներ: Ի՛նչպիսի օղակներ կցուած մէկմէկու՝ անվերջօրէն, որոնց իւրաքանչիւրը յաջորդին է կառչած, իւրաքանչիւրը ամէնուն կը համապատասխանէ, եւ իւրաքանչիւրը կը մասնակցի երկրին՝ ամէնուն հետ:

Ի՛նչ է այն, որ կ'ընդլայնի քու մէջդ, Ուոլթ Հուրթմէն: Ի՛նչ կուհակներ եւ ի՛նչ դետեր կը թորին: Ի՛նչ կլիմաներ: Ի՛նչ մարդիկ եւ ի՛նչ քաղաքներ կան այստեղ: Ո՞վ են այս տղաքը, որոնցմէ ոմանք կը խաղան, եւ ոմանք կը քնանան: Ո՞վ են աղջիկները: Ո՞վ են ամուսնացած կիները: Ո՞վ են ծերունիները, որ, խմբովին, յամբօրէն կ'երթան, մէմէկու վզին անցուցած իրենց թեւերը: Ի՞նչ են այս գետերը: Ի՞նչ են այս անտառներն ու այս պտուղները: Ի՞նչպէս կը կոչուին լեռները, որ կը կանգնին այնքան բարձր՝ ամպերուն մէջ: Ո՞րքան բիւրաւօր բնակարաններ, բնակիչներով լեցուն:

Իմ մէջս լայնութիւնները կը տարածուին եւ երկարութիւնները կ'երկարաձգուին: Ասիան, Ափրիկէն, Եւրոպան արեւելք են, Ամերիկան՝ արեւմուտք: Հրաբորբ հասարակածը կը փաթթուի երկրին կտրութիւնը ժապաւիկներով, հիւսիսն ու հարաւը հետաքրքրական ձեւով

կը դառնան ատանցքին ծայրերուն վրայ : Իմ մէջս ամէնէն երկարատեւ ցերեկը կայ, արեւը կը դառնայ խոտոր չըջանակներով, ամիսներով մայրը չի մտներ, ուղուած ատեն՝ թեւատարած իմ մէջս կը բարձրանայ կէս գիշերի արեւը ճիշդ հորիզոնին վերեւ ու կ'անհետանայ ետքէն, իմ մէջս՝ երկրամասեր, ծովեր, սահանքներ, անտառներ, հրաբուխներ, արշիպելագոսներ, Մալեգեան, Փոլինէզեան եւ մեծ կղզիները Անթիլեանց :

Ի՞նչ կը լսես, Ուս'լթ Հուրթմէն :

Կը լսեմ գործաւորը, որ կ'երգէ, եւ ազարակին կինը, որ կ'երգէ : Կը լսեմ հեռուէն տղոց եւ անասուններուն լուսածաղի աղմուկները : Կը լսեմ վայրի ճի հետապնդող Աւստրալիացիներու նախանձայոյ ճիչերը : Կը լսեմ սպանական պարը բամբիռներու ընկերակցութեամբ՝ բարձրաբերձ հովանուտ շագանակեհիններու շուքին տակ, ինչպէս նաեւ ջութակն ու կիթառը : Կը լսեմ մշտական արձագանդները թէյմօղին, ազատութեան ջերմաբուխ երգերը Փրանսական : Կը լսեմ իտալացի կոնտրապարին երգելը հին բանաստեղծութիւններ՝ երաժշտականօրէն : Կը լսեմ մարաիները Սուրիոյ մէջ՝ երբ անոնք իրենց ահուկի ամպերուն տարախները կը տեղան արմտիքներուն եւ խոտին վրայ : Կը լսեմ դպտական երգը մայրամուտի ատեն, որ մտախոհ կ'իյնայ մեծարելի մօր կուրծքին վրայ, լայնածաւալ եւ սեւաթոյր Նեղոսի վրայ : Կը լսեմ դուարթազին կանչերը Մեքսիքական ջորեպանին, եւ ջորիներու զանգակիկները : Կը լսեմ արար մուէզլինը, որ կը ձայնէ մզկիթին բարձունքէն : Կը լսեմ քրիստոնեայ քահանաները իրենց եկեղեցիներու խորաններուն վրայ : Կը լսեմ, փոխն ի փոխ, բամբերզներն ու սրերզները : Կը լսեմ խաղախին աղաղակը եւ ձայնը նաւաղին, որ Օխոցքի ծովուն մէջ կը նաւարկէ : Կը լսեմ հեւալը գերիներու երամներուն, որոնք կը քալեն երկու առ երկու, կամ երեք առ երեք շղթաներով, իրարու կապուած իրենց դաստակներէն եւ ոտքերէն : Կը լսեմ Հելլէններու կշտական դիցերգութիւնները եւ Հոտմայեցոց բուռն աւանդալէպերը : Կը լսեմ գեղեցիկ Աստուած-Քրիստոսին յաւիտեանական կեանքին եւ արիւնլուայ մասուան պատմութիւնը : Կը լսեմ որ Հնդիկը իր սիրական աշակերտին կ'ուսուցանէ սէրերը, պատերազմները, եւ առակները, որոնք ապահովաբար մինչեւ այդ օր փոխանցուած են երեք հազար տարի առաջ զանոնք պատմող բանաստեղծներէ :

Ի՞նչ կը տեսնես, Ուս'լթ Հուրթմէն : Ո՞վ են անոնք, զորս կ'ողջունես, եւ անոնք որ մէկը միւսին ետեւէն կ'ողջունեն քեզ :

Կը տեսնեմ մեծ կլոր հրաշալիք մը, որ կը դառնայ միջոցին ըն-

մէջէն: Կը տեսնեմ երկրի երեսին վրայ ազարակները, աւերակները, գերեզմանատունները, բանտերը, դործարանները, պալատները, հիւզակները, բարբարոսներու խրճիթները եւ վաչկատուններու վրանները, որոնք վարէն վեր կը նեղնան: Կը տեսնեմ այն մասը, որ ստուերի մէջ է մէկ կողմէն, ուր քնացողները կը քնանան, եւ արեւոտ մասը միւս կողմին: Կը տեսնեմ լոյսին եւ ստուերին հետաքրքրաշարժ եւ արագ փոփոխումը: Կը տեսնեմ հեռաւոր երկիրները, այնքան իրական եւ այնքա՛ն մտերիմ իրենց բնակիչներուն համար, որքան իմ երկիրս է ինծի համար:

Կը տեսնեմ յորդառատ ջուրերը, կը տեսնեմ լեռներու ցից կատարները, կը տեսնեմ յստակօրէն Հիմալայանները, կը տեսնեմ Պիւրէնեանները, Պալքանները, Քարփաթները, կը տեսնեմ Վեսուվն ու Նտանան, Լուսնի լեռները, կը տեսնեմ անապատները Լիբիոյ, Արաբիոյ եւ Ասիոյ:

Կը տեսնեմ երկար գիծերը երկրի գետերուն, կը տեսնեմ Ամպոնն ու Փարակուան:

Կը տեսնեմ չորս մեծ գետերը Ձինաստանի, Ամուրը, Դեղին գետը, Եանկ-Յէն եւ Փիւլը:

Կը տեսնեմ յոյն նաւազը, որ դուրս կ'ելլէ Եգէականի ծովածոցէն:

Կը տեսնեմ աշխարհը Ասորեստանի վաղեմի կայսրութեան, ինչպէս Պարսկաստանինը եւ Հնդկաստանինը, կը տեսնեմ Գանդեսի ջրվիժումները՝ Սոքարայի բարձրագիր եգերքներուն վրայ:

Կը տեսնեմ քահանաներու յաջորդութեանց կապերը՝ երկրի վրայ, զոհարար պատգամախօսներ, պրահմաններ, սարէականներ, լամաներ, վանականներ, միւֆթիներ, քարոզիչներ:

Կը տեսնեմ Քրիստոսը, որ իր վերջին ընթրիքի հացը կ'ուտէ, սղամարդերու եւ ծերունիներու մէջտեղ:

Կը տեսնեմ երկրի քաղաքները, եւ ինքզինքս ըստ բախտի այդ քաղաքներու քաղաքացին կ'ընեմ:

Ես ճամարիտ Փարիզցի մըն եմ:

Ես Վիէնայի, Փեթերպուրկի եւ Կոստանդնուպոլսոյ բնակիչ մըն եմ:

Ատէլայացի, Սիւնէյցի, Մէլպուրնցի եմ:

Լոնտոնցի, Մանչէսթրցի, Պրիսթոնցի, Էսթիպուրկցի եմ:

Ես նաեւ Մատրիտցի, Քատիքսցի, Պարչէլոնացի, Ֆլորանցի եմ:

Ես Մոսկուային կը պատկանիմ, եւ Քրաքովային, Վարչուային:

Ես բոլոր այդ քաղաքներուն վրայ կ'իջնեմ, եւ յետոյ անոնց վերեւ կը բարձրանամ:

Կը տեսնեմ երկրի մարդկային անկարող մարմինները :

Կոյրերը, խուլները եւ համբերը, ապուշները, կուզերը, խենթերը :
Ծովահանները, դողերը, դաւաճանները, չարազործները, եւ դե-
րկվարները երկրին :

Ամենուրեք կը տեսնեմ արուներն ու էգերը :

Կը տեսնեմ ցեղիս թեղազրական ուժը : Կը տեսնեմ ցեղիս յարա-
տեւութեան եւ ճարտարարուեստին արդիւնքները :

Կը տեսնեմ կարգերը, դոյները, բարբարոսութիւնները, քաղա-
քակրթութիւնները : Կ'ապրիմ այս ամէնուն միջեւ, եւ անոնց կը խառ-
նուիմ առանց դանազանուելու :

Եւ կ'ողջունեմ՝ մ բոլոր բնակիչները երկրին :

Դո՛ւք, ով որ ալ ըլլաք :

Դո՛ւք դուստրեր եւ զաւակներ Անգլիոյ :

Դո՛ւք հօր կայսրութիւններ եւ ցեղեր սլաւական, դո՛ւք Ռուսեր
Ռուսիոյ :

Դո՛ւք, միթիւն սերունդէ սերած սեւամորթ Ափրիկէի, յաւիտենա-
կան հողիով, դեղեցիկ գլխով, ազնուական ձեւերով, շքեղ ճակատա-
գիրներու սահմանուած, ինծի հետ միանման պայմաններով :

Դո՛ւք, Ֆրանսուհի եւ Ֆրանսացի Ֆրանսայի :

Դո՛ւք դործաւոր Հոնոսի, Էլպայի, Ուէզզերի, դուք եւս, դոր-
ծաւորուհի՛ :

Դո՛ւք Հոովմայեցի, Նափոլիցի, դո՛ւք, Յոյն :

Դո՛ւք Պարսիկ գեղակազմ, որ թամբին վրայ նստած, արչաւա-
սոյր, ձեր նետերը կ'արձակէք նպատակին :

Դո՛ւք Չինացի եւ Չինուհի Չինաստանի, դուք Թաթար Թաթա-
րիստանի :

Դո՛ւք Հրեաներ որ Մեսիային կը սպասէք բոլոր երկիրներու վրայ :

Դո՛ւք մտալիոհ Հւյ, որ կը խորհրդածէք Եփրատի մէկ գետակին
մօտ : Դուք որ Նիհուէի աւերակները կը դիտէք, դո՛ւք որ Արարատն
ի վեր կը բարձրանաք :

Դո՛ւք մաշած ոտքերով ուխտաւոր, որ Մէքքէի մինարէներուն
հեռաւոր կայծկլտումը կ'ողջունէք :

Դո՛ւք ամէնքդ՝ Ասիոյ, Ափրիկէի, Եւրոպայի, Աւստրալիոյ ցա-
մաքամասերու բնակիչներ, ո՛ւր որ ալ ըլլայ ձեր տեղը :

Եւ դո՛ւք զալիք գարեր՝ երբ դիս պիտի լսէք : Եւ դո՛ւք՝ ով որ ալ
ըլլաք, եւ ուր ալ գտնուիք, — չեմ դանազաներ, այլ ամէնքդ մէկ
կ'առնեմ :

Առողջութի՛ւն; բարի կամեցողութի՛ւն ձեզ ամէնուղ՝ զրկուած իմ կողմէս եւ Ամերիկայի կողմէ :

Մեզմէ իւրաքանչիւրը երկրի վրայ ըլլալու իրաւունքով :

Մեզմէ իւրաքանչիւրը աշխարհի աստուածապէս, որքան ունէ մէկը այստեղ :

Դո՛ւք դիւահար անձեր, որ քրտինքի կայլակներ եւ արիւնի կայլակներ կը հեղուք: Դո՛ւք իսեղծ Գօպօ, որ ամէնէն ոչինչ մէկը արհամարհանքով կը նայի ձեզի՝ ձեր լեզուին եւ ձեր ուժգնասիրտ բնաւորութեան համար :

Դո՛ւք խափշիկ հարաւային, մերկ, կարմիր, աղտոտ, ցցուն չըթներով, որ կը սողաք՝ սնունդ հայթայթելու համար :

Դո՛ւք, Քեաֆիր, Պէրպէլ թէ Սուտանցի :

Դո՛ւք վայրենի, տարօրինակ եւ կատաղի Պէտէվի :

Դո՛ւք ժանտախտահար ամբօխներ Մատրասի, Նանքինի, Քապուլի եւ Գահիրէի :

Դո՛ւք Փաթակոնիացի, Ֆիճիցի :

Ձեզմէ աւելի ուրիշները չեմ նախընտրեր, ո՛վ որ ալ ըլլան :

Ձեզի դէմ բառ մը իսկ չեմ ըսեր, վերադարձէք ո՛ւր որ էիք: Ուղուած ատեն, իմ քովս պիտի գաք :

Իմ միտքս կարեկցութեամբ եւ անվեհերութեամբ անցաւ երկրիս շուրջ համօրէն :

Իմ աչքերս հաւասարներ եւ բարեկամներ փնտռեցին, եւ դանոնք պատրաստ դատյ ինծի համար՝ ամէն երկրի մէջ: Կը կարծեմ թէ աստուածային աղերս մը զիս անոնց հաւասար դարձուց :

Դո՛ւք շոգիներ, կը խորհիմ թէ բարձրացած եմ ձեզի հետ, թէ հեռուոր ցամաքամասերու վրայ փոխադրուած եմ, եւ հոն իջած այլ եւ այլ պատճառներով :

Կը խորհիմ թէ ձեզի հետ փչեցի հովե՛ր :

Դո՛ւք, ջուրե՛ր, կը խորհիմ թէ մատովս դստայ բոլոր ափերուն՝ ձեզի հետ :

Ես կտրեցի անցայ այն ամէն բաները, զորս կը կտրեն կ'անցնին դետակներն ու դետերը երկրագնդիս :

Ես իբր յենակէտ առի թերակղզիներն ու հիմերն ու ամրապէս հաստատուած ժայռերը՝ աղաղակելու համար անոնց վրայէն .—

Ողջո՞յն աշխարհի :

Բոլոր քաղաքները, զորս լոյսն ու ջերմութիւնը կը թափանցեն,
 եւ ինքս ալ կը թափանցեմ այդ քաղաքները:

Բոլոր կղզիները, որոնց կը ձգտին թռչունները իրենց թռիչքով,
 եւ ալ իմ թռիչքովս անոնց կը ձգտիմ:

Դէպի ձեզ ամէնքդ, յանձն Ամերիկայի, ձեռք կը բարձրացնեմ
 ուղղաձիգ եւ նշան կուտամ, որ ինձմէ ետք տեսանելի մնայ առ յաւէտ,
 Մարդոցմէ յաճախուած բոլո՛ր տեղերուն մէջ եւ իրենց բոլո՛ր
 բնակարաններուն մէջ:

Ո . Հ .

ԱՐՁԱԿԱԳԻՐ ՄԱՀԱՐԻՆ

Հաղուազիւտ են այն արձակագիրները որոնց ընթերցողը կը կապուի անոնց վէպերուն կամ պատմուածքներուն առաջին էջերով, առաջին իսկ տողերով: Ու ստեղծուած այդ անմիջական հաղորդակցութեամբ ալ, ընթերցողը հմայուածի մը յափշտակութեամբ կը հետեւի հեղինակին, կը խորասուզուի անոր ստեղծագործութեան ծալքերուն մէջ ու ընթերցումի տեւողութեան կը մոռնայ իր ինքնութիւնն ու էութիւնը, կը մոռնայ իր կեանքը, իր սէրերն ու ատելութիւնները, նոյնանալու համար վէպին կամ պատմուածքին հերոսներուն հետ, ապրելու համար անոնց կեանքը, բաժնելու համար անոնց սէրերն ու ատելութիւնները: Կարելի է, ապա, հաստատել կամ ժխտել գրական արժէքը նման հեղինակներու գործերուն, բայց կարելի չէ հաճոյքով չկարգալ, չսիրել զանոնք:

Ժամանակակից հայ գրականութեան մէջ այդ հաղուազիւտ արձակագիրներէն մին է Գուրգէն Մահարին:

Դու գրում ես արձակ, ոտանաւոր, պոէմ,
Եւ ուզում ես երգով քո հիմ կեանքը փոխել...

(Գ. Մահարի - «Անովերնագիր» - 1932)

Մահարին հրաշալի պատմող մըն է ու գրեթէ անմրցելի յուշագրող մը: Իր արձակը ունի ինքնատիպ ոճ մը, տոհմիկ մտերմիկ լեզու ու վառ, ակնախտիկ գոյներով երանգաւորուած դիւթական պատկերներ, որոնց մէջ կը թեւածէ բանաստեղծին քնարական շունչը:

Բանաստեղծ Մահարին արձակին մէջ մուտք գործեց որպէս մեր-ժուած սէրերու, չիրականացած երազներու ու կայան չհասնող զընացքներու պատմազիր: Գժբախտ մարդոց պատմազիր: Երգերով «Հին կեանքը փոխելու» իր մտահոգութիւնը երկար ատեն շատ թոյլ ու տարտամ մնաց իր արձակներուն մէջ: Որովհետեւ ան, ծնած ու հասակ նետած էր այնպիսի ժամանակի մը ընթացքին, ուր ամէն ինչ փուլ կուգար, սիրավառ սրտերը կ'արիւննոտէին, ամբողջ հայաշ-

խարհը կը դառնար անշիբիթ՝ գերեզմանատուն, մեծերու ու մանուկներու երազները կը վերածուէին դառանցանքի ու բոլոր գնացքները ցնորած կը սուրային դէպի անդունդները: Ահա՛ երիտասարդութեան սեմին հասնող գրողին ապրած ժամանակը: Դժուար էր հարսնեւոր դառնալ մահատան մէջ: Դժուար էր մէկ օրէն միւսը փակել իր սարսափահար աչքերը ու սեւը տեսնել սպիտակ, փուշը շփոթել վարդին հետ ու արիւնը՝ դինիին:

Եւ սակայն, իր նմաններուն՝ բազմաշարժար մարդոց նկատմամբ անհուն ու անպարփակ սէր ու խանդաղատանք տածող գրողը, իր ու իր ժողովուրդի կեանքին ամենաեղբերական շրջաններուն իսկ յաջողեցաւ դիմադրել յուսալքումի եւ ինքնաուրացումի գրոհներուն ու նախ թոյլ, ապա յարածուն ուժգնութեամբ աւետեց արեւածաղը խաւարակուռ դիշերէն ետք:

Մահարիի առաջին պատմուածքները կը կրեն այդ տխուր ու անիծեալ ժամանակին կնիքը: Կայան չհասնող գնացքներ: Մեթուած սէրեր ու դեժուած խոստումներ: Անվերջանալի փոթորիկներ իր «կեանքի ծովում», ոմանք անվնաս ու կատակասէր, ուրիշներ նաւաստին ալ, նաւն ալ կուլ տուող: Այդ պատմուածքներուն մէջ կամ գոյութիւն չունի, կամ շատ թոյլ է սովետահայ մարդու կերպարը: Վաղահաս տերեւաթափի տխուր ու լալահառաչ պատմուածքներ են իր «Աշնանային պատմութիւնը» (1927), «Փոքրիկ Վիտուշի մտածմունքները» (1926) եւ ուրիշներ: Մերժուած սէրերու պատմուածքներ են՝ «Զիզազներում» (1931), ուր դէմ դէմի կը պայքարին սէրն ու դադափարը, անձնականն ու անանձնականը եւ ուր առաջին դեանին վրայ պարտեալը կը դառնայ յաղթական երկրորդ դեանին վրայ: «Սիրոյ, խանդի ու Նիցցայի պարտիզպանների մասին» (1926) պատմուածքն ալ կը պատկանի նոյն շարքին: Փոխուած են միայն հերոսներու դիմադէրը ու խաղելակերպը: Զհասկցուած, չփոխադարձուած սիրոյ մասին կը խօսի «Երբ դարունը բացուած է...» (1928) պատմուածքն ալ, ուր սակայն յոյսը տեղի չի տար, կը յամառի կանգուն մնալ:

Կ'անցնի սակայն ժամանակը եւ հայ մարդոց, հայ ժողովուրդին գլխուն պայթած դժբախտ փոթորիկը կը մեղմանայ տակաւ, ամպերը կը սկսին փարատիլ ու նախ ցանցառ, ապա խիտ հոյլերով աստղեր կը սկսին պլպլալ հայ կեանքի երկնակամարին վրայ: Նոյեմբերեան արեւի ջերմութեամբ կը կանաչանան մարգերն ու այգիները եւ ամենուրեք, ամէն մարդի վրայ կը սկսին հայրենաշինութեան, ազգաշինութեան կառուցումները: Երիտասարդութեան սեմէն ներս մտնող երբեմնի անաբանը ու հայրենադուրկ Մահարիի աղանատես ու

մասնակից է այժմ նոր կեանքը այդ հրաշապատում ողբսականին : Թումանեանով ու Տէրեանով արբշիռ գրողը, կը ճանչնայ նաեւ Չաւրենցն ու Բակունցը, դառնալով անոնց դաղափարակիցն ու գործակիցը :

Եւ որպէսզի խօսի, օ՛ր, որպէսզի հնչի,
 Որպէսզի խօսէր քո շառաչով շողայ,
 Չուլուած պիտի լինես կեանքի այրող շնչին,
 Որ հողմերից անցած սիրտդ չդողայ :

(Գ. Մահարիի վերսյիշեալ քերթուածէն)

Ու ինչպէս իր քերթուածներուն, իր արձակներուն մէջ ալ կը յայտնուի նոր շունչով նոր Մահարին : Վե՛րջ ճակատագրապաշտութեան : Ան սիրով ու խանդավառութեամբ կը հեռելի սովետահայ մարզոց պայքարներուն ու յաղթանակներուն : Սիրող սիրտերը անմուրաղ չեն մնար այլեւս ու մանուկները չեն մեռնիր վաղաժամ : Երազները կ'իրականանան, կարօտները ժամանակաւորուած են : Այս նոր շարքին մէջ Մահարի տուած է բազմաթիւ պատմուածքներ, քանդակներ ու յուշագրութիւններ որոնք կ'արժէքաւորեն մեր ժամանակակից գրականութիւնը :

Մահարիի գրականութեան ամենացայտուն մէկ գիծն է երգիծանքը : Իր բոլոր պատմուածքները, բայց մանաւանդ իր կենսագրական-յուշագրական փրորդութիւնը՝ «Պատանեկութիւն», «Մանկութիւն» եւ «Երիտասարդութեան սեմին» ողողուած են սրամտութեամբ ու ինքնատիպ գիւտերով : Իր երգիծանքը սակայն կը զեղուներողամտութեամբ : Չարերուն, իր ու իր ժողովուրդի թշնամիներուն նկատմամբ արգահատանք ունի ան, փոխանակ ատելութեան : Կը խայթէ բայց չի՛ մահացներ, այնքան բարի՛ է ան : Իր ստեղծագործական թափը ընդհատող, զինքը երկար տարիներ մտաւորական ամլութեան դատապարտող դժբախտ ու անարդար պայմաններուն դառնութիւններն իսկ քամիին տուած է այսօր ու ինքնանուէր խանդավառութեամբ, հաճոյքով եւ սիրով «կուռն ու կառուցում» է ան «չինարարութեան պայքարում» :

Մեր ջերմ մաղթանքն է երկար ատեն լսել տակաւին իր «լուռութեան ձայնը», յաւելի յաճախակի ու աւելի զօրեղ :

Զ Ի Գ Զ Ա Գ Ն Ե Ր

Տարիներ առաջ ես բուժուում էի Հիւսիսային Կովկասի առողջարաններէից մէկում : Ստամոքսի խոցը հանդիսաւ չէր տալիս ինձ : Վաղուց հրաժեշտ էի տուել ես մսեղէնին, խմիչքները բոլոր տեսակներին եւ այնքան կաթնեղէն էի դործածել, որ իմ մասին կարելի էր իրաւացիօրէն ասել՝ բերանից կաթնահոտ է դալիս : Ինձ բուժող բժիշկը՝ Իվան Անդրեյիչը, մի յաղթանդամ եւ կենսուրախ անձնաւորութիւն, գրեց իմ «հիւանդութեան պատմութիւնը», լուսանկարել տուեց ստամոքսս, որոշեց խոցի տեղն ու որպիսութիւնը, նշանակեց սրսկումներ, դեղեր, սնունդ եւ ամենայն բարեխղճութեամբ ձեռնամուխ եղաւ իմ բուժմանը : Հետաքրքիր մարդ էր Իվան Անդրեյիչը, մենք յաճախ հանդիպում էինք զբօսալոցում, չըբում էինք նրա ծառուղիներում, նստում կանաչ նստարաններէից մէկի վրայ եւ խօսում աշխարհի գործերէից, կիներէի չար ու բարուց :

Մի անգամ ես հրաւիրեցի նրան կաֆէ-ոնեստորան :

— Օ՛ր, ո՛չ, — լըջացաւ նա, — քեզ խմել կամ ոնեստորանային ճաշեր ուտել չի կարելի :

Ես նրան բացատրեցի, որ ոնեստորանը կաֆէ-ոնեստորան է, հետեւաբար ես կարող եմ ինձ համար պատուիրել անվնաս բաներ, իսկ նրան հիւրասիրել ինչ որ սիրաւ կ'ուզի : Պատասխանելու փոխաբէն Իվան Անդրեյիչը վեր կացաւ տեղից, եւ մենք մեր քայլերն ուղղեցինք դէպի կաֆէ-ոնեստորան : Այստեղ նա պատուիրեց խորոված, ես՝ 250 կրամ կաթի սեր, նա՝ կէս շիշ օղի, ես՝ յիսուն կրամ կարագ, եւ սկսուեց խնջոյքը : Իվան Անդրեյիչի տրամադրութիւնը բարձրացաւ :

— Ճիշդն ասած՝ իմ արածը խողութիւն է, ես օղի եմ խմում, իսկ դու՝ սեր : Սա կարգ ու կանոն չէ : Արի կամ ես անցնեմ սերին, կամ դու՝ օղուն...

Երբ շիշը կիսուել էր, նա մի ծխախոտ վառեց եւ ասաց .

— Ի հարկէ, լաւ է, որ դու ոչ խմում ես, ոչ ծխում, ես շատ դու՛ս եմ քեզնից, բայց դիտե՛ս, միատեսակ սնունդը բթացնում է օրդանիդը, թուլացնում նրա գործունակութիւնը : Անհրաժեշտ են երբեմն զիզզազներ, այո, անհրաժեշտ են եւ օդտակար :

Իվան Անդրեյիչը ազատ ըմպանակը լցրեց օղիով, պարզեց ինձ եւ առարկուեթիւն չվերցնող հեղինակաւոր տոնով հրամայեց .

— Ընդունի՛ր :

Ճիշդ այդ ազդեցիկ տոնով նա մի քանի անգամ ինձ դեղեր էր տուել խմելու: Ենթարկուեցի:

— Իսկ հիմա, սիրելի բարեկամ, կուլ տուր այս խորովածի կտորը: Մի վախենայ, խորովածից դեռ ոչ ոք չի մահացել:

Մեղանն աշխուժացաւ: Իվան Անդրեյիչը լրացուցիչ խորոված պատուիրեց, չմոռանալով օղին:

— Խմիր, բժիշկների հերն եմ անիծել, — գոռում էր նա արդէն հարբած, — ծխի՛ր... զիզա՛վ... .

Զիզազի ուժը ես զղացի այն ժամանակ, երբ մենք դուրս եկանք կաֆէ-ռեստորանից եւ ուղեւորուեցինք դէպի մեր սանատորիան: Մենք զիզազներ էինք գծում ճանապարհին եւ երգում ինչ-որ երգեր, որոնք դժուար թէ հիմք ծառայէին ազացուցելու, որ մեր երաժշտական լսողութեան եւ զգացողութեան մակարդակը մի ինչ-որ չափով բանի նման է:

Այդ գիշեր իմ բժիշկը պիտի հերթապահէր:

Կէս գիշերին ես զարթնեցի ստամոքսի անաւոր, զիզազաձեւ խիթերից: Հերթապահ քոյրը վաղեց հերթապահ բժշկի ետեւից եւ վերադարձաւ մենակ: Նրան չէր յաջողուել զարթնեցնել բժիշկին: Քոյրը տուեց ինձ դանազան թմրեցուցիչ դեղեր, կատարեց ինչ-որ սրակումներ, իսկ վաղ առաւօտուն ես ներկայացայ իմ բժշկի անաւոր դատաստանին: Նա տարակուսանքով վեր քաշեց ուսերը:

— Զարմանալի բան, ինչո՞ւ պիտի ցուեր զգայիք: Երէկ դու չխմեցիր... .

— Խմեցի, բժիշկ, խմեցի, — անկեղծօրէն խոստովանեցի ես:

— Խմեցի՞ր, — զարմացաւ բժիշկը, — իսկ ես ոչինչ չեմ յիշում... . — նրա դէմքի արտայայտութիւնը սառն էր եւ պաշտօնական, — իսկ ինչո՞ւ խմեցիր, — հարցրեց նա անկեղծ վրդովմունքով, — ո՞ր սատանան քեզ մոլորեցրեց:

— Իվան Անդրեյիչ, — սասցի ես նրան, — իմ բժիշկներից մէկը տարիներ առաջ ինձ սասց, որ միատեսակ սնունդը բթացնում է օրգանիզմը, թուլացնում նրա գործունակութիւնը, անհրաժեշտ են երբեմն զիզազներ, որ մի կտոր խորովածից դեռ ոչ ոք չի մահացել... . Եւ ահա, երէկ երեկոյեան, ձեզ հետ... .

— Ես քո այդ զիզազազէտ բժշկի հե՛րն եմ անիծել, — գոռաց իմ բժիշկը արգարացի ցատումով, — վերջի՛ն անգամ լինի:

Վերջին անգամ եղաւ:

Երկիր, դաշտային կարմիր ծաղիկ,
Քո արմատները բերրի հողում,
Երկիր, դու շնչող, կապոյտ թախիծ, —
Քո բացուող օրն է իմ դէմ շողում...

Դու բարձրանում ես որպէս միրափ,
Բայց հողի ունես, ունես մարմին,
Յառնում ես ահա որպէս հրաշք
Եւ որպէս արեւ՝ հրակարմիր:

Յառնում ես մայթում, հանդում, արտում
Եւ խրճիթներուն այս հողեղէն,
Ու տարածում է ուժը մարդու
Յուշերիդ վրայ՝ որպէս հեղեղ:

Ծրում է երգըդ նոր ու բիւրեղ,
Ու կը բացուի նա ու որպէս վարդ,
Զուարթ եռանդով պիտի բուրէ
Հողերի վրայ նոր, արգաւանդ...

Երկրային ներկայ, նոր առաւօտ,
Նոր ծիլեր՝ աճող բերրի հողում,
Իմ ելնող երկիր, նոր իմ կարօտ,
Քո բացուող օրն է իմ դէմ շողում:

ԵՂՆԻԿ

Ես բնակեցայ տունի մը մէջ շատ հեռաւոր,
Անապատին եզերքն՝ ուր կար սաղարթագեղ
Արմաւենի մը պտղառատ, ուր ամէն օր
Կու գար եղնիկ մը կարօտի պէս տարւիագեղ:

Տենչացի որ պարտէզէս ներս մտնէր, ըլլար
Երազահե սրտիս չըքնաղ ընկերուհին.
Բայց երեկոյ մ'եկաւ եղնիկը նետահար,
Ու ծաղկեցաւ անոր կուրծքէն վարդն արիւնին...

Ծանրաթախիծ ու մենաւոր միշտ հո'ն եմ ես.
Կը սպասեմ դեռ անապատին հորիզոնէն,
Որ արագոտն ուրիշ եղնիկ մը գաղտնօրէն

Առանձնութիւնըս հմայէ տեսիլքի պէս.
Բայց մահարոյր ժամանակի ծովին վրայ
Անյուսօրէն կը նաւարկեն օրերն հիմա...

ԱՌԱՍՊԵԼ

Երկրին ծոցէն պսպղացին աղամանդներ
Ատելութեան եւ ոճիրի գիշերին հետ
Ունենայի միայն ծաղիկ մը ձեռքերէդ,
Որ իմ թախծատ հոգւոյս աշխարհը զարգարէր:

Դեռ լսէի սիրոյ երգումը շրթներէդ,
Եւ խոստումներդ ըլլային աւետարեր.
Լերան ծոցէն աղբիւր իջան գոյգ մ'եղնիկներ
Հաղորդուած անմեղութեան մէջ արփաւէտ:

Մաղերդ խունկով օծուն տենչանքն իսկ ըլլային,
Արիւնիս մէջ վառէր միայն բոյրն եթերին.
Կախարդաշող գարուն ըլլար չուրջն իմ ծաղկած.

Երկրին ծոցէն պսպղացին աղամանդներ.
Բայց աչքերուդ գիշերին մէջ անհունարաց
Հոգիս ի գուր սիրոյ ճաճանչ մը կ'որոնէր...

Վ Ա Ն Կ Ո Կ

Նկարահանդէ՛ս

Գինով անցորդ դանդաղ քայլերով

Երկաթեայ ձողիկներուն շուքին

Պարտէզ մտիր

Ու գորովագութ

Գնա տե՛ս Վենտանին հարանուկները կարմիր

Վրձինը արիւնին է թաթիւեր կարծես

Սրտին աղերսներուն անձնատուր

Կանաչը կարմիրին է խառներ

Շնորհելով սրտիդ անսարբեր

Համանուագը գոյներու

Գնա՛ տե՛ս...

Նկարահանդէ՛ս

Անցորդ տառապանքը այդ մարդուն լսեցի՞ր

Դաշտերուն ծաղիկներուն ցաւին զիմաց արարեալին

Ու ծնրագիր

Գգուեցի՞ր ահանջը կարմիր

Գուցէ լսէր ոտնաձայնդ ու քեզ ալ սիրէր

Թէ ոչ յամբաքայլ

Հեռացար

Ինքնանկարէն դեղին

Ու խորհեցար ափսոսալով...

Ինչո՞ւ ոսկի փոշիի մը փոխարէն

Պապըս չէ ժողվեր հանքին փոշին...

« ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ »

ՅՈՒՂԱՐԿԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՍ

ՅՅԵ օրը, կը յիշեմ, եկողները անթիւ, անհամար էին: Այր թէ կրն, մեծ թէ պզտիկ, ծեր թէ մանուկ, ի՛նչ գլխոնամ... ճամբաները կը խեղդուէին անոնց հոսանքէն որ ամէն կողմէ եւ ինքն իրմէն կը յորդէր... Ամբողջ մարդկութիւնը, կարծես, ուխտազնացութեան եկած ըլլար հոս... Լուսթիւն մը համատարած կերպով գէմքերու վրայ՝ ու խոր վիշտ մը իջեւանած՝ անկօններու մէջ... Մթնոլորտը յուսահատական կանչի մը հետ շփոթ՝ իբրեւ թէ ամէն ինչ առյաւէտ կորսուած ըլլար մարդկութեան համար... Նայուածքներ՝ արցունքով լեցուն, աջէն ու ձախէն, դիմացէն ու քովէն, հետուէն ու մօտէն, աներեւոյթ հորիզոններէ սկսելով մինչեւ տեսանելին եւ մինչեւ հոս, ամէն, ամէն կողմէ կը յառէին մէկ ուղղութեամբ միայն՝ ուր պատահանա յաւիտենապէս գոցուած էր անոնց առջեւ... կը յառէին անոնք հոն, կարծես դեռ զիս տեսնելու յամառ ակնկալութեամբ: Իբրեւ թէ կանգնած միշտ այնտեղ, միշտ ժպտուն եւ հիւրասէր՝ իրենց ժամանման սպասէի: Բայց զիս տեսնելու ամէն ակնկալութիւն անկարելի դարձած ըլլալուն համար չէ՞ր որ դէպի ինձի կ'ուղղուէր ամէն ոք... Մարդկութիւն մը շարժման մէջ այդ օր՝ ուր յիշատակի մը այլեւս վերածուած էի ես... Ոչ եւս էի...

Մեկնած էին մարդիկ իրենց տեղերէն, ծանօթ թէ անծանօթ անկիւններէ, հեռաւոր աշխարհներէ, հազիւ մահուանս լուրը առած՝ մահէս իսկ առաջ... մահազգը տեղացի էր ամէն կողմ ջրհեղեղի պէս՝ վերջին շունչս իսկ կանխելով... մահուանս գոյժը մարդոց մը տածման կեդրոնն էր գրաւած...: Անոնց հողին տիեզերք մը՝ ուր մահս, այդ պահուն, միակ բնակիչը եղած ըլլար...: Սեւը կ'իջնէր ամէն ուղղութեամբ իւրաքանչիւր զգայարանքի անունով...:

Պառկած էի սենեակիս մէջ, անկողնիս վրայ, աչքերս փակ թէ բաց, բազուկներս խաչածեւ, անշարժ, շունչս ընդհատ վիճակով՝ որպէսզի չարթննայի մահէս՝ անոր հեւքէն... Երկու մոմեր, գլխուս եւ ոտքերուս կողմերէն կը բարձրանային: Անոնց լուսաւոր տարածութիւնը, հեռաւոր արշալոյսի մը իբրեւ յայպղած արձագանգ՝ յաւիտենական գիշերիս մէջ... Սառած էր մարմինս զոր որեւէ արեւու ջերմութիւն չէր կրնար իրմով վարակել եւ հրաւիրել իրեն... Ներ-

կայ էի եւ ոչ միեւնոյն ատեն... Ինչքա՛ն գեղեցկութիւն դէմքիս վրայ՝ զիս շընապատողներուն հանդէպ ցուցադրած անսարբերութեամբս, զի ես իմ մէջ ամփոփուեալ անհուն մը այդ պահուն, ուրացող՝ ինձմէ դուրս գտնուող ամէն հունաւոր բան... Գեղեցիկ էր մահս ու վսեմ դասն վերապրելու եւ ոգի ի բոլին տենչալու աստիճան... :

Աղբիւրի նման հոսող արցունքներ գետինը ծովու մը վերածած էին սրուն եղերքները կը կորսուէին կեանքիս եւ մահուանս սահմանազլիսուն միջեւ... Երբեմն ճիշ մը կամ հեծկլտուք մը, վայնասուն մը կամ արձագանգը արտասանուած անունիս՝ սենեակիս մէկ կամ միւս անկիւնէն... Անոնք վանկ առ վանկ եւ կաթիլ կաթիլ իրարու ետեւէ եւ իրարու հետ, իրարմով շաղախուած... Իբրեւ լրատու թոչուններ, անոնք՝ մէկ աշխարհէն միւսը, մահուանս մթնոլորտը կը ճեղքէին... Զգայարանքներուս իւրաքանչիւր բջիջէն ամբողջ էութեամբ դո՛ւրս կը յորդէի, կարծես կեանքի գետին մէջ, երջանկութեան մղումով... Մեռած էի... :

Զիս սիրողներուն թիւը իրեն անդիմազրելի ներկայութեամբ պաշարած էր յաւիտենական բացակայութիւնս... Անոր ցոյց տուած դուրգուրանքը աննախընթաց՝ քանի որ մինչ այդ անձանութ՝ սպասելով անշուշտ ծաղիլի աղուոր օր մը լուութեանս բացած դաշտին մէջ, այսօր... Այսքա՛ն բազմութեան, այսքան գորովի, սիրոյ եւ յուսահատութեանց առջեւ ապշահար՝ չէ՛, չեմ կրնար հաւատալ մեռած ըլլալուս եւ մահուանս փառքին որով լեցուած եմ... Մա՞հս էր արդեօք մարդոց սիրելին թէ ես, չեմ գիտեր, որովհետեւ մահս էր որ կը տիրէր այդ պահուն բաց ոչ՝ ես... Սէրը կը հոսէր անոր առ թիւ, անոր մէջ անուանս իւրաքանչիւր տառով որ այլափոխուած էր համբոյրներու աղբիւրի... Որքա՛ն կարօտ մարդոց կողմէ որոնք երկա՛ր ժամանակներէ ի վեր զիս տեսած չէին, տեսնել չէին ուզած շատ անգամ, որոնք երբեք տեսած չէին զիս նոյնիսկ... Հոս էին ամէնքն ալ... Երախտապարտ եմ մահուանս որ մարդոց այնպէս զգացումները ի յայտ բերած էր լոյսին առջեւ՝ իրեն իսկ յայտնութեամբ... Կեցցե՛ս մահ, գրեզ կեանքիս գնովը կ'օծեմ... :

Մեռած էի: Անձկութեամբ, մարմինս իր դադաղին կը սպասէր...

Ծաղկեփունջերու, ծաղկեպսակներու լեռնաշղթայ մը բարձրացած էր սենեակիս մէջ, մահճակալիս շուրջ, վրան եւ քովէս: Ամէնքն ալ գեղեցիկ ժպտաւէններու կապով մը զարդարուն՝ որոնց վրայ «սիրելի» բառը ոսկեատո՝ կը ցուցադրէր զինք յաջորդող սրտաճմլիկ բառերուն առջեւ... Եղբայր, քուզէն, ընկեր, բարեկամ, դրացի, գործակից, նախագահ, քարտուղար, գանձապահ, հիմնադիր... Այս բոլորը անուշաբոյր ալիքներով կ'օծուէին... Կարծես դրախտին մէկ անկիւնը իջեւանած՝ բուրմունքներու անհունին բնակչութիւնը կազ-

մէի... Անմահացած էի մահուան մը դնով... :

Սեղանիս վրայ ցաւակցական նամակներ եւ հեռագրեր դեռ՝ դիպուած եւ դիպուած : Անոնցմէ վիշտ եւ արցունք կը հոսէին... Ուր-կէ՞ եկած էին անոնք, ո՞վ էին դանոնք զրկողները, չեմ գիտեր... Զի երկրագունտը ամբողջ պարպուած իր մարդկութենէն՝ կը նմանէր անպատի... Զի մարդկութիւնը ամբողջ ներկայ էր հոս՝ իբրեւ յու-ղարկաւոր... Զի երկրագունտը այն կէտն էր միայն այդ օր եւ այդ պահուն՝ ուր մահս իր կենդանութիւնն էր բերած՝ յաղթանակի մը կոչումով... Յաւակցական այդ բոլորը հրաւերն էր գիտակցութեան՝ թէ ես «եղած» եմ օր մը այդ «ըլլալը» դարբելէ՞ր առաջ՝ որով սա-կայն «ըլլալ» կը սկսիմ յետ մահու ու կ'ապրիմ... Մեռած եմ ու կ'ապրիմ երբ կ'ապրէի մեռնելով... :

Իսկ ո՞վ պիտի կարգար դեռ դանոնք, ո՞վ պիտի պատասխանէր դեռ անոնց... իբրեւ միակ մնացորդ իմ խսկ կեանքին՝ հակած դիա-կիս վրայ իբրեւ միակ վշտակիր, պիտի պատասխանեմ ամէնուն ալ, քիչ մը յետոյ, թաղումէս վերջ արտասուքի մը ժպիտով... :

*
**

Հանգիսաւոր քայլերով մարդկութիւն մը կ'ընթանար փողոցնե-րէն... Ծա՛նր, ծա՛նր եւ լո՛ւռ, ան կը հետեւէր մեռելակառքիս որ ան-վերջ կը շարունակէր իր ճամբան... Գերեզմանատունը հեռու էր դեռ, շա՛տ հեռու՝ որուն ոչ դուռը կը տեսնուէր ոչ ալ դէպի հոն ա-ռաջնորդող ուղին՝ ուրիշ սակայն կը քալէին... Մարդիկ կարծես կորսնցուցած ըլլային գերեզմանատան տեղը, անոր զոյւթիւն ունե-ցած ըլլալուն գիտակցութիւնը, անոր ճամբան... Անոնք կարծես բոլորովին անգիտանային թէ մեռեալ մը կրնար թաղուիլ... Կը քա-լէինք ծա՛նր, ծա՛նր, գերեզմանի մը ճամբան փնտռելով, որովհետեւ ուզած էի թաղուիլ երկրագունտէն դուրս, անկիւն մը, հեռո՛ւն, քիչ մը ամէն տեղ, ինքս իմ մէջ... Գացինք, դարձանք համատարած կերպով ամէն կողմ, աջ, ձախ, արեւելք, արեւմուտք, հարաւ, հիւ-սիս, առանց կարողանալ երկրագունտէն դուրս ելլելու, դանելու՝ գերեզմանին ճամբան, թաղման անկիւնը, քիչ մը ամէն տեղ... Գե-րեզմանատուն կ'երթայի՛նք... Յուզարկաւոր թափօրին սկիզբն ու վերջը կը կորսուէին սակայն իրարու մէջ՝ անհունով... Գերեզմանա-տան ճամբան անհունն էր... :

*
**

Ծաղիկներու ածուներ վրաս իբրեւ դափնեպտակ... Մահակառ-քս կ'ընթանար երկրագունտին հոլովոյթիւն հետ զուգընթացարար... զագագիս մէջ մահուան աշխարհը յանձինս ինձի՝ մարմնացած... Ես՝ անոր ներկան՝ իմ ետեւէս կը բերեմ բոլոր բացակաները որոնք մարդկութիւն կը կոչուին... բոլոր բացակաները, ահա ետեւէս, խու-

րին երկիւղածութեամբ Պարապի մը վսեմութեան առջեւ որ Ներկայ է, որ լեցուն է միայն եւ միայն ինքն իրմով... Կա՞ր արդեօք ուրիշ բան որ իրեն ետեւէն այսքան շունչ տանէր՝ անոր ամէն մէկ այլիքներով երբ ինք իրբեւ շունչ դադրած է ըլլալէ... Մահուա՞ն աշխարհ՝ ու ր մէկ կողմէ վարդեր կը կուտին իրարու հետ, անդին՝ փուշեր իրարու հետ համբուրուող... համբոյրներու եւ կոխներու միջեւ անսպաս պահու մը արահետը՝ ուրկէ կ'ընթանայ երկրպագունաին հուլովոյթն ի վեր եւ անոր հետ շփոթ, դազալա՝ իր յուզարկաւոր մարդկութեամբ, հասնելու համար գերեզմանատուն ուրուն ոչ դուռը կ'երեւի ոչ ալ ճամբան՝ ուրկէ սակայն կը քարենք... կը քարենք դազալիս ետեւէն՝ յուզարկաւոր աշխարհով... :

*
**

Ինծի հետ, ինծի կը հետեւի իբրեւ յուզարկաւոր, բարեկամ մը : Գիշեր մը, փողոցի մը դարձուածքէն դուրս գալով՝ դանակ մը դարկած էր ան կոնակիս՝ երբ հանդարտօրէն եւ անտարբեր կը քալէի... Բացուած վէրքէն արիւնը կը հոսի մինչեւ այսօր, դազաղէս վար... հոս, բազմութեան մէջ, անոր քով՝ մանկութեան ընկեր մը : Միատեղ դպրոց յաճախած էինք... Օր մը, բացակայութեանս մէկ պահուն պարպած էր դրամապանակէս ամէն ինչ՝ զիս անձկութեան մատնելով... Անոր հետ ուրիշ ընկեր մը՝ որ մերժած էր չնչին գումարի մը փոխատուութիւնը ինծի՝ երբ զրկուած ամէն բանէ հարկադրուած էի գիշերել կամուրջի մը տակ... Ընկեր մըն էր ան՝ զոր փրկած էի խեղդամահ ըլլալէ՝ երբ արձակուրդի մը ընթացքին դացած էինք լողալ ծովուն մէջ... Սեւազգեստ կին մը, զեղեցի՛կ, հեռուն, բազմութեան միւս կողմը, իր ամուսնոյն թելը մտած : Համակ երգում եւ նուիրում եղած էր ան, օր մը... Սիրտս երկրաշարժի մէջ... 'հրաբուխի մը նման պայթող ամէն բոպէ՝ ուրկից կարծես արեանս լաւան կը հոսի... կարծես մահուանս սպասած ըլլար ան՝ զիս տեսնելու համար իր ամուսնութեանէն երկու օր վերջ... Ծանօթ մը կայ գեռ որ իրեն կատարուած փոխատուութեան մը իբրեւ երախտիք՝ զրպարտութիւններ կատարած էր իմ մասիս՝ գումարը չվերադարձնելու համար... Հոն են դեռ քոյրեր թաշկինակներու ծրար մը իրենց ձեռքերուն մէջ : Փայտի կտոր մը աւելի զողնալու համար իբրեւ ժառանգ՝ անոնք երկար տարիներէ ի վեր, հիւանդութեանս մէջ, ամենայն երջանկութեամբ մահս երազած էին, որուն ետեւէն կուզան այսօր արցունքի անմեղոնակ կաթիլներով... Անեղմէ մին ժառանգագուրկ էր... Իրացի մը՝ որ չէր վարանած զրպարտութիւններ կատարել զրացնութեանս դէմ՝ իր կնոջմէն բաժնուելու համար, դատակները յանձնած չորս հովերուն... Հեռո՛ւն, առանձինն քալող մեծահարուստ մը, պարտատուն, որ իր բարեկամութիւնն իսկ զլացած

կը թուէր ըլլալ, վախնալով որ մի գուցէ իրմէ օգնութիւն խնդրեմ յանուն պատառ մը հացի... Անգրագէտ էր ան եւ քանի մը տարիներ առաջ անձնասպանութիւն փորձած՝ թշուառութեան մէջ... Ազգահաններ լեցուն էին հոն զորս առաջին անգամ կը տեսնէի... Նայուածքս կը պտտի ամէնուն եւ ամէնուն վրայ: Կարծես անոր դաշտին մէջ իւրաքանչիւր յուզարկաւոր կը ծաղկէր իւրայատուկ ծաղիկով: Հարուստն ու աղքատը, աւազակն ու տանտէրը, թշնամին թէ բարեկամը, լաւը թէ վէշը, պատուաբերն ու անպատուաբերը, մարդիկ վերջապէս, հոն են իբրեւ յուզարկաւոր՝ որոնք իրենց դէմքը շատ անգամ ձախ դարձուցած էին՝ աջէն անցած պահուս կամ նայուածքը գետին յառած՝ երբ զիմացէն կուգայի... Անոնց ստուերը վեղարի պէս փառաշուք, այսօր կը քալէ մահուանս ետեւէն, որովհետեւ անով սիրելի եմ ամէնուն... որովհետեւ այդպէ՛ս պէտք է որ ըլլայ: Քալե՛լ մեռնողին ետեւէն՝ կարեկցութեան անձնատուր եւ պարտահանութիւն մը կատարողի գիտակցութեամբ, յաչս իր չըջապատը կազմող անսպառ եւ աօրեայ յուզարկաւորներուն... Անոնց ամէնքը եղբայրացած են այսօր ինձի՝ մահուանս դաշինքով...:

Կը քալենք... կը քալենք ճամբաներէ դարձդարձիկ կամ ուզիլ: Կածաններ, կապաններ, պոզոսաններ եւ արահետներ մեր ընթացքին տակ կը սահին: Կը բարձրանանք զտ ի վեր, կ'իջնենք անկից վար: Ոտքի կոխան կը դառնան բարձրաբերձ կատարները լեռներուն ուր ձիւնը կը բնակի համատարած: Չորեր կը լեցունին մեզմով՝ իբրեւ հեղեղներէ՝ որոնց վրայէն դազազս ընթանար տապանի մը նման... Կը դառնանք երկրադունտին վրայ ամբողջ, անոր չըջանը կը կատարենք անոր շարժման հետ ժամ առաջ գերեզմանատուն հասնելու համար... յողնած ենք... Գերեզմանատունը հեռու է դեռ, չա՛տ հեռու... Անոր ճամբան չենք գտներ...:

Հանդիսաւոր մեր ընթացքը կը սկսի թուլնալ, տարածուիլ կամ մաց կամաց... Կ'անջատուին մարդիկ իրարմէ, ոմանք կը մօտենան իրարու, խումբեր կը կազմուին հոս հոն, խօսակցութիւններ կը սկսին իրենց միջեւ... Յուզարկաւոր մը քովէս, կէս դսպուած ժպիտ մը իր շրթներուն, ցած ձայնով սիրային պատմութիւն մը ինձի կը պատմէ... Երկուքս ալ կը խնդանք: Երջանիկ էր ան իր պատմութիւնը վերապրելով: Երանի՛ր կուտամ իրեն երջանկութեան... Քիչ մը անդին ուրիշ մը, ինձի մօտեցած՝ կը բացատրէ թէ ինչպէս կրցած էր հարիւրաւոր միլիոններ գիզել եւ գնել քարիւղի հանքեր, խորհելով ապահովել այդպէս իր միակ գաւկին ապագան... Երբորդ մը աչքերուս մէջ նայելով կոռջ մը մահը կը նկարագրէ... Անձնասպան եղած էր կինը աշտարակէ մը վար նետուելով՝ զինք շատ սիրած ըլլալուն համար... Չորրորդ մը զիս հրաւիրած եղաւ եօթը հարսնիքներու՝

անոնց իւրաքանչիւրին նկարագրութիւնը մանրամասնօրէն կատարելով, մինչեւ որ հասանք իր վերջին ամուսնութեան՝ տեղի ունեցած դեռ վերջին կիրակին: Մեղրալուսնոյ ճամբորդութիւնը յետաձգուած էր ցնոր տնօրինութիւն՝ թաղմանս պատճառաւ: Կը պատմեն դեռ թէ նոր հարս մը, պսակէն անմիջապէս վերջ հարսնեւորի մը հետ փախած է հարսնետունէն: Փեսան անոր փախուստին անտեղեակ՝ հրաւիրեալներու միջեւ զայն կը փնտռէ պարելու համար... Ամուսնալուծուած ամուլ մը՝ աջիս եւ ձախիս: Այր ու կին, մահուանս առթիւ իրարու հանդիպած, զիս իրենց միջեւ, կը շարունակեն դեռ իրենց կոխն ու նախապիտեանքը: Իբրեւ թէ գտնուած ըլլային իրենց ամուսնական հասարակաց յարկին տակ: Իբրեւ կրկին ամուսնացած ըլլալէ վերջ կրկին ամուսնալուծուելի ուղէին: Ամուսինը կ'ամբաստանէր կինը՝ անոր անհաւատարմութեան համար: Կինը՝ կ'ամբաստանէր իր ամուսինը՝ անհաւատարմութիւն վերադրելով անոր: Երկուքն ալ զիրար գտած, ի վերայ յանցանաց, ամուսնական նոյն անկողնին մէջ... Բայց ի՞նչ կ'ուզէին իրարմէ քանի որ արգիլուած արարքը երկուքին համար ալ հաւասարապէս թոյլատրուած, հաւասարապէս ազատութիւն էր... Կին մը իր նորածինը գրկած՝ եկած էր ցոյց տալու համար զայն ինծի: Միրուն էր ան, մանչ մը... Ուրիշ մը նուազեցաւ յանկարծ: Մօտեցանք իրեն վերցնելու համար զինք զետնէն: Խեղճ կին որ իմ մահուանս սպասէր էր իր ամուսնոյն մահը յիշելու համար: Իբրեւ այդ առիթով միայն իր այրիութիւնը զգացած՝ անոր մահէն տարիներ վերջ... Քաղաքագէտ մը պատերազմի եւ խաղաղութեան մասին կը խօսի: Մանրամասնօրէն ինծի կը բացատրէ թէ ինչո՞ւ, ամէն օր կրնայ քսանըչորս ժամ վերջ պատերազմ ծագել, մարդկութիւնը ամբողջ ոչնչացնելով... Լսեցի եւ լռեցի... բայց ուրիշ մը նոյնքան մանրամասնութեամբ կը վերլուծէ տուեալներ ըսելու համար թէ ինչ պատճառներով ուրեմն կրնայ հակառակը ձիւղ ըլլալ... Կը լսեմ ու կը լռեմ որպէսզի պատերազմի եւ խաղաղութեան այս բարեկամներուն միջեւ՝ իրարու թշնամի, մահազաչտիս վրայ պատերազմը չծագի յանկարծ, ւրուն առաջին գոհը ե'ս պիտի գտնայի անաւարտ թաղումով, իբրեւ հերոս մը, երբ մահուամբս խաղաղութիւն բերած եմ... Կը խօսին դեռ ուրիշներ կարմիր եւ դրամատորական վարչաձեւերու ամուսնութեան մասին՝ որուն մեղրալուսինը կը կատարուի մթնոլորտէն դուրս, միջոցին մէջ: Անոնցմէ վարդադոյն գաւակ մը պիտի ծնի... Կ'ըսեն թէ երկրի մը մէջ յեղափոխութիւն ծագած է քանի մը օր առաջ: Պարտուած կողմը՝ փախստական, եկած է հոս, արտորական կառավարութիւն մը կազմելու համար, որուն նախարարները կը փնտռուին յուղարկաւորներուս միջեւ... Իբրեւ թէ մարդաբնակ սլացքներ անհունը ճեղքելով՝ կը գտնեն որ ողորիկ եւ շատ նեղ է ան... Քանի մը կ'իններ քովէ քով կը յայտնեն

իրարու թէ զաւակ մը իր հայրն է սպաններ, հայր մը՝ իր զաւակը : Երկու պարագաներն ալ՝ մայր մը պաշտպանելու համար : Երջանիկ մայր՝ որ լացեր էր երկու պարագաներուն մէջ ալ իր խոր եւ անմը-
լսիթար վիշտէն... Դրամատուն մը անապատի վերածուեր է : Զայն
կողմատողները յայտարարեր են որ նոր երկրաբնուստ մը կ'ուզեն
կառուցանել միջոցին մէջ ուր պիտի ճամբորդեն զեղխութեան թուիչ-
քով... Կարելի չէ եղած զանոնք ձերբակալել՝ անոնք արդէն թուած
են... Կոյս մը՝ յլացեր է այն յոյսով թէ օր մը իր զաւակը Մեծ
Մարզ կրնայ դառնալ... Այր մը, իր կարգին՝ արտասովոր ճամբոր-
դութիւն մը կատարած է՝ իր սեռէն՝ ուրիշ մը... Անվերադարձ ճամ-
բորդութիւն՝ մահուան պէս... :

Պատիկ աղջիկ մը կը մօտենայ երկշուտ կերպով զազազիս, որուն
կափարիչին մէկ կողմէն պատանքէս կտոր մը կ'երեւի... Վախէն եւ
յուզումէն դողահար կը ծռի ան, կ'երկարէ իր երկու ձեռքերը դէպի
հոն, կը բռնէ կտորը եւ անասման գործվանքով մը զայն անոնց մէջ
սեղմած՝ կը տանի իր դէմքին, այտերուն, ճակտին, աչքերուն,
չրթներուն, կը համբուրէ, կը համբուրէ կարծես անվերջ, անունս
քանի՛, քանի՛ հեղ հեծկտուքներու հետ շաղուելով... Յած ձայնով
արտասանուած անունս՝ որ լսէի զայն հեռուէն, աչքերս բանայի,
ելլէի տեղէս, ժպտէի իրեն, ետ դառնայի կրկին, իրեն քով... Բացի
աչքերս, ձեռքս դուրս երկարեցի զազազէս, պզտիկ աղջկան դէմքը
զոնէ ակնթարթ մը զգուելու համար, բայց ան արդէն անհետացած
էր... Աչքերս լեցուեցան արցունքով բացակային ետեւէն... Պատիկ
աղջիկ մըն էր ան որուն պուպրիկ մը նուիրած էի օր մը երբ իրենը
կտորած՝ ան կուլար յուսահատ... Այլուր եւ պզտիկ աղջիկ՝ թա-
ված արցունքէջ կաթիլ մը՝ իբրեւ յիշատակ պիտի տանիմ ինծի հետ :

Մեռելակառքիս ճիշդ ետեւէն՝ երկու հողիներ : Հայրս ու մայրս
զալկահար, նիհար, գլխիկոր, անդիմադրելի տառապանքի մը անձ-
նատուր՝ խռովքի եւ վալարման մէջ՝ լուռութեամբ... Մահուանս զոյ-
ժին՝ անոնք չէին կրցած իրենց մահուան հանդուրժել... իրենց վրայ
ճնշող հողէն դուրս թափանցելով, թօթափելով զայն իրենցմէ՝ անոնք
զաւկի մը թաղման յուզարկաւոր եկած էին... Կարօտագին նայեցայ
իրենց : Մեր նայուածքները հանդիպեցան իրարու, խօսեցան բանե՛ր,
չա՛տ բաներ : Հեռաւո՛ր ժպիտ մը մեր հեռաւո՛ր շրթները շրջապա-
տեց երջանկութեամբ ու աշխարհէն չա՛տ հեռու եւ մարդերէն, համ-
բուրուեցանք իրարու հետ յաւիտենական պահու մը դրոշմով... :

Խօսակցութիւններու բարեւոն մը ամէն լեզուներով, ամէն նիւթի
չուրջ՝ որուն աշտարակէն դուրս կը մնար մեռնողը միայն : Ոչ ոք
խօսեցաւ անոր մասին... իբրեւ թէ ան գոյութիւն երբեք ունեցած
չըլլար, հակառակ որ անոր առիթով ամէն ինչ ստքի ելած էր...

բնութիւնը, մարդկութիւնը իրենց ամէն մէկ երեսով, խաղաղութիւնն ու պատերազմը, սճիրը, ատելութիւնն ու սէրը իրենց ամէն մէկ յայտնութեամբ տողանցքի եկած էին ժամանցի դաշտի մը վրայ կամ կը մըրցէին իրարու հետ, առանց կարողանալ դուրս ելլելու յուզարկաւորութեան մը սահմաններէն, ուր, կարծես, մեռեալը կը պակսէր...

Կին մը յանկարծ, աննշմար կերպով, ծալուած թուլթ մը սպըրթեց ձեռքիս մէջ... Տխուր էի եւ ուրախ... կը թաղէի զիս սիրոյ ժամադրութեան մը յոյսով...

*

**

Գագազս դրուեցաւ անդունդի մը առջեւ... կը թուէր թէ քալեր էինք դարերով... կը թուէր թէ այլեւս երկրագունտը աւարտած իր հոլովոյթին մէջ՝ մենք հարկադրուած էինք իրմէ դուրս ելլել... Ելած էինք իրմէ դուրս անհունն ի վեր եւ անոր առջեւ... Գերեզմանատուն է հոս... հետեւորդ բազմութիւնը կամաց կամաց, աստիճանաբար կանգ առաւ քալելէ... Մէկը բարձրացաւ յանկարծ տեղ մը, բայց ո՛ւր եւ ինչպէ՛ս, չեմ գիտեր... Ան վեր կը գտնուէր բոլորէն: Այնքա՛ն բարձր տեղ՝ որ կարողանար տեսնել յուզարկաւոր մարդկութեան անաւարտ վերջաւորութիւնը կամ ուրիշ ամէն ոք կարողանար զինք տեսնել... Ո՞վ էր ան... Ձեմ դիտեր... Տեսած էի զայն կամ ոչ... կը ճանչնայի զայն՝ առանց երբեք տեսած ըլլալու որեւէ օր, որեւէ առթիւ, որեւէ տեղ... Ան կը նմանէր քիչ մը ամէնուն, առանց որ որեւէ մէկը ըլլար ամէնէն... Ան՝ ան էր: Մէկը ամէնէն որ ամէնքն իսկ էր...

Խօսեցաւ... Անոր բազուկները տրեգիքքի մեծութեամբ սկսան տարածուիլ: Բարձրանալ վեր՝ յարութիւն առնող մեռելներու պէս: Ան իր տեղէն վեր կը նետուէր երկրաշարժի ցնցումներով... Հասնիլ ուզէր կարծես արտասանուած բառերուն՝ որոնք առանց հեռք ձգելու — ավստ՛ս — անվերադարձ կը վաղթէին իր շրթներէն, ժամանակին յորձանքին մէջ խեղդուելով... Մթնոլորտը ամբողջ գերին դարձած էր հիմա հրաշագեղ բառերու, բացատրութիւններու, պատկերներու, արտայայտութիւններու հմայքին... Յուզարկաւորներու անհատնում բազմութիւնը երկիւղածութեամբ զինք կ'ունկնդրէր իրրեւ թէ իր բերնով արտասանուած ըլլար ամէն ինչ, զոր սակայն առաջին անգամ կը լսէր... Այնքա՛ն, ամէն ինչ կարծես կը բխէր իւրաքանչիւր յուզարկաւորի էութենէն... Դամբանախօսին խօսքին մէջ իջեւանած՝ իրրեւ կենդանացած ըլլայի յաչս ամէնուն...

Հմայուած էի: Որեւէ ուրիշ բան չէր խօսեր սրտիս եթէ ոչ զեղեցիկութիւնը յայտնաբերուած ստեղծագործութիւններուն... բայց երբեք չկրցի հասկնալ թէ խօսքը որո՞ւ մասին էր... Նայուածքներ կը

յառէին վրաս՝ ամէն անգամ որ հոգեցունց արտայայտութիւն մը լսուէր դամբանախօսին ցուցամատը ծանրանալով դադարէրս ուղղութեամբ: Իմ մասի՞ն կը խօսէր արդեօք ան, չեմ գիտեր... Այնքան անծանօթ եւ օտար եմ այդ բոլոր ըսուածներուն, անոնցմէ այնքա՛ն հեռու... Վեր կը բարձրացնեմ գլուխս, դադարէս դուրս, տեսնելու համար թէ իրօք ե՞ս կը թուիմ ճառախօսին հըթիռով... Դիցարանութեան մը ծոցէն ելած երիտասարդ աստուծոյ մը մարմնաւորում եւ պատկեր՝ ե՞ս ուրեմն մարդկութեան առաջին ու վերջինը իբրեւ... Պատառ մը ժամանակ՝ ժառանգուած անժամանակ վիճակին... Ու այսպէս, մարդկայնօրէն մահացած, հասարակ տախտակներով կազմուած բանտիս մէջ, նո՛ր միայն կը սկսիմ կամաց կամաց մօտենալ եւ նոյնանալ ինծի, ըլլալ ինչ որ եմ՝ ուրիշի մը շունչն ի վեր... Մարդիկ կուլային վրաս՝ իմ մասիս լսելով եւ գիտեսնելով... Ես ալ կուլայի անոնց արցունքին ընդմէջէն՝ մահուանս առիթով ճանչցած ըլլալուս համար կեանք մը՝ այսքան յապտղած...

Ե՞ս էի թէ ոչ, չկրցի սակայն երբեք հասկնալ...

Երկար խօսեցաւ դամբանախօսը: Անոր խօսքը կեանքի մը տեւողութիւնը ունէր... Աւելին դեռ՝ կարծես դարեր ապրած ըլլայի... Անոր ձայնը լու՞ց թէ ոչ, չեմ գիտեր, բայց որ կը շարունակուի անհունս տեսել իբրեւ յետ մահու առաքելութիւն վաղուան առջեւ... Ապրիս դամբանախօս, առանց քու ելոյթիդ երբեք պիտի «չըլլայի»...

Քահանայ մը սկսաւ երգել... Անոր կզակը կը շարժէր ու կը շարժէր երբ յանկարծ իր ձեռքի աղօթագրքէն թերթիկ մը գետին ինկաւ... Ժողկեցի գայն... Զեռքերուս մէջ նամակ մը ունէի... կարմրեցայ: Բարկութենէս՝ երկարեցի ձեռքս դէպի անոր շարժուն կըզակը, բռնեցի անոր մօրուքէն... Մօրուքը ափիս մէջ մնաց իսկ շարժուն կզակը, իր անաւարտ աղօթքներով, անհետացած էր յուղարկաւորներու բազմութեան մէջ... Դադարէս դուրս նետուած՝ անտեսելով ամէն ոք, հրելով եւ հրմշտկելով, ինչ որ կար աջիս թէ ձախիս, խոյացայ վրաս, առի մարմինս ուսերուս վրայ, մտայ անդունդն ի վար ու թաղեցի զիս... Մօտը բարձրացող երկրագունտէ մը ապառաժի կտոր մը փրցնելով դետեղեցի հոն... լուսանկարս փակցուցի անոր երեսին՝ տակը գրեելով անունս, մականունս, ծննդեանս եւ մահուանս թուականները, օրերը, ժամերը, վայրկեաններն ու վայրերը: Հանգամանքս ու արհեստս: Ամուրի եւ անդաւակ ըլլալս: Դեզին թէ թուիս, միջահասակ թէ ոչ, նիհար թէ գէր: Աշնանահար յապտղած տերեւ մը որ կը թռէր այդ պահուն՝ բռնեցի օդէն, տնկեցի վրաս իբրեւ թէ կաղնի մը ըլլար ան եւ մեկնեցայ գերեզմանէս... Քանի մը քայլ հեռու, քիչ մը անդին, գլուխս դարձուցի դէպի ետեւ՝ վերջին

եւ վերջին ակնարկ մը եւս նետելու համար ինծի, անդունդիս մէջ... Ծրթներս բաներ մը մըթմըթացին այդ պահուն, բայց չեմ գիտեր ինչ... Աչքերէս արցունք հոսեցաւ... հոն էի, թաղուած առ յաւէտ, մարդոցմէ հեռու, երկրագունտէն դուրս, անկիւն մը, հեռո՞ւն, ինքն իմ մէջ ու բնակարանս վերադարձայ... :

*

**

Փողոցը, նստարանին վրայ գլօշար մը՝ դիտիւն շիշը ձեռքին՝ կը խմէ ու կը խմէ... Թէ ինքն իրեն կը խօսի ան, թէ անցորդներուն հետ՝ շիշը անոնց երկարելով, թէ անոնց ետեւէն՝ իբրեւ թէ իրեն պատասխանած ըլլային անոնք... Թերեւս անոնց մէջ անգլիտակցաբար իբրեւ անցորդ մը զինք տեսնէր... Երջանիկ է ան, աշխարհ իրեն կը պատկանի... :

Կառք մը յանկարծ ուժղնօրէն ուրիշի մը բախեցաւ՝ փողոցի մը դարձուածքին: Անոր առջեւի աջ դռնէն երիտասարդ կնոջ մը իրանը դուրս ինկաւ արիւնլուայ վիճակով... Ծնչազո՞ւրկ էր ան թէ ոչ, չեմ գիտեր... դոցեցի աչքերս խկոյն... Երբ գանոնք բացի՝ արդէն անոր մարմինը հիւանդանոց տարուած էր՝ խորտակուած կառքը մէջտեղ մնալով իբրեւ յիշատակ... :

Հրդէհ կայ տեղ մը: Հրէջներու կառքը իր անախորժ ձայնով մթնոլորտը լեցուց: Մահագոյժ է ան... :

Գինով մը, այս պահուն, մայթին անկիւնը դտնուող լամբարի մը մը փաթթուած՝ կարծես կը պարէ անոր հետ՝ գիշերուան իր պարը շարունակելով: Կարծես կ'ուզէ զայն իրեն հետ տանիլ թէ կառչած մնալ անոր՝ վար չիյնալու համար: Գիշերային տունէ մը մեկնող յապաղած այս յաճախորդը կորնցուցած է իր տան ճամբան՝ իր երկրագունտը աւելի քան արաբ դառնալուն համար... :

Աղաւնիները եկած են, ինչպէս ամէն առաւօտ, պատուհանիս առջեւ թափած փշուրները ուտելու... Ճնճղուկներ, հեռուն քիւլի մը վրայ շարուած եւ շուարած... :

Աղբահաւաքները դռնէ դուռ աղբամաններ կը պարպեն... :

Մարդիկ կ'երթան իրենց դորձերուն, տղաք՝ դպրոց... :

Աշունը իր գեղեցկութեան վերջին օրերը կ'ապրի: Բայ պատուհանիս առջեւ նստած առաւօտեան թերթերը կը կարդամ: Անոնց ամէնուն ալ առաջին էջը զբաւուած է դամբանախօսի մը մեծադիր լուսանկարով... Անոր տակ անուն մը՝ գլխադիր եւ մեծատառ, շնչող, կարծես, զովազանքներու շրջանակի մը մէջ... Դամբանական մը իրմէ կը տարածուի թերթերուն յաջորդող երկու էջերուն վրայ... կը կարդամ զայն մէկէ աւելի անգամներ... Ճարտասանական ար-

ուեստին ամբողջական դադանիքները կիրարկուած հոն՝ կարծես երէկ թաղուած մեռելը յարութիւն առնէր այսօր, ի լուր եւ ի տես իրեն... Մեռեալը բարձրացած էր հոն՝ ուր կեանքին մէջ երբեք չէր կրցած հասնիլ... Անոր գլուխը կը ճեղքէր հիմա երկնակամարն իսկ, զայն վերածելով երկնապսակի՝ երբ իր զոյութեան ընթացքին ակնթարթ մը իսկ չէր կրցած բաժնուիլ եւ հեռանալ հողին մակերեսէն... Երկրէն երկինք տարածութիւնը դամբանականով մը ճեղքուած յանկարծ... Ապրի՛ դամբանախօսը որ կրցած էր արժանիքներ վերադրել զինք ի յայտ բերող առիթին՝ որոնք սակայն անկէ անհունս հեռու, անոր ըտլորովին օտար՝ միայն իրեն կը պատկանէին... Այդ էր կարեւորը եւ միայն այդ... Դամբանախօսը այդ օր, թաղման մը առիթով կրցած էր զինք գերազանցել գլուխ գործոց խօսքի մը մէջ՝ որով դարձած էր արդէն առաջնակարգ անձնաւորութիւն... Ան ազգային պարծանք էր մարդկութեան մէջ... :

Թերթերուն էջերը կը դառնան մասներու տակ: Վերջին էջին վրայ՝ երկու երեք կարճ յօդուածներ, նուիրուած ինծի, ծննդեանս, մահուանս եւ թաղմանս... Անոնց սիւնակները կը բաժնուին իրարմէ նպարավաճառներու եւ ճաշարաններու ծանուցումներով, թատերական յայտարարութիւններով, կարմիր, կապոյտ, ճերմակ, դեղին, սեւ եւ անգոյն խաչերու սարքած պարահանդէսներու նկարագրութիւններով... Յօդուածներուն իւրաքանչիւրը կը յորդի նորագոյն ծանօթութիւններով իմ մասին... Չեմ գիտեր ո՞րը ճիշդ է, չեմ գիտեր որու հաւատալ... Ծնած եմ թէ՛ հոս, թէ՛ հոն, այսինչ թէ այսինչ թուականներուն, թաղուած արեւելեան աշխարհի, հիւսիսային արեւմտեան հողամասին, հարաւային կիսագունտին վրայ երկարող լեռնաշղթայէն դուրս՝ գերեզմանատան մէջ... :

Եւ յօդուածները կ'աւարտին բարեգութ մաղթանքներով...

«Հողը թեթեւ վրադ... Հանգիստ բազմաչար ոսկորներուդ...»:

Անդունդէն՝ ուր թաղուած էի, քրքիչ մը բարձրացաւ...
Խնդալէն՝ պիտի մեռնէի... : Գ. Ծ.

*

Որովհետեւ ծաղկում է ծառը, եւ ծաղիկներ՝
երանգաւորում են աշխարհը կայծերի
պայծառութեամբ,

Կատարում է խոստումը ծաղկանց՝ հասու-
նանում են միրգեր եւ նրանց նորաստեղծ խոս-
տումներով է կատարում սկզբնական խոստումը
ծառի,

Որովհետեւ մեղուն իր անխոնջ աշխատանքի
դառնութիւնն է վերածում մեղրի քաղցրութեան,
Եւ հեղահաս ջուրերը կարկաչում են միայն՝
երբ հանդիպում են քարին,

Ես դրում եմ:

Կ'ուզէի սրբազան պարեր պարել՝ ես պարել
չգիտեմ:

Կ'ուզէի սրինգի կախարդական հնչիւններով,
գիշերային պահն եւ իմ ու նրան արթնութիւնը
ողեկոչել՝ ես նուագել չգիտեմ:

Համայն տիեզերքը նայում է ինձ հարցական
եւ հարցաքննում է ինձ՝ ու ես պատասխանը
չգիտեմ:

Որովհետեւ իմ մարմինն է պարում խորհրդ-
դաւոր պարը կեանքի:

Վասնզի Հայկայ ցեղի պատասխանը բոլորի՝
լուծ է:

Եւ մերժելով իր լուծիւնը իբր պատասխան
ընդունել՝ ես դրում եմ:

*

Լ Ե Փ Ե Ն Դ

ազաղաթի մի հին ձեռագրում յիշատակուած է, որ Ապահունեաց Բարձրասար բերդում ապրում էր մի իշխան, Վիզէն անուանով, գեղեցիկ ու կորովի մի ուզմիկ, ջահել ու հարուստ, որ սակայն սիրոյ մէջ անբախտ էր: Երեք կին էր հողին յանձնել նա եւ ուխտել այլեւս չամուսնանալ, երբ մի անգամ հիւր գնալով Կապոյտ Բերդի իշխան Առնակին՝ սիրահարուեց նրա գեղեցիկ կնոջը եւ որոշեց տիրանալ նրան:

Կապոյտ Բերդը Բարձրասարի ստորոտին էր, Նազիկ լճի հարաւային ափից ոչ հեռու: Վերից՝ Բարձրասարը սէպ ու արծուի նման նայում էր վէտվէտ մուգ-կանաչ ջրերին, ասես ուր որ է՝ ներքեւ էր սլանալու եւ, Կապոյտ Բերդը մագիլներէ մէջ առած, խոյանալու էր վեր:

Վիզէն եւ Առնակ իշխանները, թէեւ ազգական, արտաքուստ՝ սիրով բայց ներքուստ ատում էին իրար, մանաւանդ այն օրից, երբ Վիզէն իշխանի առաջին կնոջ մահուան ժամին լճի վրայ հրավառութիւն էր, պալատում՝ խում ու խրախճանք, եւ այդ ամէնը տեսնում էին Բարձրասար բերդի պահակները՝ ատամնաւոր պարիսպներից:

Մի անգամ իշխան Վիզէնը հրաւէր սարքեց, մի մեծ հրաւէր ի պատիւ իր զնդի քաջերին, որոնք թնդուն յաղթանակ էին տարել Ալալաթում՝ թաթարական խուժուժ հորդանների դէմ, գլխովին ջարդելով նրանց: Տարօնի մեծ իշխանը գովել էր Վիզէնի զնդի սիրագործութիւնները եւ իշխանին նուիրել երկու գաւառ, կարգելով նրան իր տան տոհմի դրօշակակիր: Հրաւէրին ներկայ էր իշխան Առնակ իր գեղեցիկ կնոջ հետ: Գուսանները նուագում ու երգում էին, ջահել աղջիկներն ու տղաները կաքաւում, եւ ամէնքը, գինարբուքից աւելի ոգեւորուած, գովում ու փռաբանում էին իշխան Վիզէնի ջահելութիւնն ու գեղեցկութիւնը, նրա սիրագործութիւնները, նրա անյաղթ

բազումը, որ Ապահոնեաց աշխարհը պահում էր խաղաղութեան եւ բարգաւաճման մէջ :

Կոչնական իշխաններէց ամենաաւագը՝ Արգամը, ոտքի կանգնելով ու դինու բաժակը վերցնելով, ասաց .

— Բայց, տէր իշխան, խմելով քո կենացը՝ չեմ կարող չասել նաեւ, որ մենք բոլորս ի սրտէ ցանկանում ենք քո բախտաւորութիւնը : Դու շատ վշտեր կրեցիր . քեզ համար, մանաւանդ, ուշ չէ, ամուսնացիր, որդեակ իմ, եւ թող քո սերնդի ծուխը ծխայ հուր-յաւիտեան : Ամուսնացիր եւ կրկնակի ուրախացրու մեր սրտերը, որ բարախում է քեզ համար, քո ժողովրդի համար : Կեցցէ իշխան Վիզէնը :

— Կեցցէ՛, կեցցէ՛, — ձայնեցին ամէն կողմից եւ յոտնկայս խմեցին մինչեւ վերջին կաթիլը :

Այն ժամանակ իշխան Առնակն ասաց .

— Այո, ճշմարիտ է իշխան Արգամը, ամուսնացիր, ամուսնացիր, եղբայր իմ, — եւ բաժակը դարկելով Վիզէնի բաժակին, խմեց մինչեւ մրուրը :

Իշխան Վիզէնը նայեց, սուր նայեց իշխանուհուն, մի խորը հառաչ արձակեց, ապա ձեռքը բարձրացնելով ու գլուխը խոնարհելով, պատասխանեց :

— Շնորհակալ եմ, իշխան Արգամ, իշխան Առնակ, շնորհակալ եմ իմ քաջերից ու հասարակից բոլոր, — եւ խմեց՝ սեւեռ նայելով իշխանուհուն :

Իշխանուհու մարմնով մի ջերմ անցաւ : Վիզէնը աւելի հմայիչ էր թւում տօնական հագուստի մէջ . թիկնաւէտ ու լայնալանջ, թուխ ու խոշոր աչքեր, ինչպէս քուրայում վառուող ածուխ, մինչեւ ուսերն իջած սեւ գանդուրներ . . . : Ի՞նչ մեծ տարբերութիւն սրա եւ ամուսնու՝ իշխան Առնակի միջեւ : Հաստամարմին, կուզը դուրս ընկած, անձոռնի ձեւերով եւ խոպոտ ձայնով, հաստ յօնքերով ու կարմիր, ճարպոտ աչքերով մի դեւ էր Առնակը : Եւ որքան իշխանուհին մտածում ու խորացնում էր հակադրութիւնը, այնքան աւելի ջերմութեամբ էր լեցում իշխան Վիզէնի հանդէպ, այդ ջերմութիւնը առժամանակ թաղելով, իրրեւ անթեզ, սրտի մոխիրներում, խո՞րը, խո՞րը . . .

Հրաւէրը տեւեց մինչեւ յոյս : Աւարտումից յետոյ, ծախ-ծնծղայով, երգ-գայարափողով ճանապարհեցին իշխան Առնակին եւ կնոջը : Եւ յանկարծ իշխան Վիզէնի համար պայատր դատարկ ու ամայի թրւաց, սառը, ինչպէս դամբարան : Առանձնանալով՝ ընկաւ ծանր մտա-

տանջութիւնները մէջ, — Ե՞նչ միջոցով տիրանալ իշխանուհուն, կռուով թէ՛ խարդախութեամբ: Օ, ոչ, խարդախութիւնը վայել չէ սղամարդուն, ուրեմն մնում է միայն կռիւը: Եւ շտապ իր մօտ կանչելով աւագ իշխան Արզամին, բացեց սրտի զաղտնիքը...

Այն ժամանակ ծեր իշխանն ասաց.

— Նախ քան կռիւը, տէր իմ, գուսան ուղարկիր՝ իշխանուհու մտադրութիւնը իմանալու, երբ հաւաստիացար, որ սէրը փոխադարձ է՝ այնժամ արիւն թափելը մեղք չէ...

Գնաց գուսանը՝ առանց զժուարութեան թափանցեց կապոյտ Բերդը, ծնկեց իշխանուհու առաջ, եւ այսպէս երգեց.

Սարի արծիւն ուզում է որսալ աղաւնուն՝
Բայց չքնաղ աղաւնին վանդակի մէջ է:
Ման եմ եկել աշխարհէ-աշխարհ,
Զեմ տեսել նման գեղեցիկ աղաւնի:
Ճիշդ է, աղաւնու վանդակը շատ է ամուր,
Բայց սիրոյ համար ամուր-քիւններ չկան.
Եօթն անգամ եօթ պատ քաշիր շուրջըդ,
Մէկ է՝ սէրը կը գտնի նանապարհը:
Ասա ինձ, քաջին արժանի,
Ե՞րբ ես նեղ վանդակից քոչելու ազատ արծուի մօտ:
Ասա ինձ, ե՞րբ, ե՞րբ...

Խորամանկ ու փռատեսնչ գեղեցկուհին գլխի է ընկնում, որ գուսանն ուղարկուած է իշխան Վիգէնի կողմից, պատասխանում է.

Սարի արծիւն եթէ ուզում է որսալ աղաւնուն՝
Թող բարձրից սլանայ, ինչպէս տէգը,
Որովհետեւ առանց ուժի սէր չկայ,
Որովհետեւ ուժն է հարթում նրա նանապարհը:
Դարձիր, ասա սարի արծուին՝
Աղաւնին, քնած թէ արթուն, նրան է տենչում,
Տարփանքով ձգտում է դէպի նա,
Ինչպէս թիթեռը դէպի կանթեղի լոյսը:

Գուսանը վերադարձաւ: Այնժամ իշխան Վիգէնը որոշեց տիրանալ գեղեցկուհուն: Եւ ասա, զօրքի գլուխն անցած, յարձակուեց կապոյտ Բերդի վրայ, կոտորեց ու կոտորուեց, բայց ամէն անգամ ետ էր չլարուում դէպի Բարձրասար բերդը: Սակայն իշխանը չյուսա-

հատուեց եւ շարունակեց իր ապարդիւն յարձակումները: Այն ժամանակ հնարամիտ գեղեցկուհին իր հաւատարիմներից մէկին ուղարկեց իշխան Վիգէնի մօտ, պատուիրելով ասել, թէ Կապոյտ Բերդը կարելի է գրաւել միայն ձմրանը, որովհետեւ իշխան Առնակի ռազմիկները, որպէս Նաւապարներ ու լուղորդներ հաւասար չունեն, բայց ցամաքում պիտանի չեն այնքան:

Վրայ հասաւ ձմեռը, Ապահունեաց աշխարհի սաստկաչունչ ձմեռներից մէկը: Իշխան Վիգէնը նոր յարձակումով գրաւեց բերդը, սպանեց Առնակ իշխանին եւ կնոջը յափշտակելով՝ տարաւ պալատ: Երեքօրեայ ճոխ ինջոյքից յետոյ, վերջապէս, իշխանը եւ իշխանուհին առանձնացան, եւ ահա տղամարդը տեսաւ, որ առապաստ մտնող կնոջ հագին կայ ազամանիքերով, գոհարներով ու մարդարիտներով մի թանկագին շապիկ, որ փայլելում եւ շողիւն է արձակում, ինչպէս երկնքի աստղերը:

Իշխան Վիգէնը նայեց հարցական:

— Առնակի նուէրը, բերուած Մարրից, — պատասխանեց կինը:

— Առնակի նուէ՛րը...

Իշխանը հրեց նրան ետ:

— Օձի շապիկ:

— Վիգէ՛ն...

— Օձի շապիկ, այո, օձի շապիկ... Առնակի նուէրը, խեղճ մարդ:

Եւ չար սառնութեամբ շարունակեց.

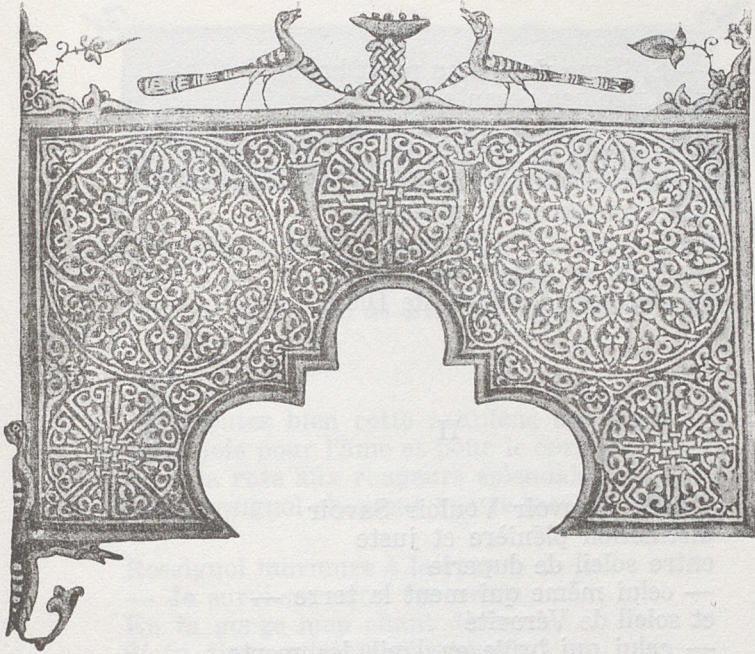
— Նուիրողին դաւաճանեցիր՝ ինձ առաւել եւս, ահա, ստացիր:

Եւ իշխանը թրի մի հարուածով պատուեց կնոջ սիրտը...

Առաւօտեան պալատականները զարմանքով տեսան իշխան Վիգէնի մազերն ամբողջովին սպիտակած...:

Ս. Տ.

POÈMES ANCIENS DE L'ARMÉNIE

PRECEPTES ET MEDITATIONS

(d'après HOVHANNES BLOUZ, 1250-1326)

I

EPROUVE afin qu'Intelligence
t'édifie selon l'Équité
à terre sèche feu subtil
à air léger eau de sapience.

Ces quatre éléments qui te forment
chacun tirant force de soi
dans ta poitrine sont la croix
et la Croix transperce la terre.

— Si l'âme s'exige au point haut
plus tire bas pesante fange.
Terre est sauvage meurtrissure
et feu trop navrante brûlure ;
air est ce vent qui bouleverse
eau croupissement vénéneux.

— Mais tel Amour est Unité
au dedans du dedans de Dieu.

II

Veille Pouvoir Vouloir Savoir
distinction plénière et juste
entre soleil de duperie
— celui même qui meut la terre —
et soleil de Véracité
— celui qui brûle en l'œil des morts. —
Maints préfigurent le premier :
des serpents choient de leurs narines.

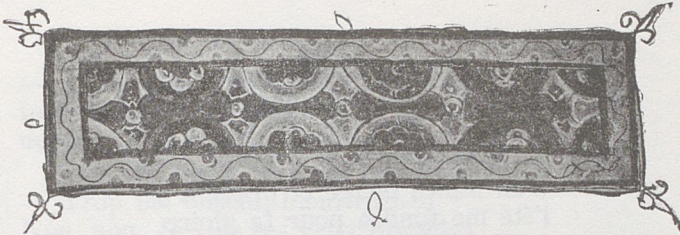
Le seul qui sait de science vraie
compose un or pur en sa langue.

Le menteur corrompt un et mille
mais le franc est dix-mille en un.

III

Vipère pointe langue double
l'une douce l'autre salée.
Veille ne bifurquer la tienne
créée une pour l'unité.

*

CANTILENE DE LA ROSE ET DU ROSSIGNOL

(d'après *ARAKEL de BAGHECHE*, XIVe siècle)

Ecoutez bien cette cantilène excellente
vraie joie pour l'âme et pour le corps.
C'est la rose aux rougeurs splendides
et le rossignol chanteur que je loue.

Rossignol murmure à la rose :
— Je surviens selon ton amour.
En ta gorge mon chant demeure.
Si tu dis : oui à mon amour
toutes les fleurs vont resplendir.

Et la rose : — Incroyable oiseau !
par ta voix je suis tant heureuse...
Mais tu voleras et je plie
pour peu de soirée pluvieuse.
Comment pourrions nous entr'aimer ?

— Ecoute ces mots que je verse
au cœur de ton cœur fait de flammes.
Du clair nuage la rosée
ô si fraîche et embellissante
à ma musique tombera.
Dans ta gloire tu dureras
et lors, je te serai mari.

Mais la rose une moue dénoue.
— Le nuage ruera ta foudre.
Son couteau décapitera ma joie ;
ne demeurant qu'épines.
Ma voix va t'ouvrir une source
comble d'un long ciel simple et bleu ;
en son onde luiront tes yeux
comme une touffe de rubis.
Ces eaux grosses n'emporteront.

Je serai cette boue liquide
dont la pluie vient chausser ma jambe...

— Mon chant sera l'ombrage pur
d'un mince nuage et prudent ;
l'été me fondra pour ta gloire
je t'habillerai de rosée.

— Le soleil te fera tonner !
De peur ma joue va se faner
je serai fille d'une fable.

Mais le rossignol s'entêtant :
— Je suis le soleil du matin
de ma figure ruissellante
je t'irradie et je te sacre.

— Mon épaule est frêle et ma tête !
Le soleil m'ébranle et m'effraie.
Son feu me coiffant va me mettre nue.

— O rose, tu es adorable !
Je suis un petit enfant ivre ;
ta beauté renverse mon cœur.

Et la rose en un petit rire :
— Que tu babilles doucement,
ta langue est une joie pointue.

— Remède à mon mal et sa cause !
Sourire à la joue du boiteux !
Quels ne recourent pas à toi
feu qui rafraîchis et embaume !

— Oiseau comme feuille légère
de ta chanson je m'émerveille.
D'où tiens-tu ce bec plus brillant
que ce ruisseaulet qui jacasse ?

— Rose mienne ne sais-tu pas
Nous sommes servants d'un grand roi.
N'envies-tu jouir de sa vue ?

— C'est donc que goûtant ses faveurs
tu m'oubliais durant des mois.

— Si tu m'entends de tout mon cœur,
tout l'univers de corps et d'âme
devant toi s'incline et te sert.

— Trop bel oiseau, mentirais-tu ? ...
Non, non. Je vois tes yeux limpides.
Ton fredon soit ce que tu veux.
Ta joie me gagne et me délie.

— Et le rossignol exultant :
Je t'annonce grande nouvelle ;
te voici déjà la servante
de mon maître aux mains étoilées.
Déjà tous les oiseaux te chantent.

— Du profond de moi je désire
l'honneur très pur d'un tel servage.

Mais la majesté que tu clames
me frappe de grande terreur.
Ma délicatesse est indigne.

— Ne crains pas, rose longue et pure,
son désir veut fleurir en toi, —
que ta joie soit comme la mer,
cette étale flamme infinie.
Voici qu'en ton corset de soie
s'ouvre sa demeure et son temple.

— Rossignol, je te suis acquise,
Mais son aspect ? Mais ses talents ?
Est-ce seulement que sa voix
tant plus que ta voix sera douce !

— Ce qui ne peut être autrement,
tel est mon roi que rien n'égale.
Son œuvre est un grand diamant
que ciel et terre ne dévoilent.

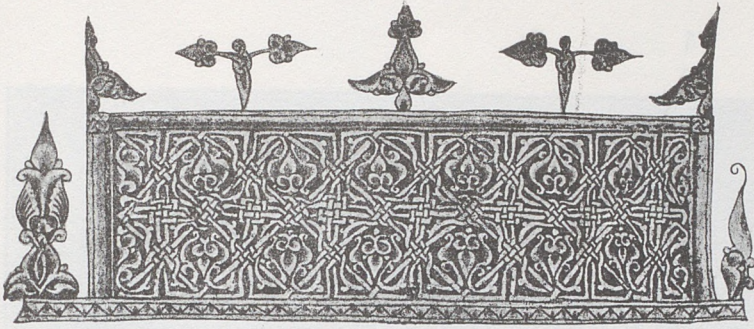
— Oh ! Je t'en prie ! Quand viendra-t-il ?
Que faudra-t-il que je fasse ?
Afin qu'il dorme doucement
dedans les feuilles de mon cœur,
il faut donc que je me prépare.

— Avant les temps, tu fus choisie ,
tu n'étais qu'un vent sur la plaine
ou ce bijou que perd la pluie.
Sa demeure, il l'a préparée
lui-même en ton sein fil à fil
pour que l'œuvre soit accomplie.

O moi, rempli par les péchés du monde,
pauvre Arakel, chantant comme je pus,
j'ai dans mon allégresse profonde
loué Gabriel et Marie !

YEREMIA KEUMURDJIAN

(1637-1695)

CHANT D'AMOUR

Le grand Soleil, ombre de Dieu, te sert
avec très humble courtoisie.
La lune enfant, tend ton sourcil
et, mûrie, ta figure ronde.
Je vois rubis, perles, saphirs
brûler, s'éteindre, s'émietter.
Mais ton délice vainc la pierre.
Ces longs parfums, un vent les tue.

Jour en nuit ta senteur demeure.
Tu es icône aux mains malades.
Source de fleurs miraculeuses.
Le pin, le buis et le cyprès
je leur chante gloire et louange,
mais l'ondoïement de ta cambrure,
qui de tel en surprie au monde ?

L'éclatante rose et cruelle
dedans ses cheveux de verdure
sèche de dépit si ton œil
la mire en sa rondeur marine.
Fil de ton cil quand tu le meus
le jalouse le mince lys.
O tes yeux tirés de la mer
mais bien plus clairs que son brasier,

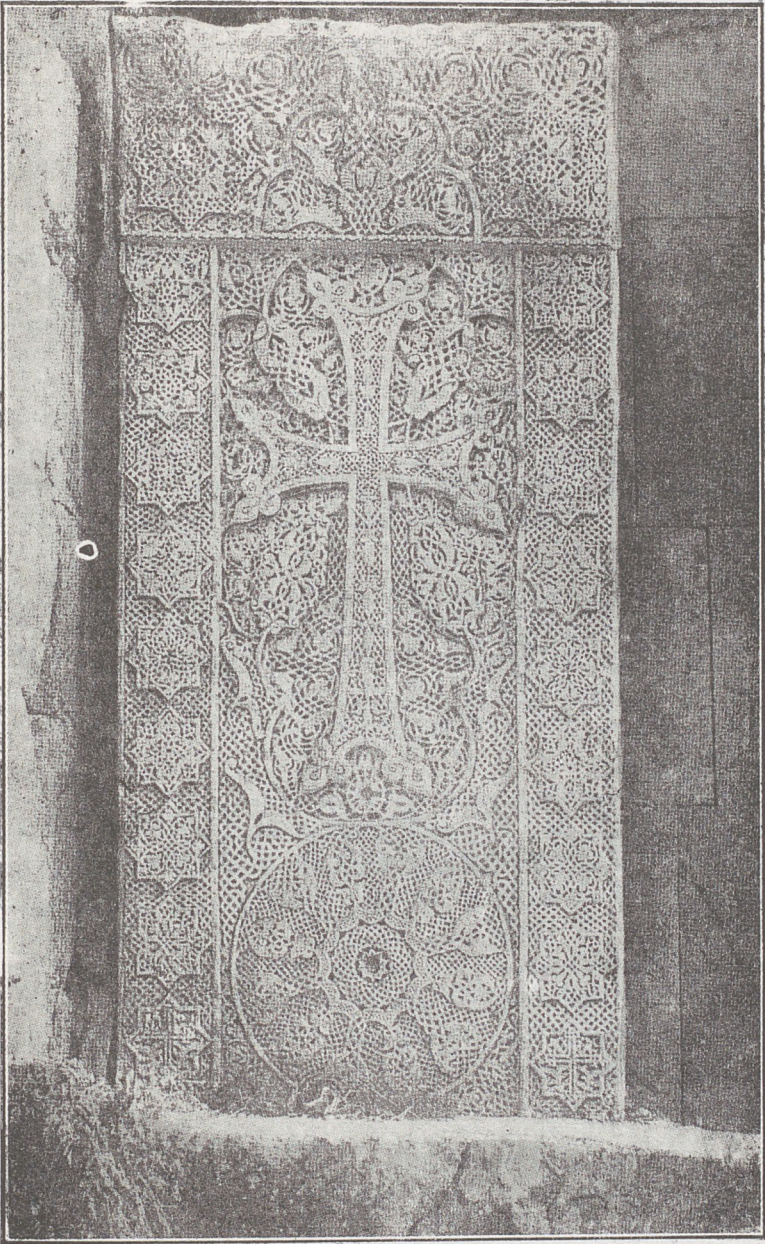
O ta si délicate oreille
comme calcédoine brûlée !

Les chers pétales de tes ongles
les jalourent le perroquet,
la pie, le paon et le phénix.
Le glorieux palmier d'étoiles,
ma bouche trempe dans sa grâce
quand brûle en mon cœur ton baiser.
Et quand te pénètre mon corps
ma mort profonde ressuscite.

Traduction de Luc-André MARCEL.

ԱՆՎԱՍՏԱՆ •
« ANDASTAN »

Art ancien de l'Arménie. - Pierre tombale, XIVe siècle.

ԿԱՐՄԻՐ ՍՈՆԵՏ

Բանաստեղծը միշտ հետն է մարդոց
Երբ վտճարիկը կ'որոտայ :
Վ. ԲՐԻՒՍՈՎ

Որպէս դաշոյն՝ օրերի հնամենի պատեանից
Ելնում է, կարծր ու բոսոր, ու վառում է ապագն,
Եւ չի մտնի նա հնի փոշոտ պատեանը նորից,
Ու չի թաղուի օրերում, որ վառուեցին ու չկան :

Ի՞նչ է ուզում էլ տաղտուկ յիմարութիւնը ձեր խեղճ
Եւ ձեր մեռնող աշխարհի տխրութիւնը յուսահատ,
Այն, որ օրերն ապրեցին եւ բանաստեղծը երգեց —
Ձի խորտակուի տաղնապից ու սարսափից ձեր վհատ :

Իմաստուն է օրերի վայրագ նահանջը հիմա,
Ինչպէս փոշոտ պատեանի բիրտ հեռացումը սրից —
Երբ ոտիս հանդիպած՝ պիտի կրուես սկամայ : —

Եւ ես, պոէտ իմաստուն, ահա երգում եմ նորից .
Նահանջում են օրերն ետ, հեռանում են ու չկան —
Ու թռչում է երգս՝ նետ՝ դէպի վառուող Ապագան :

1921

Eghiché TCHARENTZ

SONNET ROUGE

Le poète est toujours avec les hommes,
Quand gronde la tempête...

Valery BRIOUSSOV

Comme une épée qui jaillit de l'antique fourreau des jours,
Se dresse, solide et vermeil, l'incandescent avenir :
N'entrera plus dans le vieux fourreau tombé en poussière,
Ne se perdra plus au fond des jours brûlés et passés.

Alors, que veut votre pauvre et ennuyeuse ignorance ?
Et la tristesse désolée de votre monde moribond.
Ce que les jours ont vécu, ce que chanta le poète,
Ne croule pas de la crise de vos terreurs sans espoir.

La retraite sauvage des jours devient sensée maintenant
Comme l'arrachement brutal de l'épée de son fourreau,
Quand rencontrant l'adversaire tu dois combattre malgré toi..

Et moi, poète sage, voilà que je chante à nouveau;
Les jours battent en retraite, s'éloignent et disparaissent,
Et ma chanson vole en flèche vers l'Avenir enflammé.

(Trad. Victor Gardon)

LECTURES

*

ALBERT CAMUS, « LA PESTE »

Le recul du temps restitue aux œuvres leur véritable place. Débarassé de ce halo que le présent entretient, l'objectivité reprend ses droits. Entraîné par le prestige d'une figure, l'on se met parfois à accepter avec trop de facilité le meilleur comme le moins bon, l'exceptionnel comme l'ordinaire quand la même plume en est l'auteur. C'est me semble le cas de « La Peste » qui n'a pas à mes yeux, le caractère grandiose que l'on veut bien lui reconnaître. Peut-être, à sa publication, a-t-elle profité des circonstances, de ce rapprochement inévitable que les esprits ont pu faire de ce drame collectif avec le passé immédiat ! Le postulat initial était une heureuse trouvaille — l'isolement d'une ville par la peste — qui avait manqué à Kafka. Celui-ci avait eu recours au fantastique pour éviter la difficulté. Quoique pour imposer l'un comme l'autre, le fantastique comme l'imaginaire, le même ton simple et réaliste soit nécessaire, avec comme conséquence inévitable ; la description patiente et quelque peu rebutante d'une réalité toute extérieure qui conditionne l'efficacité du symbole que l'on veut suggérer, la mise en place des personnages. La moitié du roman y sera consacrée c'est vous dire à quelle attente notre patience est soumise.

Nous voici, déposés dans la ville, encerclée par les barrières sanitaires comme sur cette terre, voués à « l'exil, la souffrance, l'amour » selon les mots du chroniqueur. Il nous faut chacun à sa manière répondre aux assauts du mal, dégager une morale, une philosophie, une religion ou les ignorer. Le Docteur Rieux qui propage une grande partie des idées de l'auteur défend la morale de Candide. Le réalisme fan-

tastique qui avait permis à Kafka de présenter une humanité à quatre dimensions, Camus l'utilise à contre-courant. Il veut tuer en l'homme, le mythomane. D'où un refus de voir dans le mal autre chose que le fruit de l'ignorance. Ce qui est du Platon. Défense de l'honnêteté, opposé à l'héroïsme, apologie de l'effort quotidien d'où cette chronique monotone en accord avec l'écoulement indifférent des jours avec ses sacrifiés, perdus, noyés dans le temps et l'espace. Rejet de la charité chrétienne, du salut, de la pitié, des mots trop lourds pour l'homme. Il faut un moment exceptionnel, l'utilisation du nouveau sérum sur le fils du juge Othon pour que Rieux laisse entrevoir sa révolte. Il ne peut refuser les conséquences du pari. A un moment ou à un autre, le courage ne suffit plus, il faut engager plus que sa vie, plus que son métier ou son intelligence. C'est à quoi Camus se refuse mais pourtant le docteur pour se décongestionner s'écrie avec violence, s'adressant au père Paneloux :

— Ah ! celui-là, au moins, était innocent, vous le saviez bien !

Le calvaire de l'enfant est un morceau d'anthologie qui domine le livre. Notez bien qu'à cette scène, les personnages principaux de l'ouvrage s'y retrouvent comme par hasard. Malgré l'effort de l'auteur pour installer une atmosphère insignifiante, peindre des personnages sans relief, donner du christianisme qu'un aspect assez superficiel, la création communique une valeur qui dépasse l'homme, le plonge dans le divin d'où la contradiction interne de l'œuvre où ni l'esprit ni l'âme ne trouve son compte. Rambert sort de l'ombre dès qu'il veut s'enfuir de la ville. Lorsqu'au dernier moment, il s'y refuse, sacrifiant son bonheur pour accepter la lutte avec ses semblables ; la solidarité devient son idéal, quelque chose qui lui est extérieur.

Les richesses que l'homme peut exploiter lui sont accordées qu'au prix de la Peste. c'est une vérité que l'auteur semble vouloir ignorer. Prétendre comme Camus que « L'homme sans le secours de l'éternel ou de la pensée rationaliste peut créer à lui seul ses propres valeurs » (Actuelles, p. 111) ce serait ajouter une contradiction de plus au dilemme initial. Car sans pensée, je ne vois très bien ce que l'on peut créer. Quant à la voie du cœur. Camus lui-même refuse tout droit à un sentiment que l'ignorance guide. A part cette réserve capitale, il faut respecter les mérites d'un écrivain, désireux de renouveler la forme traditionnelle du roman et reconnaître que par ailleurs, il nous a donné des œuvres convaincantes et originales.

*

ANTOINE de SAINT - EXUPÉRY
« VOL DE NUIT »

Quoique ce soit l'ouvrage le plus célèbre de l'auteur, ce n'est certes pas le meilleur. Le romanesque est respecté, le récit se conforme aux règles traditionnelles du roman alors que « Terre des hommes » ou « Pilote de Guerre » se composent d'une suite de textes réunis autour d'un thème ; l'avion. L'aventure tour à tour tragique, humble, passionnant cotoie la réflexion morale, la dissertation philosophique se mêle aux épanchements du cœur.

« Vol de Nuit » est un long plaidoyer. Les différentes phases du récit concourent à mettre l'accent sur un personnage central qu'il s'agit de défendre : Rivière, le responsable du réseau. Sa situation rend facile l'agencement du récit qui s'enroule autour de sa personnalité dont les réactions sont la source du débat. L'auteur n'a pas la maladresse de fausser les données ni dans un sens ni dans un autre. Il a le mérite de l'objectivité. Où nous ne sommes pas d'accord avec lui c'est au sens qu'il donne à l'attitude du héros.

Il défend l'homme fort qui refoule en lui la pitié, l'indulgence, la douceur pour mener à bien une grande entreprise, une entreprise surhumaine. Et quand on a cette responsabilité, toute faiblesse est une erreur. Là, nous pénétrons au cœur de l'interrogation. La position dans l'ordre social doit-elle conditionner l'attitude humaine ? Le capitaine d'industrie, par exemple, doit-il donc être intransigeant envers ses subordonnés, alors que le dernier des ouvriers a droit à la grandeur d'âme s'il n'a pas l'élévation de l'esprit ? Alternative dangereuse. Bien sûr, un chef peut être de la trempe d'un Fayol. Il peut être aussi le plus souvent de celle d'un Isidore Lechat, le héros de « Les Affaires sont les Affaires ». La marge est grande, cependant tout homme qui a le pouvoir tend à en abuser. C'est une des lois de la nature, à moins d'être un personnage exceptionnel. Je connais bien toutes les objections que l'on peut opposer et Saint-Exupéry ne fait pas faute de les exposer. Et pourtant l'injustice même calculé ou la dureté est-elle la condition *sine qua non* d'une réalisation, si belle soit-elle ? Les « Constructeurs » doivent-ils toujours mettre à jour l'aspect négatif de leur génie ? Je sais bien qu'au contact des difficultés l'homme s'insensibilise. Doit-il pour autant faire sentir sa rancœur envers les autres ? Taine écrivait dans « Notes sur Paris » : « De vingt à trente ans, l'homme, avec beaucoup de peine, étrangle son idéal ; puis il vit ou croit vivre tranquille ; mais c'est la tranquillité d'une fille-mère qui a assassiné son premier enfant ». Je suppose qu'inconsciemment l'on en veut aux autres de cet assassinat.

En excusant l'impitoyable, on ouvre la porte à toutes les hérésies, à toutes les facilités, à toutes les injustices et cela dans tous les domaines, à toutes les échelles de la classe sociale, dans les rapports quotidiens comme dans les relations internationales. Qui peut alors raisonnablement délimiter le nécessaire de l'inévitable, le juste de l'injuste, l'humain de l'inhumain ? Pour en revenir à Rivière, je trouve son attitude encore plus illogique. Les hommes qui luttent contre les éléments, les difficultés, risquent leur vie à chaque instant ; s'ils n'étaient conscients de leur rôle du moins suffisamment passionnés, mordues, ils ne se trouveraient pas entraînés dans une telle aventure. Ils n'ont pas même l'excuse de l'appât du gain. Rivière me fait sourire quand il dit : « Ces hommes-là sont heureux parce qu'ils aiment ce qu'ils font et ils l'aiment parce que je suis dur ». A suivre de tels raisonnements, il faudrait craindre de perdre sa vie ou son emploi à chaque instant pour être heureux, rechercher un poste où l'on se fasse engueuler à longueur de journée pour se sentir satisfait. Je grossis à dessein pour mieux toucher du doigt la sophistique de la chose. Saint-Exupéry renie en homme son héros. Il trouvera une autre chaleur quand il parlera de Pellerin, le pilote, le vrai pionnier, le bras peut-être, mais que vaut Rivière sans lui ? Il est réduit à la triste situation de Monsieur Robineau, l'inspecteur, l'adjudant de quartier. Les « Rivière » oublient un peu trop vite qu'ils ont besoin des hommes ne serait-ce que pour les commander et qu'en les humiliant, il risque de paralyser ces vertus qui peuvent en faire des surhommes.

*

ANDRE GIDE, « SAUL »

Au « Mauritshuis » de la Haye, dans un salon mal éclairé, je contemple le « Saül et David » de Rembrandt, toile toute de noblesse et de pudeur tragique, une des toiles les mieux inspirées du maître, où le dénuement de la composition le dispute à la sourde sobriété de la couleur. Et la corrélation s'établit entre cette création surprenante et le récit biblique si pathétique, si beau. Grand sujet, particulièrement propre à la peinture dont Gauguin avec son « autoportrait au Christ jaune » semble vouloir en donner une réplique nouvelle. Sujet peu dramatique ou tout au moins difficilement adaptable au théâtre. Gide eut, il faut le reconnaître, le courage de l'adopter et d'en tirer par d'heureuses trouvailles d'assez beaux effets. Il retrouvera d'ailleurs assez mal dans sa

brève carrière de dramaturge cette inspiration première. Le genre n'étant pas particulièrement favorable à la tournure de son esprit. Il aura fallu la jeunesse pour soulever de terre ce sujet dont il sentait palpiter en lui l'équivalence. «... chacun de nous, adolescent, rencontre, au début de sa course, un monstre qui dresse devant lui telle énigme qui nous puisse empêcher d'avancer», dit son Oedipe. Ainsi est-il harcelé par le problème du mal et du bien qu'il lui faut résoudre par des actes. Agir voilà le problème. «Comment voulait-il que j'agisse ? pour agir, il faut connaître l'avenir» — dit Saül. L'incertitude le ronge qui tient sa destinée en suspens. Connaître l'avenir permettrait de choisir ses actes, de différencier le mal du bien, le monstrueux du naturel, l'acquis du raisonnable, l'humain du sacré. Connaître l'avenir, c'est savoir si la direction de notre marche s'accorde avec celle de l'univers, si notre destinée n'est pas à contre-courant, notre pensée qu'un contre-sens, nos actions qu'un pis-aller. Et avec cet excès que provoque le tourment chez les orgueilleux, il s'écriera avec le héros : « Et quand je serai seul à savoir l'avenir, je crois que je pourrai le changer». Tout Gide est là déjà en puissance qui s'aventurera dans d'audacieux paris pour justifier cette folle affirmation. Hanté par le problème du comportement, il en cherchera dans des situations extrêmes, dangereuses la vaine solution. Passant de l'acte gratuit à l'ascétisme, de la perversion à l'égoïsme intégral, il encensera l'esprit d'insoumission, stigmatisera les lois aveugles qui nous enferment dans d'étroites limites, des compartiments étanches et nous y laissent vieillir, à l'écart de nos aspirations profondes.

La simplicité du thème ne permet que mieux d'apprécier la maîtrise de l'artiste. Un entourage fortement stylisé donne un particulier relief à Saül, à cette âme toute recroquevillée qui se refuse à son avenir parcequ'elle se sent, limitée à des prérogatives désormais sans valeur, désignée, traquée par le sort. D'où cette soif de persécutions où notre héros essaie d'oublier sa peur. Et quand David s'enfuit, avec lui disparaît son dernier espoir, l'ultime bouée de sauvetage. Il ne peut même plus se plonger dans son désir, s'y griser, s'y accrocher. On refuse à ses instincts naturels de voir le jour. Ayant compris de son infortune l'immensité, il mourra irréconcilié tout en défendant ce qui l'écrase, car c'est sa seule certitude : « Avec quoi l'homme se consolera-t-il d'une déchéance ? sinon avec ce qui l'a déchu ». — C'est-à-dire la vie, le beau et fort David.

ԵՂԻԱ ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Գրական ու հանրային գործունէութեամբ Եղիա Տէմիրճիպաշեան պարտուղի անհատականութիւն մըն էր : Վերջին հարիւր տարուան ընթացքին արեւմտահայ գրականութեան մէջ, ոչ մէկ գրագէտ իր վրայ այնքան խօսեցնել տուած է, որքան ինքը : Իրականին հետ բացասական տարրերը յատկանիշը պիտի մնան իր գրականութեան, հրապարակագրութեան, հանրային գործունէութեան եւ մարդոց հետ իր ունեցած փոխ յարաբերութիւններուն :

Հիւանդագին ըսուելու չափ գերզգայուն, մեծամիտ, կասկածամիտ եւ յոռետես, հայ գրականութեան մէջ առաջին օրէն երեւոյթ մը դարձաւ, անսովոր ու բացառիկ : Հպարտ իր կեցուածքով, բայց եւ այնպէս յաճախ արգահատելի :

Հետեւելով իր կեանքին եւ արձանագրելով քանի մը դէպքեր, աւելի յստակ պիտի պատկերանայ իր դէմքը, մարդկային ողբերգութեան մը բոլոր տուեալներով :

Տէմիրճիպաշեան ընտանիքը Վրաստանէն Պոլիս փոխադրուած է : Նախահայրը Գէորգ, իբրեւ գերի Պոլիս կը բերուի : Այն ատենուան սովորութեան համաձայն պիտի սպաննուէր, բայց իբրեւ վարպետ գործաւոր աղատ կ'արձակուի եւ կը ղրկուի արքունի նաւարանը : Անոր որդին Գալուստ աղա նոյն պաշտօնը կը վարէ նաւարանին մէջ : Ունէր տասներեք զաւակ, որոնցմէ մէկը՝ Կարապետ աղա հայրն էր Եղիա Տէմիրճիպաշեանի : Արհեստաւոր մըն էր, բայց նկարագրով «Չլային, նեղւիրտ ու թափթփած մարդ մը, զոր տղայութեան՝ օտարները դժուարաւ կը զանազանէին տան ծառաներէն» :

Եղիա Տէմիրճիպաշեան ծնած է 1851 Մայիս 8ին, Պէշիկթաշ :

Մանկութեան առաջին տարիներուն Պէշիկթաշ կը բնակի, բայց յաճախ նաեւ Ենի-Գիւղ, իր մեծ հօրը Գալուստ աղայի եւ հօրեղբօրը Ենովք աղայի բնակարաններուն մէջ : Հոն է որ կը լրացնէ մայրենի լեզուի առաջին գիրքը, Զաւրխեանի քերականութիւնը, Օհաննէս

պատուելիի դպրոցին մէջ: Մօրը պնդումներուն վրայ, վերջնականապէս Պասգելը կը փոխադրուին, ուր կը գտնուէր Ներսէսեան վարժարանը, լաւագոյնը իր ժամանակին: Հոն է որ Յղիա իբրեւ ուսուցիչ կ'ունենայ Թովմաս Թէրզեանը եւ Մ. Գարագաշը, եւ ուր կը հմտանայ գրաբարի մէջ:

1866ին Նուպար փաշա Պասգելըի մէջ կը հիմնէ Շահնազարեան վարժարանը: Կը լուծեն Ներսէսեան վարժարանի վերջին կարգերը եւ կը կազմեն Շահնազարեանի լրացուցիչ դասարանները: Յղիա, Մինաս Չերապին հետ Ներսէսեանէն Շահնազարեան վարժարանը կ'անցնի իբրեւ ուսանող, միեւնոյն ատեն կրտսեր կարգերուն օգնական ուսուցիչ կը կարգուի: Ուսողական ճիւղերը եւ զիտութիւնը իրեն չեն խօսիր: Պասգելըի քարոզիչ Ներսէս վարդ. Վարժապետեանի թեւադրութեամբ կը հետեւի վարժարանին ժառանգաւորաց կարգի դասախօսութիւններուն:

Տղայ հասակէն չափազանց ընթերցող մըն էր. «Գրական եւ իմաստասիրական շարժում» պարբերաթերթին մէջ իրմէն վկայութիւն մը ունինք (1887, էջ 7). — «Դասագրքերէս աւելի կը կարգայի ամէն գիրք, Նոր Ելօիգ, Օպիւման, Գօռիմ, Կիպլուս, Ռննէ, Վերթէս, Էմտիանա, Լէիա, Ինչպէս նաեւ «Ռըվիւ տէ տէօ Մոնտ»: Այս աշխարհը անձուկ էր ինձ համար, չէի կրնար յարիլ կեանքին, չէի կրնար յարիլ ուսման, երբ դապնկերներս զբօսանքի ժամանակ պիլիա կը խաղային պարտէզը, Նուպար-Շահնազարեան վարժարանի այցելուէի մը օր մը զիս առանձին կը գտնէր դասարանին մէջ, ուր կուլայի սիրոյ լացը, յուսահատութեան լացը, ապերջանկութեան լացը: Տփոյն էի, կորագլուխ, եւ հակակրօնութիւն ունէի այն ընկերներու եւ բոլոր այն մարդոց դէմ, որոնք կարմիր այսեր ունէին եւ ուզիլ կը քալէին: Կամ մեռնիլ կ'ուզէի կամ վարդապետ ըլլալ, որ ուրիշ կերպ մեռնիլ ըսել է»: Իր ընթերցումներուն մէջ կարեւոր տեղ մը կը բռնեն մանաւանդ Լիթրէի գրական-փիլիսոփայական ուսումնասիրութիւնը, Օկլուսթ Բոնթը, Շոփենհաուերը:

Շահնազարեան վարժարանը կ'աւարտէ 1869ին: 1870ին Բարձրագոյն Դրան տպագրութեան զիւանին անգամ կը կարգուի. քիչ ետքը՝ հանրօգուտ շինութեանց նախարարութեան վարչական ժողովի քարտուղարութեան պաշտօնը կը ստանձնէ:

*

Բոլոր անոնք, որ Յղիային անունը լսած են եւ կամ իրմէ կարդացած արձակ էջ մը, կամ քերթուած մը, սխալ դադափար մը կազմած են. իր ամբողջական գործով պիտի ճանչնան մարդկայնական սիրով բարախող սիրտ մը, իմացական վայելքներու առաջնորդող մեծ

եւ բազմակողմանի մտաւորականը եւ վերջապէս դառնացած հոգի մը, որ Տրտմութիւն խորագրով քերթուածի մը վերջին տողերուն մէջ կը գրէր. —

Ամենուրեք է տրտմութիւն,
Օրորակէն մինչեւ տապան .
Ո՛չ բընութիւն ոչ մարդկութիւն
Զըւարթութիւն ինձ տալ կրնան :
Եւ որ կոչէ զիս ի խորոց,
Նիրվանան է — հանգիստ հոգւոց . . . :

Եղիա Տէմիրճիպաչեանի գրականութիւնը բազմակողմանի է : Անշուշտ հակասութիւններ կան իր յայտնած գաղափարներուն մէջ : Եւ սակայն ինչ որ արտադրած է տասնեւիններորդ դարու վերջին քառորդին, արեւմտահայ գրականութեան հարստութիւնը կը կազմէ :

Իբրեւ յոռետես բանաստեղծ եւ տառապած հոգի մը, պատճառներ չեն, որ ճշմարիտ հաւատացեալի դերդպայուն եւ յստակատես պահեր չունենար : Բառին իսկական առումով մարդասէր մըն էր, որուն սիրտը կը կոտտար, երբ հանդիպէր անիրաւութեան, չքաւորութեան եւ անարդարութեան : Իմացական տքնութիւնները եւ անոնց արդիւնք եղող իմաստասիրական վերլուծումները բացառիկ հեղինակութիւն մը տուին անոր մեր մէջ :

Որքա՞ն պակաս կը կշռենք մենք, գրականութեան մարդին մէջ, երբ անոր տառապանքը եւ սղբերգութիւնը կը բաղդատենք մերիննեւրուն հետ : Այս տեսակէտով իսկ ներդրամութեամբ կը մօտենանք այսօր իր մարդկային տկարութիւններուն, կարեկցելով տկար մարմնի մը մէջ մեծ հոգի մը կրող բանաստեղծին հանդէպ :

«Բանբեր Գրականութեան եւ Արուեստի» պարբերականին Ա. Գրքին մէջ (1903 Ս. Պետերպուրգ, էջ 202-205), Արփիար Արփիարեան կը գրէր. «Երեսունը հինգ տարիէ ի վեր անդադրում չարունակութեամբ կը գրէ : Հրատարակած էջերը բիւրերով կը համբուին : Եթէ անոնց մէջէն ընտրանօք փոքր հաւաքածոյ մը ընել կարելի ըլլար, այդ հատորիկը պիտի կրնար մեր ժամանակակից մատենագրութեան լաւագոյն գործերէն մէկը մնալ եւ միշտ կարդացուիլ» :

Անձնագրանութեան առաջին փորձէն յետոյ, 1874ին (Մօտա Պուրնիի ժայռին գաղաթէն ինքզինքը ծովը նետել) Մարսէյ կը մեկնի առեւտրական վարժարանի դասընթացքին հետեւելու համար : Ընդհակառակն Լը Մոնիթէռու լիթէրէր է Ֆիլանսիէր տը Մարսէյ անունով շարաթաթերթը լոյս կ'ընծայէ՝ «Արեւմտից ծանօթացնելու համար Արեւելեան այն ցաւազին ազգութիւնը, Հայութիւնը», եւ որմէ քանի մը թիւ միայն լոյս կը տեսնէ : Երկու տարի յետոյ, 1876ին

Պոլիս կը վերադառնայ, ուր կը սկսի գրական ու հրապարակագրական իր գործունէութիւնը: Միեւնոյն ատեն կըթական նախարարութեան մէջ Փրանսերէնէ թուրքերէն թարգմանչական պաշտօն կը ստանձնէ, զոր կը թողու 1877 Գեկտեմբերին, երբ առաջին անգամ ըլլալով կը սկսի արիւն թքնել:

Գրական-հրապարակագրական գործունէութեան հետ, Պէշիկթաշի մէջ թաղական, իսկ 1880ին երեսփոխան կ'ընտրուի Սթէնիա-Ենիքէօյ միացեալ թաղերէն, շուտով տալու համար իր հրատարականը:

Թերթերու աշխատակցութիւնը հազիւ համեստ կեանք մը կ'ապահովէր իրեն, եւ ի՞նչ դժուարութեամբ: 1883ին «Մասիս»ի մէջ (թիւ 320) հետեւեալ տողերը կը գտնենք, որոնք ա'յնքան պերճախօս են, բացատրելու համար անոր հոգիին դառնութիւնը. — «Կ'աշխատակցէի «Մասիս» եւ «Թէրճիմանը Էֆքեար» օրաթերթերուն միանգամայն: Երկրորդին Տնօրէնն ինձ կանոնաւորաբար կը վճարէր վարձս՝ թէեւ դոյլն բան, իսկ «Մասիս»ի Տնօրէնն աւելի դոյլն վարձ մը վճարելու համար հոգիս կը հանէր ու Պէշիկթաշէն հետի կ'երթայի Պոլիս, ուր շատ անգամ «Մասիս»ի Տնօրէնին ետեւէն կը պտտէի կամ իրեն կը սպասէի մինչեւ իրիկուն, եւ երեկոյեան ձեռնունայն կը վերադառնայի նորէն հետի՝ անձրեւին եւ ապա ձիւնին տակ: Գիշերն արտասուելով եւարիւն թքնելով յօգուած կը դրէի «Մասիս»ին եւ «Թէրճիմանը Էֆքեար»ին համար:

1882ին Բերայի վարժարաններուն եւ իմաստասիրութեան դասախօս կը նշանակուի Հայկական Կրթարանին մէջ (*): 1883ին լոյս կը տեսնէ «Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժում»ին առաջին թիւը: Մ. Եսայեանն է որ կը տրամադրէ հրատարակութեան համար անհրաժեշտ գումարը: Այդ թուականին կը սկսի Եղիայի կեանքին ամէնէն բեղուն շրջանը, որ կը տեսնէ մինչեւ 1890: Միեւնոյն ատեն 1884էն սկսեալ Երկրագունտի խմբագրութիւնը կը վարէ, մինչեւ թերթին դադարումը՝ 1888: 1886էն-1887, քանի մը ամիս կը վարէ նաեւ Արեւելեան Տնտեսագիտութեան Միութեան հանդէսը՝ Տնտես:

Անխոնջ, յամառ ու արագ աշխատող մը, ամէն բանի կը հասնի. «Շարժումիս մասնաւոր մատակարար, բեռնակիր, բօսթաճի, մերթ ցրուիչն ալ եմ. ուրիշ գործ ալ ունիմ մամլոյ տակ, դաս ալ կուտամ, եւ ոչ իմ թաղիս մէջ, այլ թաղերու ծայրն՝ Հառզիւղ: Բոլոր դրուածոցս եւ հանդէսներուն բոլոր միւս յօգուածոց փորձերն երեք անգամ կը սրբադրեմ. վաղը եթէ օրաթերթի մը կամ հանդէսի մը համար յօգուած ուզեն, այդ յօգուածն ալ դրելու ժամանակ կը գտնեմ»:

(*) Երբ արդէն առողջութիւնը խանգարուած՝ քոֆալտի նշաններ ցոյց կուտայ:

Գրական եւ իմաստասիրական Շարժում»ը երկամսեայի վերածուելէ ետք, վերջնականապէս կը դադրի 1888ին: Նոյն տարուան Նոյեմբերին ալ կը փակուի Երկրագունտը, որովհետեւ առանց արտօնութեան կը հրատարակուէր:

1888էն սկսած Կեդրոնական վարժարանին մէջ կը դասախօսէ իմաստասիրութիւն, իմաստասիրութեան Պատմութիւն, Պատմութիւն, Պատմութեան իմաստասիրութիւն, Գրազիրտութիւն, Գրականութեան Պատմութիւն, Մանկավարժութիւն եւ Գեղազիրտութիւն:

Կ'աշխատակցի նաեւ Հայրենիքին, ուր կը ստորագրէ «Եկեղեցիւն ամենու է», «Ընչո՞ւ ժամ չենք երթար», «Հիներուն եւ նորերուն բարեպաշտութիւնը» խորագիրներով յօդուածները:

1893ի աշնան Գատրզիւղէն կը փոխադրուի, իր սեփական տունը: «Գեանայարկի խոց մըն էր անոր սովորական սենեակը, անցեալ դարու ճարտարապետութեան տրտում եւ ստուերոտ մէկ մնացորդը: Պատին մէջ փորուած կիսակամար մը՝ ուր գրքեր շարուած կան: Դրան դէմի պատը ամբողջովին վերածուած է դրագարաններու՝ որոնց մէջ կազմուած գրքերու սեղմ շարքեր. բաց մնացած ստորին կարգերէն գրքի հոսանք մը կը թափի դուրս, որոնցմէ՝ ամէն կողմ դիզուած, սեղանին, աթոռներուն, բազմոցին վրայ: Աչքին դէմը՝ մեծ հօրը, Պէշիկթաշի քահանային պատկերը. անոր քով, տարտամ իւղաներկ մը, որ կը ներկայացնէ Ֆանարաքին, խաղաղ ու արեւով լեցուն ծովու մը եզերքը: Սեղանին վրայ՝ Պայրնի կենդանագիրը: Պատէն կախուած են երկու ժամացոյցներ, երկուքն ալ լուռ: Պատուհանի մը մօտ, ցած դարանի մը վրայ շարուած գրքերու ետեւէն կ'երեւայ փոքրիկ մետաղէ խաչ մը: Բազմոցին վրայ կը մնայ Աստուածաշունչ մը, Յօրի գլուխը բացուած...: Շէնքերը կքած են տարիներէ ի վեր, ծառերը անհետացած, աղաւնատունները պարսպ, շատրուանին աւազանը հողով լեցուն: Ճիշդ քսան տարի ետք հիմա առանձին կը դառնար այն տունը, ուր ծնաւ եւ ուրկէ ամբողջ մեկնած էր ընտանիքը: Անկողինները մէկիկ մէկիկ ծրարուեցան, պնակները մէկիկ մէկիկ վերցան, ու ձայները մէկիկ մէկիկ մարեցան, ու տունը հիմա մէկ անկողնով, ու սեղանը հիմա մէկ պնակ ու բնաւ կենդանի ձայնի մ'արձագանդ: Դուռները չեն դառնար ծխնիններուն վրայ. պատուհանները՝ պարսպ աչքերու պէս, թուշունները մինչեւ ներքին սենեակներուն մէջ: Ու ինքը այդ պազ ու խոնաւ մթնոլորտին մէջ, սեւագլեատ, զարդարուն բանթօֆները երկու պղտիկ ոտքերուն, աղուոր ճերմակ ձեռքերով, դեղնած փղոսկրի ճակատ մը մինչեւ դանկին կէսը՝ ուր սեփ սեւ մագերու խուրճ մը կը ցցուի ու կ'իջնէ ծածկել ծոծրակը»: (*)

(*) Եղիա Տէմիրճիպաշեան (իբ կեանքը եւ իբ գործը) աւարտակամ մատ, գրեցիմ Գեղամ Ֆէնէրմեան եւ Հ. Պետրոսեան, Կ. Պոլիս, 1921):

Այդ շրջանին սակայն 1891էն սկսած Ծաղիկի մէջ կը գրէ ամէն նիւթի մասին, ճառ, դամբանական, թերթօնաձեւ նորավէպ, անտեսադիտական դասեր, նօթեր իր կենսագրութեան, նկարագրութիւններ իր «Մենաւտանին» տրուած այցելութիւններէն:

1895ի ձմեռը կը ձգէ Խասգիւղը, Բերա հաստատուելու համար: Ամբողջ օր մը տեղացող ձիւնին տակ սենեակ կը փնտռէ: Փողոցը ոտտիկանի մը կը հանդիպի, որ զինքը կ'առաջնորդէ «Պէֆեարլար խաիվէսի» մը: Անկէ կ'երթայ Ասմալը-Մէսճիտ, կը զարնէ դուռ մը հոն գէշերելու խնդրանքով: Եւ առաջին անգամ հոն է որ կը հանդիպի Հունգարուհի տիկինի մը, էլլէն Նիսընի, «Տարիքը առած, կապոյտ աչքերով, դեղին մազերով, կարճահասակ կին մը», որ կը բնակէր Բերայի ոչ յանձնարարելի փողոցներէն մէկուն մէջ: Գրիգոր Զօհրապի շա՛տ յատկանշական որակումով՝ «Մտեղ ու պարարտ այրիի մը համար, որուն պիտի ցանկար յանկարծ»:

Երկու տարի կը մնայ Տիկին Նիսընի տունը եւ օրին մէկը, 1897ին Եւրոպա կը մեկնի, առանց այս վերջինին գիտակցութեան: Ժընէվ, Վիեննա եւ Բէշթա մնայէ յետոյ, կը վերադառնայ Պոլիս, դարձեալ Տիկին էլլէն Նիսընի տունը: Այդ շրջանին է որ աշխատակցիլ կը սկսի Բիւզանդիոնի, Գրասէր Ատոմ ստորագրութեամբ:

1901ի ձմրան Այդ. Հիւանդանոց կը փոխադրեն զինքը եւ իրեն կը յատկացնեն այն սենեակը, ուր ժամանակին պառկած էր Գ. Եպս. Սրուանձտեանց: Տարի մը կը մնայ հոն, բայց այդ ժամանակաշրջանին ալ կ'աշխատակցէր Մանգումէի եւ Տ. Արիփարեանի Մասիսին: Այս վերջինին մէջ է որ կը ստորագրէր Հիւանդ էի, եկիք տեսիք գիւյօղուածը՝ ուղղուած էլլէն Նիսընի:

1904ին Պատրիարքարան կը գիմէ, կրկին հիւանդանոց ընդունուելու համար: Հիւանդութեան եւ տապնապներու օրերուն իրմէն անբաժան էր մանաւանդ Հրանդ Նազարեանց: Այս վերջինը «Ի՞նչ կ'ընէ եղիան» խորագրով գրութիւն մը ստորագրած է 1908ին, Ա. Անտոնեանի Լոյսին մէջ. «Անկողնի մը սաւաններուն խորը, կը գրէր, կորսուած, վէսլէնեան լայն ճակատով՝ բայց բարի հրեշտակի գլուխ մը, որուն դեռ կը մնան աչքերը՝ արցո՞ւնք թափելու համար. անոնք տարտղնած ու գրեթէ կորսուած փոսացած կոպիճներուն խորը՝ կը բեւեռուին սենեակին մէկ անկիւնը, կը դամուին կէտի մը վրայ, ուր ցնորամած երեւակայութիւնը կը կարծէ նշմարել ստուեր մը, որ իր գծիէ երեւոյթովը կ'ահաբեկէ»:

«Մայրս է, մա՛յրս... որ կ'անիծէ գիւ»:

Տղա՛ս, գրո՛ղ եղար, անօթի պիտի մեռնիս...»:

Հալածուած ըլլալու հիւանդութիւնը, պատճառ մըն է, որ յաճախ

փոխէ իր բնակարանը, ուր կ'ապրէր միշտ մեկուսացած եւ թաղուած գիրքերու եւ թերթերու մէջ, որոնց անյազ ընթերցումը հետզհետէ աւելի կը խանդարէ իր հոգեկան ու Ֆիզիքական վիճակը, միշտ հակամէտ՝ անձնասպանութեան :

Սառնուած քով յոռետես եւ շատ կանուխն անէանալու հակամէտ, կեանքը չժպտեցաւ իրեն եւ հետեւեցաւ պուտոտայական վարդապետութեան :

1893 Յունիս 1ին, առտուն կանուխ երկրորդ անգամ ըլլալով Մօտա Պուրնի կ'ուղղուի, ու կը սկսի քալել դէպի ծով : Հայ մահուկավար Պետօ կ'ազատէ զինքը :

Կենսադրական տողերուն մէջ տեսանք անձնուիրութեան ու բարութեան տիպար էլէն Նիսընի պարագան, որուն նախախնամական դեր մը վերապահուած էր Նղիայի կեանքին վերջին տասներեք տարիներու ընթացքին : «Իմ վրաս բացարձակապէս մայրական իրաւունքներ ունի այդ կ'ինք», կը գրէր Նղիա :

Շատեր կ'ըսեն թէ շատ մայրեր այդ օտարական կնոջ ըրածը չեն ըներ իրենց գաւկին . . . : Պարզապէս հրաշալի կ'ին մըն է այդ Աւստրիա-Հունգարացին : Զոհողութեան այլպիսի կարողութեան ո՛չ միայն հանդիպած չունէի ցարդ, այլեւ գաղափար չունէի անոր վրայ : Այս նկատմամբ ինչ աւելի բախտաւոր մարդ չի կրնար ըլլալ, թէեւ մարդոց ամէնէն անբախտն ըլլամ» :

Անձնասպանութեան երրորդ եւ ճակատադրական փորձը : Օգտուելով էլէն Նիսընի բացակայութենէն, իր մտասեւեռումը կը գործադրէ, իր մէջքի գօտիով ինքզինքը կը կախէ դրան վրայի պատուհանէն, վերջ տալով հոգեկան ու Ֆիզիքական բոլոր տառապանքներուն :

էլէն Նիսըն իբրեւ յիշատակ կը պահէ գօտին, ինչպէս նաեւ տարբախտ Նղիայի ննջարանը, իր գիրքերով, թուղթերով, կարասիներով եւ անկողնի նոյն ծալքերով, մինչեւ իր մահը՝ 1919 :

Հակառակ անձնասպանութեան, Օրմանեան Սրբազան, Պատր. փոխանորդին, Բերայի քարոզիչին ու աւագերէցիին կը յանձնարարէր յուղարկաւորութեան կարգադրութիւնները :

Նղիայի մարմինը իր բնակարանին մէջ կը մնայ մինչեւ երեքշաբթի կէսօր, եւ մեռելակառքով մը կը փոխադրուի Ս. Յրրորդութիւն եկեղեցին : Մեծաշուք յուղարկաւորութիւն մը տեղի կ'ունենայ : Սորանը եւ ջահերը լուսադարձուած՝ տաճարին մէջտեղը մահաբեմին վրայ կը հանգչէր Նղիա Տէմիրճիպաչեանի մարմինը, ընկուզենիէ գաղաղի մը մէջ, ծածկուած թարմ վարդերու պսակներով, որոնցմէ շքեղագոյնը, մանիշակագոյն ժապաւենի մը վրայ կը կրէր ոսկետառ

արձանագրութիւնը Տիկին Էլէն Նինսընի. — Սուվընիր տը վոթրը շէն փիտէլ անժ կառտիէն :

Դամբանական կը խօսի Տ. Հմայեակ Եպիսկոպոս, բնաբան ունենալով Նարեկացիի խօսքը. «Հանդարտեցո՛ փայտիւղ կեանաց զծովոյս մրրիկ», որմէ յետոյ դազաղը եկեղեցիէն դուրս կը հանուի. ծովերէն բռնած էին Հ. Ասատուր, Գ. Պաղտատլեան, Աղ. Փանոսեան, Բժ. Գարամաճի, իսկ կերոնները կը կրէին Գարեղին Գովաֆեան, Հայկ Սօճասարեան, Գ. Մարգարեան եւ Յ. Նիկողոսեան : Առաջին անգամ Լեւոն Էսաճանեան կը կարդայ յոտանաւոր Ողբ մը, յետոյ դամբանականներ՝ Թէոզիկէ եւ Տ. Չրաքեանէ : Մեծ բաղմութիւն մը կը հետեւի դազաղին, մինչեւ Շիշլիի գերեզմանատունը, ուր տարաբախտ Եղիան կը գտնէ իր յաւիտենական հանդիստը : Նախ կը թաղուի անձնասպաններու պատին տակ, անկիւն մը, շիրիմներէ հեռու : Վերջէն Մինաս Չերազ կը միջնորդէ Դուրեան Պատրիարքին մօտ եւ դազաղին տեղափոխութեան արտօնութիւնը ձեռք կը բերուի :

*

1891ի Չատկին, ցնցոտիներ հաղած, Եղիա Գատրղիւղի Ս. Թաղաւոր եկեղեցիին առջեւ, աղտոտ թիթեղէ տուփ մը ձեռքը կը մուրայ : Երբ կը հարցուի իրեն ատոր շարժառիթը, կը պատասխանէ. «Այդ զգայութիւնն ալ ունենալ ուզեցի» : 1893ին Մպսիսի մէջ կը գրէր. «Հիմա քիչ կը կարգամ, որովհետեւ յոռետես եմ, յոռետես եղայ : Պատանեկութեանս ինչ որ կը կարգայի, ինչ որ կ'երագէի, ո՛չ իմ անձիս համար, ո՛չ իմ ազգիւ համար, ալ ընդհանուր մարդկային ազգի համար, այո՛, երազ մնաց» :

*

Եղիա Տէմիրճիպաշեան մշակած է հրապարակադրական, իմաստասիրական, դաստիարակչական, լեզուազիտական, զբաղատական, ատենախօսական, վրպադրական ու բանաստեղծական նիւթեր :

Աշխատակցած է Ծաղիկին, Արեւիքին, Մառիսին, Հայրենիքին, Փունջին, Սուրհանդակին, Բիւզանդիոնին, Մանգումէի Էֆֆեարին եւ Լոյսին : Իր երբեմնի արձակ եւ բանաստեղծական էջերը արտատպած են տարեգիրքեր ու թերթեր :

Մասնաւորաբար իմբադրած է Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժումը եւ Երկրագունտը, որոնց մէջ շօշափած է կրօնական, կրթական ու զբաղական այժմէական հարցեր : Այդ երկու հանդէսներուն

մէջ լոյս տեսած են իր կատուի մը յիշագիրքը եւ Աղջկան մը օրագիրքը, Ապերջանիկ Երանիկ, Մայիսի գիշեր մը, Թերթօն ու Գուէմ Սիւմն, քրոնիկներու ձեւին սակ, ինչպէս նաեւ ատենախօսութիւնները: Հրապարակագրական գրութիւններ են նաեւ դամբանականները: Գրական էջեր են սիրային կամ գրադէտներու ուղղուած նամակները, ինչպէս նաեւ ինքնակենսագրական էջերը, որոնք պատասխաններ են քննադատներուն: Այդ շարքէն կարելի է յիշատակել հետեւեալները. — «Մոնալն», «Ինքնավերլուծում», «Զարգացում Նսին», «Հիւանդ էի, եկիք տեսիք զիս», «Յիշատակ մը», «Բարեշրջութիւն գեղեցիկին» եւ «Վարդէն Ատուուած»: Ունի նաեւ վիպակներու շարք մը, Մակրիմէ, Զատիկ, Բըլլանդի, Մատնոցին մէջ ի՞նչ կար, Պուտտայի ագրեցութիւնը, Աղախնետակն ու Քառասնօրեայ Հիւրը:

Արձակին հետ Եղիա Տէմիրճիպաշեանի քերթողական վաստակը նոյնքան ուշագրաւ է, քանի որ խառնուածքով բանաստեղծական գերզգայուն հոգի մըն էր:

Պարբերականներու եւ օրաթերթերու հաւաքածոներուն մէջ կորսուած բազմաթիւ գրութիւններէն անկախաբար, Եղիա Տէմիրճիպաշեանէն հատորներով ունինք հետեւեալ երկերը, որոնց մեծ մասը Եղիա լոյս ընծայած է, երբ թերթերը փակուեցան իր առջեւ. —

1. Դամբարան, հաւաքածոյ մը Մինաս Զերազի ընտրողական աշխարհաբարով գրուած դամբանականներուն, 1878ին:

2. — Նոր կեանք, Աղբայրին Լեզու, պաշտպանութիւն Մինաս Զերազի ընտրողական աշխարհաբարին, 1879ին, վերջին գործը այդ քերականութեամբ գրուած, 56 էջ:

3. Պիծակ, գրքոյկ մը սովորական աշխարհաբարով եւ Զ. Սայթի ծածկանունով, 1879ին:

4. Փիլիսոփայական Բառարան (ժողովրդական փորձ), 1879ին, Ա. Ազատախոհեան ծածկանունով, 55 էջ:

5. — Փիլիսոփայական Բառարան (ժողովրդական փորձ), 1880ին, զարձեալ Ա. Ազատախոհեան ծածկանունով, 80 էջ: Ընդարձակ պատասխան մը բոլոր անոնց, որոնք այդ գործը քննադատութեան առարկայ ըրած էին:

6. Կրթական ինդրոյն վրայ Թուրք առ Պատրիարքին Հայոց Տէր Ներսէս Վարժապետեան, Ա. Ազատախոհեան ծածկանունով, 8 էջ:

7. Հատըմտիր Ընթերցուածք՝ 1881ին:

8. Շրջագայութիւն իմ քաղիս մէջ, 1880ին, Շարժեանց ստորագրութեամբ, 35 էջ:

9. Տարեք պատմութեան իմաստասիրութեան, 1891ին, 40 էջ:

10. Ճառ Աղջկանց դաստիարակութեան վրայ, կամ Աւելին ցառը, 1890ին, 35 էջ:

11. Շահնագարեանի մը խզնին պարզ քննութիւնը, 1870ին, 37 էջ:

12. Սիրային նամակներ, 1886-1889, *Հրատարակեց Հր. Նազար-Կանյ, 1910ին* :

13. Ֆրանս-Հայ. Բառարան, *ինչպէս նաեւ Հայ-Ֆրանս. Բառարան, որոնք քանի մը տպադրութեան արժանացած են, եւմիջեւ այսօր կը գործածուին մեր վարժարաններուն մէջ եւ անհատներու կողմէ* :

Այս բոլոր հատորները լոյս տեսած են Պոլիս :

Բացի իր սեփական անունէն, Եղիա Տէմիրճիպաշեան գործածած է բազմաթիւ ծածկանուններ, Շարժեանց կամ Շարժեց, Ա. Ազազատայտոհեան, Գրատէր Ատոմ, Մելանիա, Նուրանիա, Դիւանի կամ Երեւանի, Թեւանիս, Մոնագն, Հուր Հայրեան, Ճգնաւոր, Ճին Յակոբ, Զ. Խայթունի եւ Մշակ :

Հետեւեալ տողերը առնուած են այն նամակէն, զոր Եղիա ուղղած է Միքայէլ Շամտանճեանին եւ Արամ Անտոնեանին, երբ այս վերջինները 4 Օգոստ. 1899 թուակիր նամակով մը Եղիայէն կ'ուզէին կենսագրական մանրամասն տեղեկութիւններ, լուսանկարներ եւ ուրիշ նիւթեր, ամբողջական եւ մանրամասն ուսումնասիրութեան մը համար :

*

Տեսրք եւ Տիկնայք,
Իմ կեանքս ե՛րբ մըն է .

Եւ իբրեւ այն՝ այերց եւ հոգւոյն կը պատկանի, ո՛չ գրչին :

Առաջին լուսանկարս — գոր հանած է Յակոբ Պէյ Պալեան — Բէմպէ հանըմին ժպտի՛ն տարրացումն է : Վերջին լուսանկարս Զարուհի Սքամպուլեանին սուկո՛ւմն է ուրուագրեալ :

Եւ կեանքս ու կենդանագիրս գրուածներու մէջ եմ, ի մասնաւորի վիպակներու եւ տաղերու մէջ (շատերն անտիպ), պատմուած : Ինչո՞ւ կ'ուզէք կրկին կատարել աշխատանք մը՝ արդէն կատարուած՝ Ձերինէն աւելի հոգեբանական արժէք անշուշտ կրնայ ունենալ :

Ու կը գարմանամ մտեւ որ գրողներուն կարգը դասած էք զիս եւ անոնց մէջ «մեծագոյն տեղը տուած էք ինձ» : Է՞ր այդ թշնամանքն Եղիային դէմ եւ այդ սխալը քննադատութեան դէմ : Հայոց գրողներուն մէջ չե՛մ ես, այլ տիեզերքի սիրողներուն : Արհեստ՝ պարտաւորիչ աշխատանք՝ անհաշտ եմ յաւե՛տ իմ բաղդներու եւ զգացումներու հետ : Մե՛ծ բառ կամ ծա՛նր բառ՝ այդ *զրոյ* բառն ինձ համար :

«Ու, կ'աղաչեմ, այլե՛ւս գրի, լրագրի խօսք մի՛ ընէք ինձի : Մեծ գոհողութիւն մ'էր որ ըրի, Երուպայէն վերադարձիս իջնելով նորէն գրական ասպարէզն, եւ այնքա՛ն գէշ գնահատուեցաւ իմ գոհողութիւնս : Այ ո՛չ կը կարդամ եւ ո՛չ ալ կը գրեմ» :

19 Օգոստոս 1899, *Բերս*

Եղիա Տէմիրճիպաշեան

Նշիա Տէմիրճիպաշեանի զրահանութեան, քերթողութեան, իմաստասիրական մարզանքներուն, կեանքի եւ մահուան զգայութիւններուն մասին ունեցած ինքնատիպ խորհրդածութիւնները կարելի էր հանդամանօրէն վերլուծել այդ էջերուն մէջ: Նիւթը ա'յնքան ընդարձակ է, եւ նոր պրպտումներով ա'յնքան նորութիւններ երեւան կ'ելլեն, որ առանձին յօդուածներով վերլուծելու արժանի դէմք մը կը մնայ միշտ:

Այս էջերուն մէջ պիտի պատկերանար հետեւաբար Նշիան, այնպէս ինչպէս կը ներկայանայ ան իր կարգ մը նամակներուն մէջ, եւ այն վկայութիւններով՝ որոնք մեր զրահանութեան տուած են զինքը մօտէն ճանչցող եւ ազրահանական կապեր ունեցող անհատներ: Այս տեսակէտով թանկագին վկայութիւններ են Գրազիտուհի տիկին Զարուհի Գալէմբեարեանի եւ Մինաս Զերագի յուշերը եւ այն նամակը, զոր Նշիան գրած է Հրանդ Ասատուրի:

Ժամանակակիցներուն եւ արզի զրահան սերունդներուն համար Նշիային զրահանութիւնը եւ մանաւանդ նկարագիրը խորհրդաւորութեամբ շրջապատուած են: Բարեբախտաբար յիշուած աղբիւրները մէկէ աւելի տարակոյններ, կասկածներ եւ մթութիւններ կը փարատեն: Ամէնէն աւելի Նշիան ինքն է, որ ինքզինքը կը բացատրէ: Անոր կարգ մը գրութիւնները, քերթուածներն ու նամակները մէկ մէկ հայելիներ են, որոնց մէջ իր անձը, նկարագիրը, առօրեայ կեանքը կ'անդրադառնան այնքան յստակ եւ կենդանի:

Տիկին Զարուհի Գալէմբեարեանի համաձայն, Նշիան սեւ դանդուր մազերով ու մօրուքով, տժգոյն, միշտ գլխահակ, դեղեցիկ քրթթուն աչքերով, փափկակազմ եւ նուրբ, ազնուական ձեռքերով երիտասարդ մըն էր, հագուած մեծ խնամքով ու բարեձեւ: Ձեռքերու մեղմ շարժումները, անոր դիմադներուն եւ աչքերուն փայլը բաւական էին զանազանելու Նշիան բազմութեան մէջ: Բնութիւնը օժտած էր զինքը նուրբ ձեռքերով, կը գրէ Մինաս Զերագ: Իր հօրմէն ժառանգած է գեղարուեստական շնորհ, այնպէս որ դասընկերներուն մէջ առաջին մրցանակ կը ստանար միշտ գեղագրութեան եւ դժագրութեան դասերուն: Բնութիւնը սխալմամբ մանչ ստեղծած էր Նշիան: Աղջկան մը պէս շիկնոտ էր եւ քնքուշ, քմահաճ եւ անկայուն:

Գերզայնիկ, կասկածոտ եւ յոռետես էր: Բայց երբեք մեծամիտ: Հպարտ չէր բնաւ: Անոր ջղային տաղնապները, զազափարներու տաղնապներ էին, որոնք խորապէս աղղած էին իր Ֆլեդիքականին վրայ:

Մինաս Զերագի վկայութեամբ, քսանեւհինգ տարի գրեթէ ամէն օր տեսնուած է Նշիային հետ, սակայն օր մը անոր խնդալը չէ տեսած: «Հոգեկան էութեանս այս անսահման սասանման, կը գրէր Նշիա, եւ

իմ այս անսահմանելի կացութեանս մէջ ինչ որ Լ իովին անտանելի կ'ընէ ինձ կեանքը, ամայութիւնն է որ շուրջս կը տիրէ, հրապարակի վրայ պակասութիւնն է մտաւորական բարձրագոյն ազնուական շահագրգռութիւններ ունեցող մարդոց» :

Շատ կանուխէն կարդացող մը եղած է Նդիա : Փիլիսոփայական բառարանին մէջ, 1879ին գրած է . — «Գրաքննութիւնը նախասիրական ուսումներէս մին ըլլալով, նախնի թէ արդի, մեջալի թէ մեծահոգեակ ոչ սակաւ գրադատից գործերն ինձ ճանօթ են արդէն . եւ դեռ երիտասարդ եւ մանաւանդ ազքատ ըլլալով, թէեւ չեմ կրցած ամբողջապէս կարգալ Սրբատուել եւ Շլէկէլ, Կիկերոն եւ Պլեյսոն, Վոլթէն եւ Ամբէն, Վիլմէ եւ Թէն, Կէօթէ եւ Լիթոն» :

1893էն սկսեալ սակայն քիչ կը կարգայ, յոռետեսութիւնը կը սլաշարէ իր միտքը : Իր իսկ խոստովանութեամբ, Լիթոնէի մէկ գրքին ընթերցումը ազիտաբեր կը դառնայ իր հոգիին ու մտքին համար : Այդ թուականներուն է որ «սպուշ» դարձեր է կ'ըսէին Նդիա : Բազմաթիւ եւրոպական ժխտող եւ յոռետես հեղինակներու ազդեցութիւնը մասնաւորապէս կը յեղաշրջէ անոր մտայնութիւնը . «Եւ արդէն, կը գրէր, մռայլ հոգիս անհուն ջղջիկի մը թեւոց ներքեւ զգացի յետ այնորիկ» : Հակառակ անոր որ միտքը սեւեռած է Անժանօթին՝ «Աստուծոյ դէմ սրբողած ըլլալէ հետո, հոգիս եւ միտքս յաւիտեան յառած են առ Աստուած» :

Այս տողերով կը վերջանայ այն գրութիւնը, որուն վերնագիրն է «վերլուծում», գրուած՝ 1893 Մարտ 8ին «Մասիս»ի մէջ, որուն խումբագրապետը Նդիայի «գործունէութեան դադար»ին կամ անոր անգործութեան մասին ակնարկութիւն ըրած էր : Նդիան ընդարձակ գլորութեամբ մը կը պատասխանէ, որուն եզրակացութիւնը հետեւեալն է . — «Ո՛չ թէ պարտք մը կատարելու համար, — մամլոյ նկատմամբ այլեւս պարտական չեմ զդար ինքզինքս — այլ արդի մարդուն յատուկ իմացական պէտք մը լեցնելու համար, կուզամ «վերլուծումն» ընել «իմ անգործութեանս», վերլուծմանս առարկան երբ իմ անձս կամ իմ կեանքն է, հաճոյքն ինձ համար կրկին է . — Ո՛չ ապաքէն քայքայումն իմ հոգիիս անձկագոյն տենչը եւ իմ մտքիս մեծագոյն պէտքն է . . . » :

Տարաբախտ գրագէտին, այդ մեծ մտածող անհատականութեան կեանքին ողբերգութիւնը ճանչնալու համար, այս էջը, «վերլուծում», լաւագոյն գրուածքն է :

Կարժէ քիչ մըն ալ գրադիլ այն նամակով, զոր գրած է 1883 Ապրիլ 9ին, Պէյիկթաչէն, Հրանտ Ասատուրին, երբ ան Փարիզ կը դրտնուէր : Մէկն է այս նամակը այն բազմաթիւ նամակներէն, որոնք լաւագոյն կերպով կը բացատրեն Նդիային դիմագիծը :

Ողբացեալ Թորոս Աղատեանի «Վատղաբերդ» մշակութային ամսօրեայ հանդէսին 1952 Սեպտեմբեր-Նոյեմբեր միացեալ թիւէն կը քաղենք այս տողերը :

Եղիա Տէմիրճիպաշեան «Հոգեւոր եղբայր» կ'անուանէ Հրանտ Ասատուրը : Իսկ ինքզինք կը նկատէ Գրիգոր Օտեանին «Հոգեւոր որդեակը» : «Ես Հրանտ իմ, կը դրէր, ես օգտակար պիտի չկրնամ ըլլալ հայրենակցացս : Երկբայութիւնս ողողած է հոգիս : Սատանին տիրապետութիւնն անձիս վրայ կ'ընդարձակուի եւս քան զիս : Յուսահատութեան իմաստասիրութիւնն ամէն իմաստութիւններէ գերիվեր ինձ համար հրապոյր ունի : Չգիտեմ ո՞վ կամ ի՞նչ բան զիս այնպէս ըրաւ : Բնական տրամութիւն մը, բարոյական տառապանքներ, մարմնոյ չարչարանք դոր կը կրեն այս աղգին մէջ գրականութեան հետեւողներն, յոյսեր որք ի դերեւ ելան, երազներ որք երազ պիտի մնան յաւիտեան : Չգիտեմ, այդ ամէնն ալ գուցէ միանալով զիս այսպէս ըրին . — Հիւանդ, հիւանդ մարմնապէս այլ մանաւանդ բարոյապէս : Ինչպէս Պարոնեանի ծիծաղին տակ արցունք կայ, նոյնպէս իմ ալ արտասուքին ներքեւ ծիծաղ կայ : Կը գրեմ առանց սկզբունքի, առանց ուղղութեան, առանց նպատակի» :

Ուրեմն 1883ին արդէն Եղիա Տէմիրճիպաշեանի կեանքը ողբերգութեան վերածուած էր, հետզհետէ աւելի տառապալից ու յոռետես դառնալու համար, մինչեւ ինքնասպանութեան կրկնակի փորձերը :

Շատ յատկանշական է նաեւ ժամանակակիցի մը պատմութիւնը, որ կը վերաբերի դարձեալ Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, երբ այս վերջինը կ'ողբար հայ գրողէտին եւ ուսուցչին դառն վիճակը, նպատակ ունենալով կենդանի դաս մը տալ մարդոց :

Չատկի առու մըն էր : Գատըգիւղի եկեղեցին կը գտնուէր նաեւ բարերար Աբիկ Ունճեան : Ճիշդ այդ պահուն, երբ Մեղքիսեղեկ Սըրբազանին քարոզը պիտի սկսէր, եկեղեցիին մէջ խուլ շշուկ մը կը լըսուէր : Գուրսը դրան քով շարուած էին մուրացիկանները : Աբիկ Ունճեան բարկութեամբ կը խօսէր մուրացիկանի մը հետ, որ ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ Եղիա Տէմիրճիպաշեանը : Հագած էր պատառատուն տափատ մը եւ ծուէն ծուէն եղած բաճկոն մը : Վրայի շապիկը ազտ կապած կաշիի կը նմանէր : Գլուխը դրած էր գդակ մը եւ ոտքերը գրեթէ մերկ :

Ժամանակակից վկան այսպէս կը շարունակէ իր պատմութիւնը .

— « Ծօ, Եղիա, առ ի՞նչ է վիճակդ, լսելի եղաւ Ունճեանի ձայնը :

— « Էֆէնտի, էֆէնտի, գոչեց Եղիա՝ այնպիսի շեշտով մը, որ մեր ամէնուս հոգին ցնցեց : Էֆէնտի, մի՛ կշտամբեր զիս, ասիկա ինենթութիւն մը չէ որ աղգին վարժապետը կ'ընէ : Եթէ այսօր մուրացիկան մը չեմ, վաղը պիտի ըլլամ անպատճառ : Լաւ է որ երիտասարդ եղած տարիքիս մէջ պատառ մը հաց ճարելու աշխատիմ, քան թէ

ուսքէ ձեռքէ ինկած ժամանակս : Եւ միթէ՞ մ'եր անգուզական երգիծաբան Յակոբ Պարոնեան դժբախտ պիտի ըլլար, եթէ դրականութեամբ զբաղելու տեղ՝ ձեռքն առնէր պնակ մը եւ եկեղեցիներու դուռը կենար : Գացէք էֆէնտի, դացէ՛ք Միջագիւղ եւ տեսէք իր վիճակը : Մի՛ հոգաք Եղիան : Ան կարող է իր հացին փարան հայթայթել : Ողջ ըլլան էֆէնտիներն ու աղաները . անոնք առատաձեռն են մուրացկաններու հանդէպ . . . Երբ մանաւանդ ասանկ նուիրական օրեր ըլլան, եւ անոնք տաճարին մէջ իրենց հոգեպարար աղօթքն ընելէ ետքը՝ դուրս ելլեն : Մի համոզեր զիս, էֆէնտի : Ես այս պնակէն բաժին պիտի հանեմ բոլոր դրական մշակներուն :

Եղիա Տէմիրճիպաշեան մէկն է մեր այն զբաղէտներէն, որոնք իրենց դրական գործունէութեան ասպարէզին մէջ բազմաթիւ նամակներ դրած են : Եւ սակայն այդ նամակներէն հազիւ թէ քանի մը տասնակ լոյս տեսած են տարեգիրքերու կամ դրական հանդէսներու մէջ :

«Հայ Գրագէտներու Բարեկամներ» մատենաշարին թիւ 18ը նըւիրուած է Եղիա Տէմիրճիպաշեանի արձակ էջերուն, քերթուածներուն եւ նամակներուն, այս վերջիններէն 27 հատ միայն, որոնք բոլորն ալ լոյս տեսած են Թէոդիկի «Ամէնուն Տարեցոյց»ին մէջ, զանազան տարիներուն :

Հակառակ այդ քիչ էջերուն, զորս ողբացեալ Արամ Անտոնեան ընտրած է եւ այդ հատորին համար դատաւորած, իրենց մէջ կը պարունակեն հիմնական քանի մը հարցեր, որոնք Եղիա Տէմիրճիպաշեանի նկարագրին ցայտուն դիժերը կը շօշափեն :

1869էն սկսեալ Եղիա կը պատրաստուէր ճաշակել արգէն Նիրվանայի հանգիստը, որուն կը ցանկար իր հոգիին եւ մարմնին բոլոր մասնիկներով :

1894 Յունուար 27 թուակիր նամակի մը մէջ, ուղղուած իր սաներէն մէկուն, կը թախանձէ որ զինքը թողուն իր ուրուականներուն հետ, որովհետեւ կը նմանի այն ծառին որ կիսով հողէն խլուած է եւ որուն արմատին նրբադոյն ծայրերէն մինչեւ երկնաբերձ կատարին բարակ ճիւղերը, հեծեծանք մը կը պտուտի օրն ի բուն : Հոգեկան իր այս վիճակին մէջ, առանձնութենէն աւելի սիրելի բան չէր կրնար ըլլալ իրեն համար :

Եղիա Տէմիրճիպաշեանի նամակներէն ոմանք մեզի կը բերեն իր սիրոյ խոստովանութիւնները : Հրանդ Նաղարեանց լոյս ընծայած է գրքոյի մը, որ կը պարունակէ Եղիային Սիրայիմ Նաւակները, 1910 թուականին : Ատոնցմէ զատ ուրիշ նամակներու մէջ ալ, որոնց ակնարկութիւնն ըրինք, կը պարունակեն մտերիմ արտայայտութիւններ : 1884 Մայիս 22ին Հր. Ասատուրի ուղղուած նամակի մը մէջ կը կարդանք. — «Դուն ըսէ ես ի՞նչ յանցանք էի գործած, որ Աստուած այս

սէրը դրաւ սրտիս մէջ, ի՞նչ ոճիր էի գործած, որ այս անհնարին, աննկարագրելի տանջանքին դատապարտեց զիս... Սիրել ու սիրուել՝ կը կարծէի թէ երջանկութիւն է պաշտեալ էակի մը բերնէն լսել թէ՛ սրտին ընտրեալն ես շատ ժամանակէ հետէ, կը կարծէի թէ՛ երանութիւն կը պարգեւէ» :

Նոյն նամակին մէջ.— «Ո՛ր բարեկամս, կը մաղթէի, որ վերադարձիդ՝ զիս գտնէիր ոչնչութեան գիրկը, ուր միայն պիտի գտնեմ երանութիւն» :

Հրանտ Ասատուր այն անձն է եղած որուն մտերմութեանը վատահասձ է, եւ ինչ որ ուրիշներուն վարանած է գրել, անոր բացած է իր սիրտը.— «Ինչո՞ւ յաւիտենական Աստուծոյն անդորրատու ծոցն ու ոտքը չիյնայի, աղջկան մը ոտիցը տակ հառաչելու եւ հալելու տեղ : Ա՛խ, կը վախնամ որ սէրը զիս կորուսանէ, սէրը զիս սարսափելի վախճանի մը հասցնէ՛ խեղճ մայրս ի՞նչ պիտի ըլլար այն ատեն» :

Կեանքի, մահուան եւ սիրոյ յաւիտենական հարցերով չարչարելէ ետք միտքը, նիւթական հոգերն ու տագնապները ոչ նուազ մղձականջ մը դարձեր են իրեն համար. թէեւ իր ընտանեկան պարագաներուն վկայութիւնները հակառակը կը հաստատեն : Բայց իրմէն ունինք սողեր մեր ձեռքին տակ գտնուած նամակներէն :

1883 Դեկտեմբեր 30ին Հր. Ասատուրին ուղղուած նամակին մէջ կը կարդանք.— «Նս ոչ գիտուն եմ, ոչ գրագէտ, գրականութիւն սիրող մ'եմ. գրասէր մ'եմ, նաեւ կը սիրեմ Եւրոպիոյ գիտական իմաստասիրութեան զազախարաց վրայ խօսիլ, ահա իմ բոլոր տիրոջոսներս, բաւ է սա գրական ու գիտական հանդէսի մը տնօրէն խմբագրապետն ըլլալու համար : Խիղճս ժխտական պատասխան կուտայ. հացիս համար խղճիս դէմ կը գործեմ, ներէ ինձ, թող ապագան ալ ներէ» :

Նամակ մըն ալ ուղղած է Մինաս Զերագին 1895ի տարեմուտին, ուր կը շօշափէ Քրանասահայ բառարանի հարցը : Այդ աշխատանքը լուրջ հրատարակութեան մը տեղը դրած չէ : Այդ թուականներուն ուրիշ բան մը հրատարակել չուղեր : «Փրանսահայ բառարանս, կ'ըսէ, յանձնարարութեամբ կը պատրաստեմ եւ որ օրական 4-5 դահեկան միայն կը բերէ, 10-15,000 նորակերտ բառերու փոխարէն...» :

1896 Մայիս 24ին նամակ մը գրած է Գասպար Նեմցէին.— «Գիտակցութիւնն ունիմ արդի սերնդեան բանաստեղծներուն է՛ն բանաստեղծը, գէթ է՛ն բանաստեղծականն ըլլալու : Բայց թէ մատենագիր՝ որպէս ոսկեղարերն արտադրեցին՝ երբեք չեմ կրնար ըլլալ : Գրականութիւնն ինձ համար արուեստ մը չէ, երբ ծնրադրելու պէտքն զգամ, եւ երբ պէտքն՝ երաժշտութիւն ընելու, երաժշտութիւն արտադրելու : Ահա ինչ որ է միայն Նիխան» :

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. ԱՐՄՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ՝ «Բայ նամակ առ Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Մասիս, 1899, էջ 262-264:
2. ԱՐՄԷՆ ԵՆՈՎՔ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Մասիս, Կ. Պոլիս:
3. ԱՍՍՏՈՒՐ ՀԲԱՆՏ՝ «Դիմատուերներ», Կ. Պոլիս, 1921, էջ 199-201:
4. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ԱՐՓԻԱՐ՝ «Պատմութիւն ԺԹ. դարու Թուրքիոյ Հայոց Գրականութեան», Գահրէ, 1944, էջ 215-221:
5. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ԱՐՓԻԱՐ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Բանբեր Գրականութեան եւ Արուեստի, Ա. Գիրք, Ս. Պետերսպուրկ, 1903, էջ 202-205:
6. ԲԱՍՄԱՃԵԱՆ Կ. Յ.՝ «Բանաստեղծական թղթակցութիւնք», 3 նամակներ՝ Ե. Տէմիրճիպաշեանէ, Փարիզ, 1924:
7. ԲԱՆՈՒԵԱՆ ՀՐ.՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Ջուարք-նոց, Բ. Հատոր, էջ 92-101:
8. ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ ՉԱՐՈՒՀԻ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Անահիտ, 1931, թիւ 5-6: Նոյն հեղինակին Հատորը՝ «Կեանքի մէջէն», Անթիլիաս, 1952, էջ 63-86:
9. ԵՐԵՄԵԱՆ Հ. Ս.՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Հայ Գրականութիւն, Ա. տարի (Չմիւնիա), 1911, թիւ 2-4, 1912, թիւ 8-9-11, Բ. տարի 1912, թիւ 1-3-5, 1913, թիւ 8-9: Տեւնել նոյն հեղինակին Գրագէտ Հայեր, 10 Հատոր, 4րդ շարքին մէջ: Ե. Տէմիրճիպաշեան, 1913, Վենետիկ:
10. ԶՕՀՐԱՊ ԳՐԻԳՈՐ՝ «Ծանօթ դէմքեր», «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ», մատենաշար թիւ 6, Փարիզ, 1932, էջ 97-102:
11. ԷՍԱՃԱՆԵԱՆ ԼԵՒՈՆ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Կ. Պոլիս, 1909:
12. ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆ՝ «Ուսումնասիրութիւն Եղիայի մասին», Մասիս, Պոլիս 1892, էջ 11-19:
13. ԿԻՒՐՃԵԱՆ Ս. ՄԻՔԱՅԷԼ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Հայ Գրականութիւն, Չմիւնիա 1912, թիւ 12:
14. ՃԱՆՍՇԵԱՆ ՀԱՅՐ Մ. Վ.՝ «Պատմութիւն արդի Հայ Գրականութեան», Վենետիկ 1953, էջ 363-382:
15. ՇԱՆԹ ԼԵՒՈՆ՝ «Ամբողջական Երկեր», Հատոր իններորդ, Եղիա Տէմիրճիպաշեան, Պէրութ 1946, էջ 360:

16. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ԱՐՏԱՇԷՄ՝ «Գրական դիմատուներներ», Եղիա Տէմիրճիպաշեան, Մասիս 1899, էջ 473-476: Նոյնը՝ «Հայ Գրագէտներու Բարեկամներ», մատենաշար թիւ 10, Փարիզ 1937:

17. ՈՐԲԵՐԵԱՆ ՌՈՒԲԷՆ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Մասիս, 1902, էջ 81-87:

18. ՉԵՐԱԶ ՄԻՆԱՍ՝ «Կենսագրական Միւսիոններ», Փարիզ 1929, էջ 27-28:

19. ՊՈՆՏԱՅԻՆ Ե. ՍՏԵՓԱՆ՝ «Ներկայ հայերէնին ապագայ վիճակը», Ի պատասխան «Նոր Կեանք»ին, Կ. Պոլիս 1919:

20. ՍԱՄԻԿԵԱՆ ՌՈՏՈՂՅ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Կ. Պոլիս:

21. ՍԱՍՈՒՆԻ Կ.՝ «Պատմութիւն Արեւմտահայ Գրականութեան», Պէյրութ 1951, էջ 108-112:

22. ԶԵՏԻՍՏԱՆԻ ՕՆՆԻԿ՝ «Եղիայի մուրալը», Մասիս, Կ. Պոլիս 1907:

23. ՄԵԹԵԱՆ Ս. ՏԻԳՐԱՆ՝ «Ներշնչմունք՝ առ Պ. Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Կ. Պոլիս 1884:

24. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ՝ «Նոր Մահ», Իզմիր:

25. Տ. Ե.՝ «Ազգագրութիւն Տէմիրճիպաշեանց», Վիեննա 1900:

26. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ-ՉԵՐԱԶ՝ «Դամբարան», Կ. Պոլիս 1878:

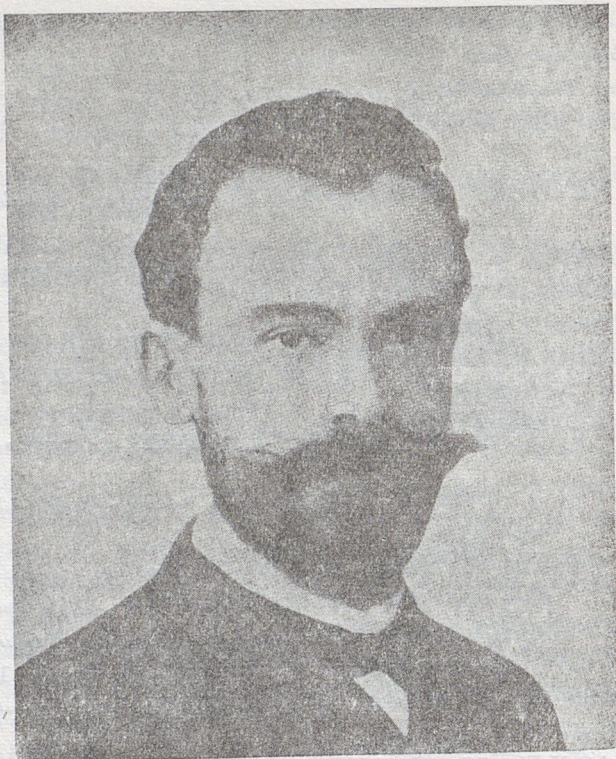
27. ՏՕՄԻՆՕ՝ «Հիւանդ գրիչը», Բիւզանդիոն 15 Յուլիս 1899:

28. ՓԱՓԱՉԵԱՆ ՎՐԹԱՆԷՄ՝ «Պատմութիւն Հայ Գրականութեան», Կ. Պոլիս 1914, էջ 5-58:

29. ՖԷՆԷՐՃԵԱՆ ԳԵՂԱՄ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ՀՐԱՉԵԱՅ՝ «Եղիա Տէմիրճիպաշեան», Իր կեանքը եւ դործը, (Աւարտական ճառ), Կ. Պոլիս, 1921:

*

Ծ Ո Վ Ն

Ծովն ալ՝ նրման ցամափին՝ ունի պէս պէս թըռչուններ,
իւր փըրփուրին պէս ներմակ, իւր ալեաց պէս սըընթաց.
Ծովն ալ՝ նրման երկընփին՝ ունի պէս պէս տեսիլներ.
Եւ չը գիտեմ թէ ի շո՞ւրս կամ բընակի յա՞մպս Աստուած :

Ես յո՛յժ սիրեմ ծովն աղի, յոյժ աղկիովն, յոյժ փըրփուր,
Մըռնեմ ի նաւ սըրտատրոփ, — տենչայի ցանգ նաւարկել.
Խայտան ալեակփ Պասֆորին, յորժամ տեսնեն փոքր իմ կուր.
Զինեւ շարժուն շըրջանակ գան կազմել հաւք եւ երգել :

Մոռնամ թէ կան ընդ ինեւ մուք պլփ, նըհանգփ, ահ եւ մահ.
Կապոյտ կոհակփ, հաւք ներմակ, ա՛յնք իմ աչաց երեւին.
Եւ ինձ թըւի թէ հոգւոյն իմոյ աննիրք եւ անմահ՝

Տեսանելի հատուածփ են զըւարթ թըռչունք հարաւին
Եւ հիւսիսին շոյտ ալիք. թէ՛ փըրփուր՝ սուրբ մանապարհ,
Յորում հոգին Աստուծոյ շըրջի՝ սաստեալ մըրըրկին :

16 Մարտ 1886, («Երկրազուն», 1888, էջ 465)

*

Մ Ի ՔԱՆԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԴԻՑԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Հայաստան հրատարակող «Պատմա-Բանասիրական» հանդէսի 3-4 թուին մէջ, որուն դժբախտաբար ուշ ծանօթացայ, Ն. Մարտիրոսեան «Պրպտումներ փոքր ասիական անուններու մասին» վերնագրով շահեկան յօդուած մը ստորագրած է, որու մասին քանի մը դիտողութիւններ օգտակար կը թուին ինձ:

Ն. Մարտիրոսեանը աչակերտն է Հրօզնիի եւ քաջատեղեակ կ'երևի հիթիթական արձանագրութիւններուն. իր ստուգաբանու թիւններուն մէկ կարեւոր մասը, ի մասնաւորի դիցանունները կարօտ են աւելի մօտէն քննութեան, բայց քննութիւնները սկսելէ առաջ հարկ է նշել հետեւեալ պատմական ճշմարտութիւնները:

1. Սիւմէրերէնը, Միջին Արեւելքի մէջ, շատ երկար ժամանակ ոչ միայն մեհենական լեզուն էր, այլեւ գիտական: Սեմականներու մօտ մինչեւ 200 տարի (Ժան Պօտտէրօ) Գրիստոսէ առաջ:

2. Հիթիթերէնը, որ կը պատկանի հնդեւրոպական լեզուներու Քէլտում խումբին (Հրօզնի) իր ենթանիւթին մէջ (սուպերպաուս), տեղական լեզուէն դատ կը պարունակէ բազմաթիւ օտար բառեր: Միմիայն Պօղաղքէոյի արձանագրութիւններու մէջ, Ժ. Ֆրիտրիլս դատած է հպատակ ազդերու բարբառէն (փոխաբերէն, գաներէն, լիդերէն, լուվերէն, պալերէն) դատ, շուրջ 150 ակկատերէն եւ 450 սիւմերերէն բառեր, իսկ ես հիթիթական զանազան արձանագրութիւններու մէջ երեւան հանած եմ շուրջ 200 սիւմերահայ (*) բառեր, այնպէս որ կարելի է ենթադրել թէ եթէ ոչ հիթիթական այլ հաղդելի կոչուած պնակիտներու լեզուն նոյնն էր այդ թուականին Հայաստանի մէջ գործածական եթէ ոչ բնիկ ժողովուրդի մեծամասնութեան, այլ մեհենական լեզուին հետ, այսինքն թէ սիւմէրահայ բարբառը: (*)

(*) Սիւմէրահայ բարբառի ինչպէս նաեւ սիւմերերէն բառերու ստուգաբանութեան համար դիմել հետեւեալ գրքին.

(Contribution à la préhistoire du Moyen Orient à la lumière de l'idiome Suméro-Arménien, Par Dr C. G. Gulbenkian).

3. Հիթիթական արձանագրութիւններու մէջ գտնուած 14 դիցե-
րու անունները, որոնք իրաւամբ կը նկատուին իբրեւ Հայաշայի աստ-
ուածներ, անունները եւ պտորոգելիները սիւմէրերէն են:

Այս տուեալներու յիշատակութենէն յետոյ կրնանք անցնիլ մեր
բուն նիւթին:

Անահիտ. Անահիտ անունը ռեւէ կապ չունի սիւմէրական դիցա-
հօր An (սիւմէրական) եւ Anu (ակկատական) անուան հետ: Մեր
ոսկեմասն դիցուհին Ավէստայի մէջ կ'երեւի Անահիտա ձեւին տակ,
որը հաւանական ստուգաբանութիւնն է Անա-խաթա = ամբիծ: Կա-
րելի⁶ է ընդունիլ թէ Ամովրացիներու Ա-նա-տա դիցուհին անունը
փոխուած է Ա-նա-ի-տայի:

2. Իշտար. — Ն.Մարտիրոսեանի Իշտար դիցուհու մասին տուած
տեղեկութիւնները քիչ մը աւելի լուսաբանութեան կարօտ են:

Սիւմէրները Արուսեակ աստղը կը պաշտէին Իննինա, Նիննի ա-
նունով, իսկ Ակկատները՝ Իշտար: Սիւմէրօ-ակկատական շրջանին
Իննինա-Իշտար կը յորջորջուէր եւ երկուքն ալ կը նկատուէին իբրեւ
քոյր: Կիւտէա Իննինան կ'անուանէր, «ամբիծ, պատերազմիկ կոյս»,
իսկ Իշտարը մեհենասպառ, որ իբրեւ արգասաւորութեան եւ քաջա-
ճնութեան դիցուհի կը պաշտպանէր սրբազան պոռնկութիւնը: Կիւկա-
մէշ իր դիւցազներգութեան մէջ կը նախատէ Իշտարը իբրեւ պոռնիկ:
Դարերու ընթացքին, Սիւմէրօ-Ակկատիոյ մէջ զրեթէ կը մոռցուի
Իննինայի անունը ու իր ստորագելիները կ'անցնին Իշտարի: Բայց
Հուրիներու մօտ Իննինա անունը չի կորսուիր այլ կը յիշուի Na-na
ձեւին տակ, որ հայերու մօտ կը պաշտուի Նա-նէ անունով, իբրեւ կոյս
ամբիծ եւ պատերազմիկ, ինչպէս սրակած է զայն Կիւտէա, ինչ որ
ենթադրել կուտայ թէ Սիւմէրները Հայաստանի մէջ գտնուած միջո-
ցին ալ այդ անունով կը պաշտէին Արուսեակը:

Իշտար կը յիշուի Քումարիի դիւցազներգութեան մէջ, ուր
կ'աշխատի կախարդել Ուլլուքումի հրէշը (տես նոյն գիրք, էջ 154),
անշուշտ իբրեւ սիրոյ դիցուհի, բայց դժուար է ըսել թէ միեւնոյն ա-
տեն կը նկատուէ՞ր իբրեւ արգասաւորութեան եւ քաջաճնութեան դի-
ցուհի, քորոյհետեւ Հուրրիներու Մեծ Դիցուհին Հէպատը ունէր այդ
ստորագելիները:

Իշտարի պաշտամունքը Հայաստան ներմուծուած է Հուրրիներու
կամ աւելի հաւանականաբար շրջուն Ակկատցի վաճառականներու

(*) Ամովրացիներու մօտ (Արամեաններ), դիցուհի մը կը յիշուի
«Անատ» անունով, որ «Ա-նա-տա» ուղղագրութեամբ շատ հին ժամա-
նակներէ ի վեր Ակկատիոյ մէջ կը պաշտուէր իբրեւ «կոյս, քաջ, ամ-
բիծ» դիցուհի եւ գոր կը նոյնացնէին «Նինի-Իշտարին» հետ:

միջոցաւ : Կը պաշտուէր Հայաշայի Պատտէու քաղաքին մէջ, իմ մօտ գտնուած բնագրին մէջ հետեւեալ ուղղագրութեամբ՝ Pa-a-ad-te-u, որուն ազատ թարգմանութիւնն է. «Պահապան մեհեանին, ընտանիքին, հունձքին եւ արօտատեղիներուն, այսինքն «Հայրենիքի պաշտպանին», ինչ որ Անահիտի տիտղոսն էր : Իշտար այս պարագային կ'երեւի իբրեւ արգասաւորութեան (հունձք), քաջածրնութեան (ընտանիք) եւ պատերազմիկ ղեցուհի (պահապան), բայց ոչ սիրոյ, մեր մէջ իր այս ստորագելին կ'անցնի Աստղիկին, որ Իշտարին հարագատ թարգմանութիւնն է :

Ո՛ւր կը գտնուէր այդ Պատտէու քաղաքը, որու մանրամասն թարգմանութիւնը հետեւեալն է. Pa = պաշտպան, պահապան (Pâ) + a : մեհեան (Hâ) = ad : հայր, ընտանիք (ad) — Té : հունձք (Té) + U : արօտատեղի (Ժէսթէն) այս անունին նոյնաձայնութիւնը Արաքսի գետաբերանը գտնուող Պայտ քաղաքին հետ այնչափ մեծ է, որ առաջին հայեացքով մարդ կը փորձուի դայն նոյնացնել : Արդեօք նախկին անո՞ւնն էր Երիզային, որ արձանագրութիւններու մէջ չի յիշուիր եւ կ'երեւի Պարթեւեան շրջանին : Ըստ Մարտիրոսեանին, այս քաղաքին անունը Պատտէուր է եւ կը բաղդատէ Պիտարիքի հետ, բայց այս տեղանունն ալ ծանօթ չէ ինձ :

3. Աստղիկ. — Սանասար եւ Բաղդասար ղիւցագներդութեան մէջ յիշուած Աստղիկ անունը, որեւէ կապ չունի, ինչպէս կը կարծէ Մարտիրոսեան, մեր ղեցուհի Աստղիկին հետ : Դա, Պապ թագաւորի մակդիրներէն մին է, ցոյց տալու համար անոր լուսեղէն կերպարանքը : Արդարեւ Պապ լոյսի աստուած էր, իր անունը կը գտնուի սիւմերական (Ան)իտէօկրմիմ մէջ, որ «ծագող արեւ» նշանակութիւնն ունի : Զաւակներուն կամ աւելի ճիշդ իր պաշտողներուն երկիրը Ասորական թէ Ուրարտական արձանագրութիւններու մէջ ծանօթ է «Երկիր Պապի դաւակներուն» (Bab-ani, Bab-hi) անունով, որ կը գտնուէր Վանայ լճի հարաւ արեւմտեան կողմը : Իր մայրաքաղաքին անուն էր Kiur-ra-hina (Սալմանասար), այսինքն երկիր արեւապաշտներու, շատ հաւանական է որ ասոնց երկրին կ'ակնարկէ 2500 տարի մեր թուականէն առաջ Սամարայի մէջ գտնուած պնակիտ մը՝ Ki-ur-ra արձանագրութեամբ = «Արեւապաշտներու երկիր» :

Իր աղջիկը որ «Ծովի լուսիկ թագուհի» կ'անուանուի Տ. Զիթունիի «Սասմանց տուն» անունով գրքին մէջ եւ «Ծովինար» փոփոխականներուն առընչութիւն չունի, ինչպէս կը կարծէ Մարտիրոսեան, ո՛չ Կալիպսոյին եւ ո՛չ Իշտարին հետ : Մեր Արեգ ղեցուհւոյն անուան սիւմերերէն ստուգարանութիւնը ճիշդ նոյն իմաստը ունի : A-ar-egi : A ջուր (a) : ar : լոյս (Langdou) + egi : Տիկին, թագուհի (nin), մեր մէջ egi

պահած է միայն իր կրն նշանակութիւնը (էգ) : Հիթիթները երկնքի եւ երկրի արեւէն զատ ունէին նաեւ երրորդ արեւ մը, ջուրի արեւ, զոր մեր Արեգը եւ Լուսիկ թագուհին կը յիշեցնեն : Պապ աստուածին անունը կը գտնուի Ուրարտական Պանտէօնի մէջ, Bab-a ձեւին տակ :

4. Մ'հը աստուածը Բիկ-Վէտայի Միտրան է, զոր Միտանինները Միթրասիւ կ'անուանէին : Մարտիրոսեան նմանութիւն մը կը զբառնէ Վիսպատէնի թանգարանին մէջ գտնուող Միթրայի արձանին եւ Սանասարի որդի, Առիւծ Մ'հերի հետ, ինչ որ ձիշգ կրնայ նկատուիլ, որովհետեւ Սանասարի եւ Բաղդասարի զիւցազնեւրդութիւնը զիցաբանութիւն մըն է : Սանասար անունը արձանագրութիւններու մէջ կ'երեւի Sun-a-sur-a ուղղագրութեամբ, որու թարգմանութիւնն է «Վիշապասպան» : Նոյն նշանակութիւնը սւնի Վահագն անունը (Vritrahagna Բիկ Վէտայի մէջ, Varajina-Varagna Ավէստայի) : Սանասարի Վահագնի հետ նոյնութեան, մանրամասնութեան համար զիմեւ վերեւ յիշատակուած դրքին էջ 57 :

5. Իւ-Գուր. — Հայաչայի մէջ պաշտուած այս մեծ աստուածը, Շանթաշը (մեր մէջ Շանթ) չէ ինչպէս կը կարծէ Մարտիրոսեան : Հին ատեն ահաւոր աստուածները իրենց բուն անունով չէին որակեր այլ իրենց մակերիւրով, U-Gur, սիւմէրական Gir իտէօկրմ.ին ընթերցումներէն մին է որու կրօնական իմաստը Girsuէն սիւմէրական փոթորիկի եւ պատերազմի մեծ աստուածը : Girsu անունը մեր մէջ եղած է Գոռոչ կամ Գոռոց, որու զէնքերն էին Sar-gaz : «Արքայական գորգ» (հայերէնի մէջ ք տառը թարմատար է) եւ Sar-ur : «Արքայական ուռ», որ հայերէն է նոյնպէս մուրճ նշանակութեամբ : Սանասար եւ Բաղդասար զիւցազնեւրդութեան մէջ այս աստուածն է որ Սանասասարին կուտայ իր գորդը :

6. Անգեղ-տոււն. — Թարգմանութիւնն է Ingla-waին, թէպէտ տղեղ նշանակութիւն ունի (ոչ գործածական), բայց որեւէ կապակցութիւն չունի Տորքի հետ : Անգեղ (Ingla-wa) անունով մէկէ աւելի քաղաքներ կը յիշուին Հայաստանի մէջ, ուր կը պաշտուէր սիւմէրական մեծ աստուած Enlil, մանաւանդ հուրբիներու մօտ, որ հայերէն Անդեղ կը հնչուի կամ Անգեղ : Էնլիլ շատ մեծ աստուած մ'էր, երբեմն նոյնիսկ գերազաս կը համարուէր զիցահօր Անէն, որուն իր ուժին համար խորհրդանիշը ոչ թէ ցուլը, այլ օրօք վայրի ցուլն էր :

Թարբու-Էնլիլ = Տորք Անգեղ զոյգ աստուածութիւն մ'է, որ իրենց ստորոգելիի նոյնութեան համար յաճախ միատեղ կը պաշտէին, մանաւանդ Եդիպոսս (Աքիւմ-Ռէ կամ Ռա) նոյնիսկ Սիւմէրիոյ մէջ է-Պապպար-Ռա) :

7. Տորֆ. , արձանագրութիւններու Թարբու աստուածն է, որուն

պաշտամունքը շատ տարածուած էր ամբողջ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ : Իր պաշտամունքի կեդրոններէն մին էր Թարքումա անուն քաղաքը , ուր գտնուած է հիթիթական մեհենազիրներու (հիէրակլիֆ) երկրէգուանի արձանագրութիւնը : Ըստ Ազաթանգեղոսի , Տորք նոյնիակ չորրորդ դարուն կը պաշտուէր Հայաստանի հիւսիսային մասին մէջ , հաւանաբար Թորքում , որ Թարգումա անունն հետ կընայ յաջողաբար բաղբաստուելու եւ որու անունով վրացիները զիրենք Թորգումագիւ կ'անուանեն , ինչպէս նաեւ մի քանի հայ հեղինակներ իբրեւ նախահայր կ'ընդունին Թորգոմը : Այս անունը հաւանաբար կը սերի Թարգումաէն եւ ոչ թէ Թէկարամաէն կամ Թիկարեմաէն , որ շատ հեռու է :

8. Թարխիւնա աստուածը , նոյնը չ'երեւելի Թարքու-Տորք զիցին հետ : Թիկրադ Բալասար (1114 տարի ա.մ.թ.), հայկական Տաւրոսէն անցած ատեն կը յիշատակէ իրարու մօտ երկու լեռներ , մին Թարքա-Հուլի (Տորքի լեռ) , իսկ միւսը Թարխիւնա-պա (պա = բերդ (Պատ) : Թարհիւնաէն կը սերի Թարխան անունը : Չեմ զիտեր կարելի՞ է նոյնացնել այս աստուծոյ անունը Թարխիւնա Հայաշայի մէջ պաշտուող , Քէմախի (Քամ-իւհ-ա) , Թա-ա-րիւ-միւս զիցին հետ , որու ազատ թարգմանութիւնն է Թա՝ գոհել , սպաննել , բազէ (Թագ) + ա՝ մեծ , հօր րիւ՝ գրագիր , հատ-իւս՝ որոշում , կարգ (Լանկոսն) = «հօր գրագիր որոշումներ գործադրող» :

Այս Թաարու աստուածը հաւանաբար մեր արեւ աստուածն է , Աստուածներու գրագիրը եւ որոշումները գործադրողը , ժողովրդական ասացուածքին «Գրողը տանի»ին : Թաարուէն կը սերի տառ բառն ալ :

9. Տէշուպ Հուրիներու փոթորիկի աստուած էր , ամուսինը Հէպադ զիցուհւոյն , պաշտուած է ոչ միայն Հայաստանի այլ եւ Հիթիթներու մօտ : Իր կառքին լծուած էին երկու ցուլեր Շէրի եւ Հուրի անունով , զոր հիթիթերէնով կը թարգմանեն ցերեկ (Շէրի) եւ գիշեր (Հուրի) , ինչ որ սխալ է , որովհետեւ ոչ մէկ իմաստ ունին . այս երկու անուններն ալ սիւմէրո-հայ բառեր են , շէր՝ անձրեւ , մէզ (իւմ , սիւր) , հայերէնի մէջ մնացած է միայն մէզ իմաստը՝ շէն : Գալով Հուրիին , հիւր սիւմերերէն եւ հայերէն՝ կրակ , իսկ ի = ծնիլ : Թարգմանութիւնն է՝ «Անձրեւ եւ կրակ ծնող» ցուլեր :

Արրա- Մարտիրոսեանի հիթիթական արձանագրութիւններու մէջ յիշատաքած Արրա աստուածը արեւն է : Ար-րա՝ շողափայլ բա : Եգիպտական արեւուն անունը րա կամ րէ էր , որ Միջին Արեւելքէն եկած էր : Սիւմէրիոյ Սիպար քաղաքին մէջ մեհեան մը կար է-Պապպար-Րա անունով : «Պապպարի (ծագող արեգակ) եւ րաի տունը : Մեր մէջ կը պաշտուէր Արեւ ձեւին տակ Ար-րէ-իւ՝ Աշտանակող շողափայլ

րէ, կամ շողափայլ ցուլ րէ» : Աւելի մանրամասնութեան համար, ինչպէս նաեւ Արա Գեղեցիկին հետ ունեցած առնչութեան մասին զիմեւ նոյն գրքին, էջ 83 եւ 85 :

Սիւս, Մարտիրոսեան նոյն արձանագրութիւններու մէջ կը յիշատակէ նաեւ Սիւս կամ Ծիւս անունով աստուած մը : Այս աստուածը սիւ կամ գիւ ձեւին տակ Հայաստան եւ գիւ ձեւին տակ Սիւմէրիա պաշտուած լուսինին անունն էր : Շատ հին ժամանակ Սիւմէրները հիւսիսը կ'անուանէին Սու-պար՝ Սուին երկիրը : (Սու միւսնոյն ատեն սիւմերերէն սեւ նշանակութիւն ունի) : Սու եւ գուով կազմուած շարք մը երկիրներ կը յիշատակեն ուրարտական արձանագրութիւնները Հայաստանի հարաւային մասին մէջ, որոնց մէջ տը լա վիլ տը Սու-իմի մա-ու-է, որուն ազատ թարգմանութիւնն է՝ «Աստուածը Սուի գաւակներու ամբողջական երկրին : Աւելորդ է ըսել որ մեր այսօրուան Սիւնիքի մասին է խօսքը : Սիւմէրիոյ մէջ գու կը պաշտուէր գու-էն ձեւին տակ (Թուրք տ'Անժէն), սովորաբար լու մակդիրն ալ կ'աւելցնէին (Շնայտէր) լու՝ տէր (սէնեոր) : Լու-գու-էն՝ «Տէր Աստուած գու» : Զու-էնէն կը սերի Ակկատական Սիմ անունը եւ Լու-գու-էն հայերէն լուսինը : Աւելի մանրամասնութեանց համար տես նոյն զիրքը, էջ 47 եւ 79) :

Արմա, որուն հիթիթական ձեւը Արմաշ է : Արմա լուկերէն (Լարու) եւ հիթիթերէն (Արեւ ժիւրէ) կը նշանակէ լուսին : Նոյն նշանակութիւնը ունի նաեւ սիւմերերէն ար՝ լուսաւոր, փառայեղ (Լանկիթոն), մա՝ պետ, քահանայ (մէ)՝ հօր (Լանկտոն) : «Հօր լուսաւորը» : Ըստ Շնայտէրի, երրորդ Ուրի մէջ, լուսինը կը յորջորջուէր նաեւ մա անունով : Այսպէս Արմա՝ շողափայլ լուսին : Արձանագրութիւններու մէջ կարգ մը Արմէ կամ Ուրմէով կազմուած անուններ կան (տես նոյն զիրքը էջ 164), ի մէջ այլոց ուր-մէ-նի-հիններ, որոնք անկասկած Արմէններն են : Եթէ հայ բառը կը նշանակէ «ծագող արեւու որդի», Արմէն բառին իմաստն ալ «լուսնորդի» է :

Հայաշա. — Հայաշա անուան ասուգարանութիւնը՝ Հայ-ա-շա : Ա՝ իրբեւ կցորդ կրնայ գործածուիլ, կը նշանակէ նաեւ մեծ, բարձր, Ծա՝ երկիր (ֆիւ) = «Հայերու երկիրը կամ Բարձր Հայք» :

Հայ անունի ծագման մասին շատ մը ենթադրութիւններ կան, որոնցմէ երկուքը միայն ուշադրութեան արժանի են : 1. Ժանսէնի կարծիքը, 2. Ազգային աւանդութիւնը : Ըստ Ժանսէնի հայ անունը կը սերի հատտէն քի յապաւումը սովորական է լեզուաբանութեան մէջ, անոր տեղ կուգայ բառերուն սկիզբը հ եւ վերջը յ) : Ըստ Յրիտարիսի Հատտի երկրին իտիոկր. է Ուրու ֆու-Պապպար-քի, իսկ Հաքքու-շահնը՝ Ուրու՝ Գու-Պապպար-ա, առաջինին թարգմանութիւնն է

Հաստի անուան գիտական թարգմանութիւնը յիշատակազիր՝ քերու (աննայ) մէջ նշանակուած է Հաւաք-քի ձեւին տակ, , իսկ տօնացոյցերու (ֆաւք) մէջ՝ Հաք-քի-ի ձեւով: Առաջինին նշանակութիւնն է՝ «Արարիչ հօր զաւակները», իսկ երկրորդինը՝ «ծագող արեւական զաւակներուն հիմնարկութիւնը»: Տես նոյն գիրքը, էջ 117):

Այսպէս Հայ եւ Հաթթի կը նշանակեն «Արեւածագի զաւակներ»: Պիտի աւելցնեմ թէ արեւածագ է իմաստը Անաքոյա բառին (Ֆէրնան Լըքէն):

Ըստ Խորենացիի Հայ անունը կը սերի Հայկ նախահօր անունէն, որ Հայաշայի աստուածներու ցանկին մէջ գտնուող Թայկ աստուածն է, բարձրացած գերազօր աստուծոյ (Պապ) աստիճանին: Թա-իկ եւ Հա-իկ ունին նոյն սիւմերերէն նշանակութիւնը՝ «Հեկայասպան»: (Հայ անուան ծագումի մանրամասնութեանց համար դիմել նոյն գիրքին, էջ 116):

Վերջացնելէ առաջ, յարմար կը տեսնեմ ըսել թէ սիւմերերէն կարին «ճահիճ» ըսել է, իսկ Նարեկ՝ «մաքրում» (փիւրիֆիֆաւիոն): (Տես նոյն գիրքը, էջ 71 եւ 72):

Տնֆ. Գ. Կ.

Paul Valéry

Պր. Թեսթ

(« Monsieur Teste »)

(Գրքէն հատուած մը)

ԵԹԷ՛ ԵՍՐ ԿԱՐԵՆԱՐ ԽՕՍԻԼ

Ի՛նչ նախաստինք սա զըրուատիքը : — Կը համարձակին զիս զո-
վե՛ր : Մըթէ ամէն որակումէ անդին չե՞մ : Ահա՛ թէ ինչ պիտի ըսէր
ես մը , եթէ ինքն իսկ համարձակէր :

Եւ եթէ եսը կարենար խօսիլ (Յանկերզ) :

ՔԵՐԹՈՒԱԾ

(Սելֆերէնէ քարգմանուած)

Ո՛վ Միտք իմ .

Բայց կը մտաբերեմ

Որ քեզ այնքան կը սիրէի , արդէն .

Թերեւս ձեզ պիտի սիրէր ,

Ո՛վ Միտք իմ .

Բայց կը մտաբերեմ , ո՛վ Միտք իմ .

Որ քեզ կը սիրէի արդէն բոլորովին այլ ձեւով ,

Դուսն զքեզ կը յիշեցնես ոչ թէ ուրիշները , այլ զքեզ ,

Եւ միշտ ոչ մէկուն կը նմանիս :

Նայնը՝ աւելի ուրիշ ձեւով , եւ նայնը՝ ինձմէ՛ աւելի :

Ո՛վ Իմինս — բայց որ բոլորովին ես չե՛մ տակաւին :

ՄՏԳՈՎ, ՀԱՐՈՒՍՏԸ

Այս մարդը այնպիսի ինչքեր ունէր իր մէջ, այնպիսի հեռանկարներ, կազմաւորուած էր այնքան տարիներու ընթերցումներով, մերժումներով, խոհուումներով, ներքին զուգադրութիւններով, զննութիւններով. այնպիսի ճիւղաւորումներ, որ դժուար էր կուսակէ իր պատասխանները, որ ինքն իսկ կ'անդիտանար թէ ինչի պիտի յանդէր, ո՛ր դպացումը պիտի շահէր իր մէջ, ո՛ր անկիւնաւոր փակագիծը եւ ո՛ր չսպասուած պարզացումը տեղի պիտի ունենային, ի՛նչ իզճ պիտի ծնէր, ի՛նչ անդրազարճ, ի՛նչ լուսաւորութիւններ...

Թերեւս հասած էր այն տարօրինակ վիճակին չկարենալ նայելու իր իսկ որոշումին վրայ կամ իր ներքին պատասխանին, որ հնարամիտի մը երեւոյթին տակ՝ քաջ դիտնալով որ իր ուշադրութեան զարգացումը անվախճան պիտի ըլլար եւ որ ինքզինքը բաւական ճանչցող մտքի մը մէջ ոչ մէկ իմաստ ունի վերջ դնելու գաղափարը: Ան՝ Անբիւն քաղաքապետութեան աստիճանին էր, ուր այլեւս խիղճը չի տառապիր կարծիքներէ, որոնց չ'ընկերակցիր իրենց հանդամանքներուն թափօրով, եւ չի հանդէիր, (եթէ ատիկա հանդէի է) որ սքանչելիքներուն զբացումին մէջ միայն, իր վարժութիւններուն, իր փոխարինումներուն, իր անհամար ճշգրտոյններուն:

... Գլխուն մէջ, ուր փակ աչքերուն ետեւը հետաքրքրական թաւալումներ տեղի կ'ունենային, — ա՛յնքան այլազան փոփոխութիւններ, այնքան ազատ, եւ սակայն այնքան սահմանափակ, — լոյսեր՝ ինչպէս պիտի տար լամբ մը՝ մէկու մը կողմէ կրուած, որ պիտի այցելէր տուն մը, որուն պատուհանները կը տեսնուին դիշերին մէջ՝ ինչպէս հեռաւոր տօներ, դիշերային տօնալաճառներ, բայց որ կրնային փոխակերպուիլ կայարաններու եւ վայրենութեանց, եթէ կարենայինք անոնց մօտենալ — կամ սարսփելի դժբախտութիւններու — կամ ճշմարտութիւններու եւ յայտնութիւններու... կարելիութիւններուն դարերին եւ բողոքողին պէս էր: Խոհումի սովորութիւնը կ'այբեցնէր այս միտքը հագուազիւտ վիճակներու մէջտեղը — միջոցաւ — զուտ գաղափարական փորձերու յաւիտենական ենթադրութեան մը մէջ. պայման-սահմաններու եւ մտածումին տաղանապալից փոփոխումներուն յարատեւ դորձածութեան մէջ...

Որպէս թէ ծայրայեղ անօսրացումները, անծանօթ պարապու-
թիւնները, ենթադրական բարեխառնութիւնները, ճիւղային հոգերն
ու ճնշումները եղած ըլլալին բնական իր ազբիւրները — եւ որ ոչինչ
կրնար մտածուած ըլլալ իր մէջ զոր իրեն ենթարկած չըլլար միայն
ասով ամենագորեղ դարմանին, եւ փնտռած չըլլար իր գոյութեան
ամբողջ կալուածը :

*
**

Այս ճաշակը, եւ երբեմն այս տաղանդը գերիվերութեան, — այս
ըսելով կը հասկնամ իրական անկապակցութիւն մը, աւելի իրաւ քան
ամէն առաջարկուած կապակցութիւն, ըլլալու այն գզացումով, որ
ամովիջապէս կ'անցնի մէկ բանէն միւսին, որեւէ ձեւով կտրել-անցնելու
ամէնէն այլադան աստիճանները — մեծութեան աստիճանները... տե-
սակէտներ, տարօրինակ պատշաճեցումներ... : Եւ այս յանկարծական
վերադարձները ինքնիրեն՝ կտրելով ինչ որ ալ ըլլայ. եւ այս երկհերձ
ակնարկները, այս եռոտանի (tripodes) ուշադրութիւնները, այս
հպումները (contact) անջատուած բաներու ուրիշ աշխարհի մը մէջ՝
իրենց աշխարհին մէջ... : Այդ ես եմ :

*
**

Արհամարհէ մտածումներդ ինչպէս անոնք ձեռք կը քաշեն իրենք
իրենցմէ : — Եւ դարձեա՛լ ձեռք կը քաշեն... :

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԽԱՂԸ

Խաղին օրէնքը :

Սակը շահուած է եթէ իր հաւանութեան արժանի դտնուինք :

Եթէ սակը շահուած է հաշիւով, կամքով, յարատեւութեամբ եւ
ըլուսամտութեամբ, — շահը ամենամեծ կարելին է :

ԱՊԱԿԻԷ ՄԱՐԴԸ

«Այնքան ուղիղ է տեսողութիւնս, այնքան յստակ՝ զգայնութիւնս, այնքան անճշտօրէն լրիւ՝ ճանաչողութիւնս, եւ այնքան նուրբ, այնքան յստակ՝ պատկերացումս, եւ զլսութիւնս այնքան ականաւորած որ խորագոյնս կը գրոջմեմ աշխարհի ծայրէն մինչեւ անձայն խօսքս, եւ արթննալով ինչ որ կ'ըզձանք անձեւ բանէն, ծանօթ նեարգներու երկայնքին եւ կարգաւորեալ կեդրոններու, ինքզինքիս կը հետեւիմ, կը պատասխանեմ, կը ցոլամ եւ կ'անդրադարձնեմ, հայեթիւներու անսահմանութեամբ կը սարսուամ — ես ապակիէ եմ»:

Առանձնութիւնս — որ շատ տարիներէ ի վեր ուրիշ բան չէ եթէ ոչ բարեկամներու պակասը՝ երկարօրէն եւ խորագէտ տեսնուած, սեղմ խօսակցութիւններու, առանց նախաբանի զրոյցներ, առանց նըրբութիւններու քան ամենահազուադիւտները, ինձի շատ սուղ կ'արժէ: — Առանց առարկութեանց ապրիլը ապրիլ չէ, առանց այդ կենդանի ընդդիմութեան, այդ ճարակը (proie), այն միւս անձը՝ հակառակորդ, աշխարհէն առանձնացած կը մնայ, խոչընդոտ եւ ստուեր էսին — ուրիշ ես — մրցակից խելացութիւն, անարգել — թշնամի — լաւագոյն բարեկամը, — աստուածային թշնամութիւն, ճակատագրական — մտերիմ:

Աստուածային, որովհետեւ ենթադրուած աստուած մը, որ ձեզ կը տողորէ, կը թափանցէ, անսահմանօրէն կը տիրէ, անսահմանօրէն կը գուշակէ — իր հրճուանքը՝ որ իր արարածը կը մարտնչի իր դէմ, որ աննշմարելիօրէն կը փորձէ ըլլալ, կը բաժնուի... Փաղագել զայն եւ թող վերածնի, եւ հասարակաց հրճուանք մը ու մեծացում մը:

Եթէ գիտնայինք պիտի չխօսէինք — պիտի չմտածէինք, մենք մեզի պիտի չխօսէինք:

Ճանաչողութիւնը օտարոտիի պէս է նոյնինքն էովին: — Ինքզինքը կ'անգիտանայ, կը հարցուփորձէ իր անձը, կը հարկադրէ որ պատասխանէ...:

Ամէնէն աւելի ի՞նչ բանէ տառապած եմ : Թերեւս , ամբողջ մտածումս զարդացնելու սովորութենէն , իմ մէջս՝ մինչեւ ծայրը երթալէն :

*
**

Կ'արհամարհեմ ձեր զազաւիարները որպէսդի լրիւ պայծառութեամբ եւ իմիններուս գրեթէ որպէս փուճ զարդարանք նկատի առնեմ , եւ կը տեսնեմ զանոնք ինչպէս կը տեսնենք ապաւիլէ ջրամանի մը յստակ ջուրին մէջ երեք կամ չորս կարմիր ձուկեր՝ երթեւեկելով՝ գիւտեր կ'ընեն՝ միշտ անպաճօճ եւ միշտ նոյնը :

*
**

Տիմար չեմ , որովհետեւ ամէն անգամ որ կը զղամ ալլալիսն ըլլալս , կ'ուրանամ անձս — անձնաստղան կ'ըլլամ :

*
**

Իրաւունք ունենալէ , յաջող բան ընելէ , սճերու (procédés) արդիւնաւորութենէն զգուած՝ ուրիշ բան փորձել :

Բնագրէն քարգմ. Յ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

Կ Ա Փ Ա Ր Ի Չ Ը

Հողին վերայ թէ ծովուն, ո՛ւր որ երթայ, ամենուր,
Ներքեւ ճերմակ արեւին կամ կլիմայի մը տակ հուր,
Ըսպատարկող Յիսուսի կամ Կիթերեան սիրահար,
Ծիրանափայլ Կըրեսոս կամ մուրացիկ դաշկահար,

Քաղքենի թէ զիւզացի, վաչկատուն թէ նստակեաց,
Պզտիկ ուղեղն ալ անոր ըլլայ արթուն կամ քընած,
Կը կրէ մարդն ամե՛նուր անդոհանքը խորհուրդին
Ու դաշկացող ակնարկով աչքերն իր վեր կը յառին... :

Վե՛րը, երկինքը պա՛տն է դամբարանին՝ զինք խեղդող...
Լուսաւորեալ պատուանդանն երգիծական արարին՝
Ուր հոպլտներ՝ արնաներկ յատակին վրայ կը շիջին...

Յտիակեացին՝ զարհուրա՛նքն՝ եւ յոյսն՝ յիմար ճգնողին...
Երկի՛նք, ո՛վ սեւ կափարիչ այն ահագին կաթսային՝
Ուր կ'եռեփի մարդիկութիւնն՝ անծայրածի՛ր, սարսուղին... :

Թրգմ. Ա. Սեմա

ՇԱՌԼ ՊՈՏԸԼԷՐ

ՅԱԿՈՐ ԿՈՋՈՅԵԱՆ

տեղծագործական աննկուն մաքառումներով ու փայլուն նուաճումներով լի իր կեանքը ժողովրդական նկարիչ Յակոբ Կոջոյեանը նուիրեց սովետական կերպարուեստի զարգացմանը՝ դառնալով բազմադարեան հայ մշակույթի կարկառուն ղեկավարից մէկը: Նրա տաղանդի լայնայորդ տենդը հուն մտաւ միջնադարեան մեր մանրանկարչութեան կոթողների, մոնումենտալ-դեկորատիւ արուեստի, ճարտարապետութեան, ժողովրդական ստեղծագործութեան մանրակրկիտ ուսումնասիրման ու իւրացման հողի վրայ: Բայց Յ. Կոջոյեանը չը մոլորուեց անցեալի ժառանգութեան գերող հրապոյրները շաւիղներում, այլ ժամանակակից նկարչութեան տեսանկիւնով նոր որակ տրուեց հին աւանդութեանց: Նա հմտօրէն կամրջեց հայ հին արուեստի ազգային գծերն ու եւրոպական նոր նկարչութեան առաջադիմական ձգտումները: Եւ այդ հէնքի վրայ էլ նա իրականացրեց քաղաքացի արուեստագէտի իր նպատակամիտումները եւ, կապուած լինելով ժողովրդի ներկայ յոյզերի, մտորումների հետ, իր սքանչելի արուեստով անդրազարձրեց մեր ժամանակի կարեւոր հարցերը:

Յ. Կոջոյեանը ծնուել է 1883 թուականին, Ախալցխա քաղաքում, ոսկերչի ընտանիքում: Հօր արուեստանոցում դրսեւորուեցին պատանի Յակոբի նուրբ ճաշակն ու նկարչական ընդունակութիւնները: Այստեղ նա հողորդակից եղաւ ազգային արուեստի այդ հետաքրքիր ճիւղի աւանդութեանց եւ կարճ ժամանակում դարձաւ հմուտ ոսկերիչ: Սակայն նա չէր բաւարարուում ձեռք բերածով: Նկարիչ դառնալու հաստատ որոշմամբ Կոջոյեանը դնաց Միւնխէն եւ սովորեց նկարիչ-մանկավարժ Հաչքէի ստուդիայում, ապա տեղի Գեղարուեստի ակադեմիայում: 1907 թուականին երիտասարդ նկարիչը վերադարձաւ հայրենիք եւ յաղթահարելով մի շարք դժուարութիւններ, լծուեց ստեղ-

Զարդանկար Յ. Կոչոյեանի

ծագործական ինքնուրոյն աշխատանքի: Կոջոյեանի համար լիապէս արուեստին նուիրուելու լայն հնարաւորութիւններ բացուեցին Հայաստանում Սովետական կարգերի հաստատումից յետոյ: Նա մշտական բնակութիւն հաստատեց Երեւանում եւ կանգնեց սովետական նկարիչների առաջատար շարքում:

Իր քառասնամեայ ստեղծագործական կեանքում Կոջոյեանը անընթացաւ որոնում, ուսումնասիրում էր: Նա ցուցաբերեց արուեստագէտի հազուադէպ ծաւալուն, լայն դիապագոն: Կոմպոզիցիոն-թեմատիկ պատկեր, դիմանկար, բնանկար, հաստոցային ու ձեւաւորման գրաֆիկա, կիրառական, դեկորատիվ, մոնումենտալ արուեստ, այս բոլորը մօտ էին նրա խոնարհածքին: Բոլոր ժանրերի, ճիւղերի, կատարման տեխնիկաների ստպարէզներում էլ նա ցուցաբերեց ճաշակի աննման տակտ ու հնարամտութիւն, նկարչական կերպաւորման փայլուն վարպետութիւն, գաղափարական ամրակուռ նպատակաւարացութիւն:

Յ. Կոջոյեանի արուեստի թեմատիկ ու ոճական բազմազանութեան մէջ զգալի տեղ ունի գրաֆիկան: «Ախալցխայի կանայք» (1923), «Քրնած պարսկուհին» (1921), «Հայկական Հարուրդ» (1921), «Ֆենիքս» (1957) ջրանկար գործերում կարեւոր տեղ ունի զարդարուեստը, որի սկզբունքները վարպետը քաղել է հայկական արծաթագործութեան, մանրանկարչութեան, ճարտարապետութեան հարուստ անդաստանից: Այս աշխատանքներում զարմանալի նրբութեամբ են միահիւսւում մոտիվներն ու մարդկային ֆիկուրները, գունային նրբութիւնները, հէքեաթայինն ու իրականը: Մարդու երազային, գեղեցիկ ձգտումների, հոգու քնքոյշ քնարականութեան ու առօրեայ պատկերացումների համադրութիւնը անթերի նմուշներն են դրանք:

Կոջոյեանի ուշադրութեան կեդրոնում միշտ էլ եղել է հայ ազգային դիւցազներգութիւնը, որուն նուիրուած «Սասունցի Դաւիթ» (1921) ջրանկարային գործը, «Սասնա Ծոեր» (1935) ձեւաւորումները, «Դաւիթի ծնունդը» (1947) թեմատիկ կոմպոզիցիան, «Սասունցի Դաւիթ» (1958) մեծադիր իւզանկարը արտայայտում են նկարչի հայրենասիրութիւնն ու հումանիզմը: Այս գործերը շնչում են վեհութեամբ ու երեւակայութեան սահման չճանաչող թոխչքով, զգացմունքների յորդուն գեղումներով եւ տրամաբանութեան պողպատեայ գորութեամբ: Ժողովրդի հերոսական ուժի, յանուն ազատութեան մղած նրա դարաւոր պայքարի, փոթորկուն, կրքոտ բնաւորութեան, լաւատեսական վեհ իտէալների անմեռ կրակն է դրուած այդ գործերում, գործեր, որոնք նոր էջ կազմեցին դարերի խորքից եկող մեր

կերպարուեստի պատմութեան մէջ. Սասունցի Դաւթի կոջոյանական պատկերացումը այսօր դարձել է համաժողովրդական պատկերացում :

Հերոսական պայքարի մոտիվները կենդանի մարմնացում են զըտել նաեւ Յ. Կոջոյեանի պատմա-յեղափոխական թեմաներով կատարուած աշխատանքներուն : Յիշարժան են, յատկապէս, խիստ ուրոյն ձեւով յղացուած «Կոմունիստները դնդակահարութիւնը Տաթեւում» (1930) խտտապարզ կտաւը, «Կարմիր բանակի մուտքը Կարճեւան (1929), «Դաւիթ բէկ» (1934) գրաֆիկ երկերը, «Ստեփան Շահումեանի գիմանկարը» (1950) :

Կոջոյեանը օժտուած է կենցաղային դրուագների նրբանկատ պատկերման ունակութեամբ : Գերազիշի մասով, նրա կենցաղային պատկերները յազեցած են կենդանի հումորով, որը արտակարգ աշխուժութիւն է յարուցում : «Փողոց թավրիզում» (1922), «Ճաշարան թավրիզում» (1922) երկերը դրա կատարեալ մարմնաւորումներն են : Այս, ինչպէս եւ «Հաց թխող կանայք» (1957), «Կտոր գործող քրդուհիներ» (1958), «Աղբիւրի մօտ» (1958), «Գառնի գիւղում» (1957), «Ապարան» (1958) գործերը աչքի են ընկնում հետաքրքիր կառուցմամբ, գունային, տեղական եւ կիսերանգային սկզբունքների ներդաշնակ զուգորդմամբ : Հինալաի են արուած հերոսների առանձնա-յատկութիւններն ու փոխյարաբերութիւնները, մարդու եւ միջավայրի, պատկերի ու կացութեան բնական միասնութիւնը : Ամէն մանրամասնութիւն կը նպաստէ երկի հիմքում ընկած գաղափարի բացայտման, թէ՛ հոգեբանական եւ թէ՛ գեղանկարչական ամփոփ ու կուռ երեւակման առումով :

Առօրեայ եղելութիւնների, կենցաղի ճիշդ ընկալմամբ ու դրանց յիշատակութիւնների խոր իմացութեամբ է պայմանաւորուած Յ. Կոջոյեան-ձեւաւորողի եզակի տաղանդը : Հայ ժողովրդական բազմաթիւ հէքեաթների, զրոյցների, Սայաթ-Նովայի, Յ. Թումանեանի, Ստ. Զորեանի, Մ. Գորկու, Յ. Յակոբեանի, Ե. Զարեցի, Ա. Վշտունու եւ այլ հեղինակների մի շարք երկերը իրենց ոճական, գաղափարական կողմերով ոչ միայն օրկանապէս հարազատ են ձեւաւորուող տեքստին, օգնում են վերջինիս խոր ու բազմակողմանի ըմբռնմանը, այլեւ ներկայացնում են ինքնական արժէք, հանդէս են գալիս որպէս կեանքի ու նկարչի անմիջական փոխյարաբերութեան արդիւնք : Իր գիմանկարներուն մէջ Կոջոյեանը հանդէս է գալիս իբրեւ բարձրագոյն ճաշակով, սրատես ղիտողականութեամբ, մտքի բացարձակ ճկունութեամբ օժտուած արուեստագէտ : Նրա ձեւաւորումները եւս մեր կուլտուրայի ամենահետաքրքիր ու արժէքաւոր երեւոյթներից են :

Մեծ ծառայութիւններ է մատուցել Յ. Կոջոյեանը նաեւ հայ բը-

նանկարչութեան զարգացմանը՝ այս ճիւղի ասպարէզում եւս թողնելով արուեստի կատարեալ երկեր: Գառնի-Գեղարդեան նկարաչարում (1955-1956), Լոռում, Կոտայքում Զերմուկում եւ այլուր նկարած ստեղծագործութիւններում Կոջոյեան մտնում են աւել բնութագրումներով է տուել հայրենի բնաշխարհի խոտապարզ վեհութիւնը, լեռնային զանդուածների ու անդնդախոր ձորերի էպիկական հմայքը: Կոջոյեան ունի նաեւ քնարական բնանկարներ: Հիանալի նմուշ է օրինակ «Աշունը Երեւանում» (1923) գոգարիկ տեսարանը, որը քնքոյշ զգացումներ, փոքր ինչ մտերմիկ ու թախծոտ տրամադրութիւններ է յարուցում: Դրա կողքին նկարիչն ունի նաեւ քնարական զրնգուն յոյզերով ողորուած կտաններ: «Գարունը» (1957) դրա ասպացոյցն է: Դա բնութեան զարթօնքի, մարդկային երջանիկ ցանկութիւնների, բուն հրճուանքի մարմնացում է, մի գործ, որ ողջ հայ զեղանկարչութեան գլուխ գործոցներից է:

Յ. Կոջոյեան վախճանուեց 1959 թուականին: Մինչեւ կեանքի վերջը նա աշխատում էր անդադրում եւ բարձրանում անընդհատ: Իր անսահման հայրենասիրութեան, մեծ տաղանդի, ազնուութեան ու անմիջականութեան շնորհիւ նա զարձեւ էր ժողովրդի սիրելի արուեստագէտներից մէկը եւ որպէս այդպիսի էլ նա յաւերժացաւ իր թողած ժառանգութեան մէջ:

Faint, illegible text visible through the paper, likely bleed-through from the reverse side.

ԳԵՂԱՄ ՔԵՐԷՍԹԷՃԵԱՆ

ԳԼՈՏ ՏԵՊԻՍԻ

Իր ծննդեան հարիւրամեակին առթիւ Ֆրանսա 1962ը հուշակած էր Տէպիւսիի Տարի :

Փառատօնի այս շրջանը ունեցաւ անչուշտ նաեւ այլապէս մեծ նշանակութիւն մը :

Տէպիւսի դէմք մըն է որ այս առթիւ անդամ մը եւս երաժշտական աշխարհին ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրեց, որով փառատօնը չսահմանափակուելով յարգանքի ցոյցի մը իմաստին մէջ, իր մասնուրնէն մօտաւորապէս կէս դար յետոյ տեղի ունեցող այս ողեկուչումը ուղղակիօրէն մէջտեղ պիտի դնէր նաեւ արդի երաժշտութեան մէջ իր դրաւած դիրքին վերաբերեալ կարգ մը աւագ հարցեր :

Ժամանակը որ կը բաժնէ զինքը ներկայի երաժշտական աշխարհէն, թոյլ կուտար այլեւս նոր մօտեցում մը : Կանխահաս ջնկատուեցաւ մօտենալու մեծ վարպետին թողած ժառանգին, մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ դարձնելու անոր ներդրումները, երաժշտութեան բերած նպաստին բուն տարողութիւնը, այդպէսով ճշդելու համար ներկայ արուեստին զեղազիտական ձեւափոխումներուն վրայ իր ունեցած ազդեցութեան բնոյթը :

Այդ ազդեցութիւնը եղած էր արդարեւ շատ հիմնական եւ նշանակալից :

Իր մահէն առնալ մը վերջը կարգ մը երաժշտագէտ-ըննադատներու մօտ կը նշմարուէր Տէպիւսին իբր անկաւմային տպաւորապաշտ (Էմփրէսիոնիստ տէֆատան) դասելու հակումը :

Այս գաղափարը ծագում առած էր յենելով գլխաւորաբար վարպետին ժամանակակից նկարչական դպրոցին ընդգրկած զեղադիտական ուղղութեան հետ զուգահեռ դժի մը, մակերեսային ու գիւրին նմանութեան մը ենթադրութեամբ, անոր հիման վրայ :

Վարպետին ստեղծագործութիւններուն քննական մօտեցումները գրեթէ առանց բացառութեան յառաջ տարուած էին լոկ իբր վիպապաշտ դպրոցին դէմ ծառայող Էմիլիէսիռնիզմին ամէնէն ուժգին մէկ արտայայտութիւնը :

Այս տեսութեան ամրապնդման մեծապէս սատարած էր հաւանաբար Տէպիլսիի մշակած բարեկամութիւնը իրեն ժամանակակից եւ այդպէս կոչուող նկարչական շրջանակներու հետ :

Նման պարագաներու մէջ է որ հետագային Տէպիլսիի երկին իմաստաւորումը հիմնուած պիտի ըլլար արտաքին երեւոյթներու վրայ :

*
**

Արդիական մօտեցումը ի՞նչպէս կ'ուզէ լուսարանել այդ հարցը : Տէպիլսի ինքնին, բառին բուն իմաստով, թէքնիք կամ որեւէ այլ նորութիւն չէ որ կը բերէր երաժշտական ստեղծագործութեան, ան որեւէ նոր տեսութիւն մէջտեղ չէր դնէր, ոչ ալ ալ կ'ուրանար քոնալ գրութիւնը պաշտօնապէս :

Երաժշտութեան իմաստաւորման տեսակէտէն անոր կատարած դործը շատ աւելի նշանակալից քայլ մ'ընէր : Տէպիլսի, պարզ բացատրութեամբ մը, ինքնին կը փոխադրէր երաժշտութիւնը վերըտաին դէպի հնչական բնական աղբիւրը, դէպի հոն իսկ ուրկէ ծնունդ առած էր ան :

Բնութեան հնչիւններուն երաժշտական ստեղծագործութիւններու նպատակաւ ազատ օգտագործումը ժամանակի ընթացքին տեսարաններու ձեռքին մէջ սեղմումէ դէպի սեղմում էր առաջնորդուած, զայն զենելով գլխաւորաբար թէքնիք տեսութիւններու կապանքներուն մէջ :

Եւ դեռ հեռու չէ այն շրջանը երբ սպառնացող լճացման վտանդին առաջքը առնելու համար պահ մը եւրոպական երաժշտութեան մէջ վերադարձ դէպի... այս կամ այն հին վարպետը շարժում մը ծայր կուտար, ինչ որ անտարակոյս օրհասականի միջոցներ էին միայն եւ ինչ որ նաեւ կարճատեւ կեանք մը ունեցաւ : (Անոնցմէ մին եղաւ, դեռ

չէ մոռցուած բնաւ, Սթրալինսքի, իր «Վերադարձ դէպի Պախ»-ով: Իսկ մեծազոյն եւ իրական վերադարձը եղաւ ինքնին արդարեւ Տէպիւսիինը, որ ինչպէս տեսանք դէպի բնութիւնը, անոր հնչիւններուն ազատ օգտագործումը, խորտակելով բոլոր այն «արուեստական օրէնքները», որոնք թէեւ մինչեւ այդ տուած էին իրական գլուխ գործոցներ եւ սակայն կը սպառնային նաեւ այլեւս լճացման մասնակատեղծագործական փրոսեսիւսը:

Ուրեմն արուեստականօրէն ստեղծուած այդ օրէնքներուն բացարձակօրէն հպատակելու պարտազրուութիւնը Տէպիւսի կը մերժէր եւ կուտար երաժշտութեան աւելի մարդկային բնոյթ մը:

Տէպիւսի իր Մէօսիէօ Գրոշ Անթիտիլէքանթիւն մէջ կը գրէր հետեւեալը, որ պայծառօրէն կը լուսաբանէ իր ստեղծագործական ըմբռումները:

Մէօսիէօ Գրոշի բերնով է որ կ'արտայայտուի վարպետը. «Երաժշտութիւնը ցրուած ուժերու հաւաքական մէկ ամբողջութիւնն է... կը նախընտրեմ եզրիպտացի հովիւի մը սրինգին մի քանի նօթերը, ան մաս կը կազմէ բնութեան եւ կը լսէ նաեւ ներդաշնակութիւններ, որոնք կ'անդիտանան ձեր տեսութիւնները: Երաժիշտները կ'ունկնդրեն միայն այն, ինչ որ ձարտար ձեռքերու կողմէ գրի է առնուած, սակայն երբեք այն երաժշտութիւնը որ գրուած է բնութեան մէջ...», եւ այլն:

**

Տէպիւսի անտարակոյս մին է երաժշտական մեծ դէմքերէն, որոնց կեանքը եւ ստեղծագործական ուղղութիւնը ոչ միայն Փրանսացի այլ եւ հաւասարապէս օտար երաժշտագէտներու ուշադրութեան առարկայ դարձաւ եւ բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ նուիրուեցան նաեւ իր արուեստին:

Մինչեւ այժմ լոյս տեսածներու կարգին ամէնէն շահեկաններէն եւ վաւերականներէն մին էր նկատուած Լէոն Վալլասի «Տէպիւսի եւ իր ժամանակը» հատորը, արուած ըլլալով մասնաւորաբար որ հեղինակը անձամբ ապրած էր Տէպիւսիի ամբողջ ստեղծագործական շրջանը: Վալլաս հետեւաբար եղաւ մին այն հեղինակներէն, որոնք առաւելապէս նպաստեցին Տէպիւսին իբր Էմիլիէսիօնիստ ճանչցնելու:

Գալով բազմաթիւ այլ Փրանսացի եւ օտար երաժշտագէտներու ուսումնասիրութիւններուն, անոնց մէջ ալ այդ հակումը շեշտուած կերպով է յայտ կուգայ առ հասարակ:

Վերջերս սակայն օտար հեղինակաւոր ձայն մը եկաւ Տէպիւսին

ներկայացնելու բոլորովին նոր լոյսի մը տակ, եւ ժխտելու նաեւ անոր վերազրուած այդ դերը, այդ դասաւորումը:

Երաժշտագէտ Հ. Շթրօպլըի ստորագրութեան տակ լոյս տեսած նոր ուսումնասիրութիւնն է այդ, որ նոր փաստարկութիւններու ուժով կը փորձէ ժխտել Տէպիւսի երկին շուրջ կայացած վարկածները եւ գլխաւորաբար մերժելու համար իբր Էմփրէսիոնիստ տէֆատան (անկումային տպաւորապաշտ): Ըստ բաւականի զփուարին զեր մը որ կը կայանար, ինչպէս ըսինք, չըջել այդ մօտեցումը:

Հեղինակին այդ տեսութիւնը, կասկած չկայ, աւելի խորաթափանց հայեցողութեան մը արդիւնք է եւ զէպի աւելի հեռունները ձրգտող քննական ոգի մըն է որ կ'առաջնորդէ զինքը, խուսափելով արտաքին երեւոյթներէ որոնք «կը յանդին աւելի քան մահերեսային վերլուծումներու», կ'ըսէ հեղինակը:

Հ. Շթրօպլը կ'ըսէ թէ Տէպիւսի իր կեանքին ամբողջ ընթացքին ապրեցաւ իր ժամանակին իբր ամէնէն մեկուսացած ստեղծագործողը: Մենակեաց մը, զբերէ հիւանդապին գերզգայուն մէկը, հպարտ ու զիւրազրզիւ, եւ սակայն զիտէր զարձեակ ջերմօրէն կապուիլ փոքրաթիւ բարեկամներու, որոնցմէ քաջալերութիւն եւ իր երկը ըմբռնելու կարողութիւնը կ'ակնկալէր:

Իսկ որո՞նք էին իր բարեկամները: Ամէն պարագայի ստորագնահատական իմաստով Էմփրէսիոնիստ նկարիչները չէին անոնք, այլ ընդհակառակն, Տէպիւսի ստեղծագործական փրօսէսիւսը հասունցած է քերթողներու շրջանակին մէջ: Հոն է որ ըստ ինքնեան, թէք եւ ընդհանուր զարգացումի տեսակէտէն միջակ, Տէպիւսի հասաւ մտաւորական բարձր մակարդակի մը, նրբացման աստիճանի մը, տիրացաւ լեզուական իր ոճին, ինչ որ նորագոյն ժամանակներու երաժշտական պատմութեան մէջ հագուազիւտ երեւոյթ մըն է:

«Արդէն երիտասարդ Տէպիւսի հեղինակած էր Վէոլէնի բառերուն վրայ: Մալաոմէի գրական Մառտիններուն իր հաւատարիմ ներկայութիւնը, յետոյ Պոտըլէո, հայրը նորագոյն արուեստին, որ կը զբսետրէ քերթողական բոլոր մութ ուժերուն հմայքը, թափանցելով մարդոց հոգւոյն խորագոյն ծալքերէն ներս», կ'ըսէ Շթրօպլը:

Ան կը բողբէ նաեւ ըսելով. «Ի վերջոյ Փէլէալը ի՞նչ յարաբերութիւն ունի Էմփրէսիոնիզմին հետ: Ան քերթուած մըն է մութ, որուն մէջ ոչինչ ըսուած է ուղղակիօրէն, այլ միայն ակնարկութիւններ կը տիրեն հոն»:

«Որով Տէպիւսի առաւել կը մօտենայ սէմպոլիզմին, այնպէս ինչպէս Մալաոմէ գայն հասցուցած է քերթողական հնչականութեան դադարակէտին: Տէպիւսի արուեստը կ'արտայայտէ մոզականը, ամբողջական գաղտնիքը այն նոյն արժէքներով, որոնք Մալաոմէի գործերը

իրենց տեսակին մէջ միակ եւ համաշխարհային արժէքով գրականութեան մը բարձրութեան հասցուցին» :

Երաժշտական նորագոյն դպրոցին կողմէ եւս այս առթիւ Տէպիւսիի հանդէպ առած նպաստաւոր դիրքը եկաւ ուժեղացնել անոր հեղինակութիւնը իբր ներկայ հիմնական ձեւափոխումներուն մեծ վարպետը, անոր ուսնորսան, որուն շնորհիւ, կ'ըսեն անոնք, արդի երաժշտութիւնը կրցաւ ուղղուիլ դէպի նոր հորիզոններ :

Այս տեսակէտէն, Ֆրանսացի երիտասարդ երաժիշտ Փիէռ Պուլէզ, որ արդիական արուեստին ամէնէն ակնաւոր դէմքերէն մին է Եւրոպայի մէջ, ընդարձակ յօգուածով մը որ լոյս տեսաւ վերջերս երաժշտական մամուլին մէջ, Տէպիւսիի մասին խիստ նպաստաւոր վերլուծման ենթարկած էր մեծ վարպետին գործը, որուն մէջ ան կ'արտայայտուի հետեւեալ կերպով .

«Յաչա երաժշտական ճարտարապետներուն, Տէպիւսիի ամէնէն պոռթկուն սխալը այն է, որ ան որեւէ նոր օրէնք չէ որ կ'աւետէր : Մինչդեռ այդ իսկ բաղձալի երազ մը չէ՞ միթէ : Բոլոր երաժիշտներուն մէջ Տէպիւսի ամէնէն մեկուսացած արպարն է : Եւ ճիշդ այդ թանկագին առանձնացումին շնորհիւ, ինչպէս նաեւ իր անբացատրելի, անվտխանցելի փորձառութիւններուն, ձեռքբերումներուն շնորհիւ Տէպիւսի եղաւ հազուադիւրս եւ համաշխարհային չափանիշ հիմնաւորող Ֆրանսացի երաժիշտը : Նոր երաժշտութեան սեմին իր դիրքը կը նմանի նետի մը, որ կը սլանայ առանձին դէպի բարձր ոլորտները» :

«Տէպիւսիի ժամանակաշրջանը կը պատկանի նաեւ Սէզանի, Մալառմէի, եւ այս երեք բուներէն կազմուած կաղնին կարելի է նկատել արդիական արուեստը յատկանշող կենսունակ ծառը : Տրամաբանութեան ուժով միայն կարելի չէ ըմբռնել զաղափարը որ ուզեցին արտաբերել անոնք : Տարակոյս չկայ որ Տէպիւսի կ'ուզէր ըսել թէ որքան եւ աւելի կարեւոր է յեղաշրջում մը իրականցնել քան թէ անոր իրականացման երազներովը միայն ապրիլ» :

Տէպիւսիի փառատօնի տարին եղաւ իսկապէս արժանի ոգեկոչումը մօտաւորապէս կէս դար առաջ կանխահասօրէն անհետացող Ֆրանսացի մեծ արուեստագէտին ու նաեւ նուիրագործումը այն մեծ եւ արմատական ձեւափոխումին, որ կը շարունակէ իր ճամբան անայլայլօրէն : Բացաւ զուրը շատ մը կարելիութիւններու՝ յօգուտ երաժշտութեան :

Գ. Բ.

Զ Ր Ո Յ Ց

Ա Կ Ա Դ Ե Մ Ի Կ Ո Ս Ա Ր Ա Ր Ա Տ Ղ Ա Ր Ի Բ Ե Ա Ն Ի

Հ Ե Տ

Հայաստանի գերտուժիւններու Ակադեմիայի անդամ Փրոֆ. Արարատ Ղարիբեանը ծնած է 27 Յունուար 1889ին:

Միջահասակ, թուիլ դէմքով, առոյգ շարժումներով, միշտ ժըպտադէմ, շատ համակրելի անձնաւորութիւն մը, հազորդական ու մարդամօտ:

Մեր Զրոյցը՝ հայոց լեզուի մասին, տեղի ունեցաւ «Արմենիա» հիւրանոցի իմ սենեակիս մէջ:

Առաջին հարցումս իր արտասովոր անուան կը վերաբերէր:

— Ինչո՞ւ այդ անունը, սիրելի փրոֆեսոր, Արարատ եւ Ղարիբեան...

— Արարատ, որովհետեւ ծնած եմ Արարատեան դաշտին մէջ...

— Իսկ Ղարիբեանը...

— Որովհետեւ... զարիք է Արարատը:

— Մաղթենք որ...

— Այո՛, մաղթենք որ չմեռած կարողանամ փոխել անունս, կոչուիլ Արարատ Հարպատեան:

— Կը հաճի՞ք ամփոփ տեղեկութիւններ տալ ձեր մասին:

— Շատ սիրով: Միջնակարգ կրթութիւնս ստացել եմ ուսսական գիմնազիայում: Բարձրագոյն կրթութիւնս ստացել եմ Երեւանի Պետական համալսարանում, որն աւարտել եմ 1927 թուականին, այսինքն՝ եղել եմ Հայաստանի Պետական համալսարանի երկրորդ շրջանաւարտների կազմում:

— Ինչպէ՞ս լեզուաբանութեան նուիրուեցաք:

— Դեռ ուսսական գիմնազիայում սովորելիս սիրում էի հայոց լեզուն եւ գրականութիւնը, զբաղւում էի իմ դասերից դուրս՝ աշխատելով տիրապետել հայոց լեզուին: Երբ հանդիպեցի մեծանուն լեզուաբան Հրաչեայ Աճառեանին, սկսեցի աշակերտել նրան եւ սիրեցի

Հայազխտութիւնը: 1923 թուին աշակերտում էի նրան յատկապէս լեզուաբանութեան դժով: Ես աշակերտել եմ նաեւ ակադեմիկոսներ Մ. Աբեղեանին, Հ. Մանանդեանին, սակայն իմ բուն մասնագիտութեան ուսուցիչը մնաց Հ. Աճառեանը:

— Ի՞նչ աշխատանքներ կատարած էի հայ լեզուաբանութեան մէջ:

— Իմ հիմնական աշխատանքի բնագաւառը եղել է Հայ բարբառագիտութիւնը, սկզբից եւեթ մտածել եմ, որ մեծ բարբառագէտ Հ. Աճառեանի յայտնաբերած եւ նկարագրած 31 բարբառները չեն սպառում իրականում գոյութիւն ունեցող Հայ բարբառների թիւը: Դասախօսելով համալսարանում եւ առնչուելով ժողովրդական լայն զանգուածներին, որոնք եմ ու գտել չուրջ 20 անծանօթ բարբառներ, որոնք համառօտ կամ ընդարձակ կերպով նկարագրել եմ ու ներկայացրել գիտութեանը: Իմ բարբառագիտական աշխատութիւնների մէջ ամենաընդարձակ կրում է «Հայ բարբառագիտութիւն» վերնագիրը (հրատարակուած է 1953 թուականին): Ունիմ 'Վրատարակուած նաեւ «Հայ բարբառների մի նոր ճիւղ», «Հայերէն նորայայտ բարբառների մի խումբ», «Հայերէնի նորայայտ բարբառներին մի նոր խումբ», եւ ուրիշ շատ հետազօտութիւններ, գրել եմ մի շարք հետազօտութիւններ հայոց լեզուի սրամտութիւնից, գրաբարի մի շարք հարցերի մասին, աշխարհաբարի շատ հարցերի շուրջը, եւայլն: Առանձին ուշադրութեան արժանացաւ իմ աշխատութիւնը Հայ բարբառների բաղաձայնական համակարգի մասին, որի շուրջը Սովետական Միութեան «Լեզուաբանութեան հարցեր» ամսագրում 1959 թուականից մինչեւ 1962 թ. տեղի ունեցաւ լեզուաբանական բանավէճ: Այդ բանավէճին մասնակցեցին Ռուսաստանի եւ Եւրոպայի մեծ լեզուաբաններն ու հայագէտները, այդ թւում Բենյամինստը, Վ. Պիզանին, Ժ. Ֆուրկէն, Ֆ. Ֆէյտին, Վ. Գէորգիելը եւ այլք:

Խմբաւորելով բարբառների բաղաձայնական համակարգերը՝ յայտնաբերել եմ 7 խումբ, որոնք, ըստ Ժ. Ֆուրկէի, դառնում են բանալի բացատրելու համար յունական, լատինական, սլավոնական, կելտական, հնդկական մայր լեզուների բաղաձայնական համակարգերի ծաղման գաղտնիքը: Միաժամանակ իմ այս աշխատութեամբ հիմնաւորում է 'Վնդերոպական նախալեզուի մէջ շնչեղ ձայնեղների եւ ձայնեղների տարբերակուած գոյութեան փաստը:

Բանավէճը, ինչպէս ցոյց է տալիս խմբադրութեան եզրափակիչ յօդուածը (1962 թ. թիւ 5), լուծուեց հիմնականում իմ կարծիքների օգտին: Դրա հետեւանքը եղաւ այն, որ հայագիտութեան շուրջը

բարձրացաւ աշխարհի մեծ լեզուաբանների հետաքրքրութեան նոր ալիք:

Բացի այս ես կազմել եմ մի շարք բառարաններ, կազմել եմ հայոց լեզուի քերականութեան դասագրքեր, որոնցից մի քանիսը հրատարակուել են 20-30 տարուայ ընթացքում եւ ծառայել են հայոց լեզուի ուսուցման գործին Սովետական Հայաստանի, Սովետական Ադրբեյջանի եւ Սովետական Վրաստանի հայկական դպրոցներում:

Իմ այս աշխատանքների հրատարակութեան տպաքանակը ընդհանուր առմամբ հաւասար է շուրջ 3 միլիոնի: Գրել եմ նաեւ հայոց լեզուի ուսուցման մեթոտական մի շարք ծաւալուն ձեռնարկներ:

— Ի՞նչ աշխատանքներ կատարուած են Հայագիտութեան մասին մեր Հայրենիքին մէջ:

— Հայագիտութեան համար Սովետական իշխանութեան ստեղծած արտակարգ պայմանների շնորհիւ, մեզ մօտ ստեղծուեց գիտական լեզուաբանութիւն: Հայ լեզուաբանութեան Վիմնագիրը Սովետական Հայաստանում մեծանուն ակադեմիկոս Հ. Աճառեանն է, որի աշակերտներն են լեզուաբանների մեր սերնդի բոլոր ներկայացուցիչները: Նրա անգերազանցելի աշխատութիւնները հիմք դարձան հայագիտական նոր ու նոր աշխատանքների, հայոց լեզուի պատմութեան, հայ բարբառագիտութեան, գրաբարի եւ արդի հայերէնի բնագաւառներում: Այդ մարգերում ունենք շուրջ չորս տասնեակ գիտնականներ, գիտութեան դոկտորներ, գիտութեան թեկնածուներ, ակադեմիայի թղթակից անդամներ եւ մէկ անդամ: Շատ շատերը դրանցից բեղմնաւոր գործունէութիւն են ծաւալել եւ հարստացրել են հայագիտութիւնը նոր ու նոր աշխատութիւններով: Հայ լեզուաբանութեան զարգացումը մեզ մօտ իր մակարդակով վաղուց արդէն գերազանցել է դրսի հայագիտութեանը թէ՛ որակով եւ թէ՛ ծաւալով:

— Ձեր կարծիքը հայ լեզուի ծագման մասին:

— Մեր կարծիքը պատմահամեմատական լեզուաբանութեան կարծիքն է, ըստ որի հայոց լեզուն պատկանում է հնդեւրոպական ընտանիքին եւ կազմում նրա ինքնուրոյն ճիւղը: Հնդեւրոպական ծագում ունենալով հայոց լեզուն զարգացել է իր ներքին օրէնքներով եւ չըջապատող լեզուների փոխադարձ ազդեցութեամբ: Օտար ազդեցութիւնը տարածուել է միայն հայերէնի բառային կազմի վրայ, բացմաթիւ բառական փոփոխութիւնների միջոցով: Այդ փոխառեալ բառերը հայոց լեզուի կողմից իւրացուել են, հայացուել են եւ դար-

ձեւ նրա անօտարելի մասը: Այդ ամէնը ապացոյց են հայոց լեզուի ինքնութեան եւ հօրութեան, որովհետեւ նա, իւրացնելով օտարի հարստութիւնները, ստեղծել է իր սեփական լեզուական հարստութիւնները, հասել է գրական լեզու դառնալու բարձր աստիճանին, դեռ Ծրդ դարում (մ. թ.):

Մերոպ Մաշտոցը եւ նրա աշակերտները օգտագործել են արդէն դարգացած եւ կենդանի հայոց լեզուն եւ թարգմանելով օտար գրականութիւնը, է՛լ աւելի կատարելագործել են մայրենի լեզուն: Նախքան Մերոպը հայերէն գիր եւ հայերէն գրականութիւն չի եղել, բայց Հայաստանում շատ վաղ շրջանից օգտագործուել են օտար գրերը պետական կարիքների եւ, աւելի ուշ, կրօնական կարիքների համար: Մերոպն է, որ հետազօտել է հայոց լեզուի հնչիւնաբանութիւնը, պարզել է հայոց լեզուի հնչիւնական կարգը եւ այդ լեզուի համար գիր հնարել: Նա է եղել առաջին ուսուցիչը, առաջին հայ թարգմանիչը, առաջին գրագէտը: Մերոպի եւ իր անմիջական աշակերտների լեզուն նոյնն է, միեւնոյն քերականական կառուցուածքով, համարեայ միեւնոյն բառային կազմով: Տարբերութիւնները միայն ոճական են: Գրաբար լեզուի այն շրջանը, որ կոչոււմ է «ոսկեդարեան շրջան», մենք կոչում ենք Մերոպեան շրջան, որովհետեւ Մերոպի լեզուն ու ոճն է իշխում այդ շրջանում: Դա վերաբերում է մինչեւ 460ական թուականների գրաբարին, որից յետոյ գրաբար լեզուի ուղիւր փոխում է:

— Ո՞վ է շինած հայոց լեզուի ֆերականութիւնը:

— Հայոց լեզուի մէջ գործող քերականութիւնը ստեղծել է հայ ժողովուրդը, բայց այդ քերականութեան գրաւոր շարադրանքը կազմել են Դիոնիսիոս Թրակացու հայ մեկնիչները՝ Մովսէս Քերթոզը, Անանիա Շիրակացին, Ստեփանոս Սիւնեցին եւ այլք, սկսած 6րդ դարի վերջերից միայն:

— Ի՞նչ կը մտածէի երկու բարբառներու միանուլման մասին: Կարելի՞ է... Մաղթելի՞ է...:

— Հայոց ազգային գրական լեզուն բաղկացած է երկու ճիւղերից կամ գրական բարբառներից: Անպայման մաղթելի է դրանց միաձուլումը: Բայց այդ հնարաւոր է միայն երկու հատուածների իրական միաձուլման հիման վրայ: Մինչ այդ իւրաքանչիւրն իր ինքնուրունութիւնն առայժմ պահպանում է անկախ մեր ցանկութիւններից, պահանջներից եւ կամքից: Արհեստական միաձուլման փորձերի կարիքը չկայ: Իւրաքանչիւր հատուածը միւսից կարող է եւ պէտք է

օգտուի ըստ իր հայեցողութեան եւ ըստ իր սեփական ներքին օրէնքների:

— Ձեր կարծիքը արդի ուղղագրութեան մասին:

— Մեր կարծիքով առայժմ պէտք է պահպանել սքաքու ֆուռն: Միայն դուցէ պէտք լինի առանձին հազուադէպ ճշգումների՝ ելնելով մեր լեզուի պատմութեան դարգացման ընդհանուր սկզբունքներից:

— Ի՞նչ կը մտածէ՞ք մեր գրերու մասին:

— Մեր գրերի փոփոխութիւններ բնաւ չպէտք է կատարել, նրանք պէտք է մնան Մեսրոպեան, բայց նրանց պէտք է գեղեցկացնել եւ եզած տեսակների կողքին ունենալ նոր տառատեսակներ, առանց հեռանալու հիմնական կապերից, հիմնական գծադրերից այնպէս, ինչպէս կատարուել է արամեան գրերն ստեղծելիս:

— Ո՞վ է արեւելահայերէնի հիմնադիրը:

— Արեւելահայ աշխարհաբարը, ինչպէս եւ արեւմտահայ աշխարհաբարը առաջացել են շատ վաղ ժամանակներից, բայց գրական անդատանումն հաստատուել են 19րդ դարի կէսերին, որպէս գրաբարի նկատմամբ գերակշռող գրական լեզուներ: Աբովեանի դերը գոյութիւն ունեցող արեւելահայերէնը գրական անդատանում հաստատելու մէջ է, այդպէս է արեւմտահայերէնի նկատմամբ Ալտընեանի եւ այլոց դերը: Բայց թէ՛ արեւելահայ եւ թէ՛ արեւմտահայ գրական լեզուները մշակուել են շատ-շատերի կողմից: Այդ ցուցակը բոլորին յայտնի է:

— Ի՞նչ է ձեր կարծիքը գանազան գաւառաբարբառների մասին:

— Հայ բարբառները գիտական տեսակէտից ներկայացնում են մեծ արժէքներ. իբրեւ լեզուական երեսոյթների, նրանց ուսումնասիրութիւնը շատ մեծ գանձեր կը տայ ոչ միայն հայագիտութեանը, այլեւ ընդհանուր լեզուաբանութեանը: Սակայն նրանք դատապարտուած են մահացման եւ մեր սեքնդից յետոյ նրանց մեծ մասը կը մահանան: Ուստի՝ հայրենասիրական մեծ գործ կը լինի գրի առնել այդ բարբառները, նրանց քերականութիւնը, նրանց բառային կազմը, հնչիւնաբանութիւնը, գրանցել նրանց կենդանի խօսքը մեքենաների միջոցով եւ այդ ամէնը պահպանել, որպէս մեր ժողովրդի լեզուական անդնահատելի հարստութիւն, պահպանել ժամանակակից եւ վալիք գիտնականների ուսումնասիրութեան համար, ազգագրական թանգարանների համար: Այժմ իսկ բազմաթիւ բարբառներ մահացած են եւ նրանք որոնք այս կամ այն չափով ուսումնասիրուած են զանազան երախտաւորների կողմից, մնում են իբրեւ ազգագրական մեծ արժէք:

Կենդանի բարբառներից մեր գրական լեզուները պէտք է օգտուեն, սակայն զգուշաբար: Մեր գրական լեզուների քերականական ձեւերը չպէտք է փոխարինել բարբառային ձեւերով, այլ օգտագործել բարբառների փաստերը գրական լեզուի քերականութեան կանոնաւորութիւնը ճշդելու համար: Պէտք է սակայն օգտուել մեր բարբառների բառային կազմից յատկապէս այն մասում, որ հայերէն է եւ գրական բառապաշարի մէջ չկայ: Այդչափ բարբառների օգտագործումը ցանկալի է եւ անհրաժեշտ:

ՌՈՒԶԱՆ ՆԱՆՈՒՄԵԱՆ
 Բանասիրական Գիտութիւնների
 Քեկնածու

Ծ Ե Ր Ե Ն Ց

(Մահուան եօթասունհինգ ամեակին առթիւ)

1888 թուականի մարտի 17ին մեռաւ հայ նշանաւոր գրող Ծերենցը (Յովսէփ Ծիշմանեան) : Նրա գրական եւ (հասարակական գործունէութիւնը սերտօրէն կապուած է անցեալ դարի երկրորդ կէսի հայութեան ազգային, լուսաւորական եւ ազատագրական շարժման հետ :

Ծերենցը ծնուել է 1822 թուական պեպտեմբերի 16ին, Պոլսում, կաթողիկ հայ ընտանիքում : 1831 թուականին նա գնում է Վենետիկ Մխիթարեանների մօտ կրթութիւն ստանալու : Զկամենալով հոգեւորական դառնալ, 1837ին վերադառնում է Պոլիս :

1848 թուականին Ծերենցը գնում է Փարիզ բժշկութիւն ուսանելու : Այդ օրերին բռնկած Ֆրանսիական բուրժուազեմոկրատական յեղափոխութեան առաջադիմական, գաղափարները խոր հետք են թողնում նրա մտածելակերպի վրայ եւ Ծերենցը 1853 թուին բժիշկի կոչումով, ըմբոստ տրամադրութիւններով վերադառնում է հայրենիք :

1850ական թուականներին Ծերենցի գործունէութիւնը Պոլսում նշանաւորում է Պապի գործակալ, հայ կաթողիկ համայնքի պետ Ա. Հասունեանի կողմից ազդի հիմքերը քայքայող կրօնական քաղաքականութեան դէմ մղուող պայքարով :

1860 թուականին Ծերենցի անմիջական գործակցութեամբ Պոլսում հիմնում է Բարեգործական ընկերութիւն : Նրա նպատակն էր թուրքիայի ծանր յետամնացութեան պայմաններում կանխել հայութեան տնտեսական քայքայման անխուսափելի վտանգը : Ընկերութեան գործունէութեան բուռն շրջանում Ծերենցը վերգրաւում է արեւմտահայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժման մէջ : Զէյթունի ապստամբութեան նախօրեակին, Բարեգործական ընկերութեան

առաջադրանքով, նա լինում է Կիլիկիայում: Յայտնի է նրա դրական վերաբերմունքը զէյթունցիների պայքարի, եւ համակրանքը՝ Սվաճեանի ու Նալբանդեանի գիրքորոշման հարցում: Յայտնի է նաեւ, այն որ ապստամբութեան պարտութիւնից յետոյ Մերենցը պետութեան կողմից ենթարկուել է հալածանքի եւ երկար տարիներ իր վրայ է կրել քաղաքական անբարեյոյսի պիտակը:

Բարեգործական ընկերութեան լուծարելից յետոյ, իբրեւ բժիշկ, հրապարակախօս, հասարակական գործիչ Մերենցը շարունակում է իր պայքարը հայ ազգային կեանքի կազմակերպման, նրա խնդիրների լուծման համար: Մամուլեանի բարեկամութեամբ, նրա հրատարակած «Արեւելեան Մամուլ» ամսագրի էջերում իր սուր գրչով նա մերկացնում է ոչ միայն թրքական եւ եւրոպական քաղաքականութիւնը հայկական հարցի վերաբերեալ, քննադատում է նաեւ սահմանադրութեան անունով գործող ազգային բազմաթիւ գործիչներին՝ ժողովրդին օգուտ չբերող գործարքները: Այդ ընթացքում երեւան է գալիս նաեւ իր՝ Մերենցի մոլորութիւնները հայութեան հարցի լուծման միամիտ կարծիքների մէջ:

1876 թուականից թուրքիայում տեղի ունեցող նոր իրադարձութիւնները՝ կապուած պալէանեան ժողովուրդներին ազատագրական պայքարի հետ, հայ գործիչներին բերում են այն եղրակացութեան, որ ոչ մի միջոց եւ երազանք չեն կարող փրկել ժողովուրդը կործանումից, եթէ նա ինքը չմտածի իր ուժերի համախմբման եւ փրկութեան մասին:

Արեւմտահայութեան հարցի լուծման համար ողջ հայութեան մէջ բարձրացած համաժողովրդական շարժումը նոր մղում է տալիս Մերենցին: Արեւմտահայութեան կեանքի ծանր տարիներին, 1877-81 թուականներին, իրար ետեւից հրատարակում են «Թորոս Լեւոնի», «Երկունք Թ. Դարու» եւ «Թէոդորոս Ռչտունի» պատմավէպերը:

Ժամանակակիցները «Թորոս Լեւոնի»ի մասին արտայայտուել են ջերմ կերպով եւ համարել են զայն իբր ճիշդ ժամանակին գրուած վէպ: Թեման վերցուած է Կիլիկիայի հայկական իշխանութեան պատմութիւնից: Մերենցը նրա մէջ որոնել է պատմական այն միտումները, որոնք համընկնում էին իր ժամանակի արեւմտահայութեան ազգային-քաղաքական պահանջներին:

12րդ գլխի առաջին կէսին Ռուբինեան իշխան թորոսին յաջողւում է ոչ միայն վերականգնել հայկական իշխանութիւնը, այլեւ ամրապնդել այն, ստեղծելով ուժեղ պետական միասնութիւն: Մերենց իր ներկայացրած պատմական անձնաւորութեան մէջ զրել է իր երեւակայած ժողովրդական առաջնորդի կերպարը: Թորոսը ժողովրդի

կենսական շահերի արտայայտիչն է՝ տողորուած Կումանխատական բարձր գաղափարներով եւ խոր հայրենասիրութեամբ:

Թորոս իշխանը ճշգրիտ կերպով քննարկում է իր ժողովրդի պատմութիւնը: Նա, հասկանալով իր ժամանակի ամենահրատապ պահանջը, արագ կերպով միաւերում է ժողովրդական ներքին ուժերը, արմատախիլ է անում իշխանների կենտրոնախոյս ձգտումները եւ, յենուելով ժողովրդական միասնական ուժին, թշնամուն վանում է հայրենական հովից, կեանք ու բարօրութիւն բերելով իր հայրենակիցներին:

Այս գաղափարը աւելի լայն ընդգրկումով ներկայացուած է «Երկունք Թ. Դարու» պատմական վէպի մէջ: Թեման Ծերենցը վերցրել է 840ական թուականների արաբական արշաւանքների շրջանում Սուլթեցի Յովնանի գլխաւորութեամբ կազմակերպուած ժողովրդական ապստամբութեան շրջանից: Յովնանը ժողովրդի ծոցից դուրս եկած անհատն է: Նա գլխաւորում է ժողովրդական շարժումը, որպէսզի ցոյց տայ թէ այդ ոտնատակ գնացող ժողովուրդը «ողորմելի, արհամարհելի էակ մը չէ, թէ իւր արիւնը ունի այն ամէն առաքինութիւն, որով կը պարծին նոքա, որ իրենց հարց անուան վրայ կը դռողանան եւ շատ անգամ զուրկ են նոցա առաքինութենէն»: Յովնանը արհամարհանքով է նայում իշխաններին եւ հասկանում, որ աւատական մասնատուածութիւնը թուլացնում է ժողովրդի միասնութիւնը՝ երկիրը անկախ պահելու եւ պետականութեան միասնութիւնն ապահովելու համար: Իր ժողովրդական բանակով նա Սասնայ լեռներից քշում է ոչ միայն արաբներին, այլեւ վերացնում է սեփականատէրերին, իրբեւ «հազար գլխանի վիշապ»ի:

Յովնանը ամենաուժեղ եւ բազմակողմանիօրէն ընդգծուած անհատականութիւնն է: Հեղինակը նրա մէջ գրել է Սասնայ ժողովրդի հերոսական կերպարը բնորոշող զիւցազնական ոգին, որը հրաշալի կերպով զուգորդում է նրա բնաւորութեան ուժեղ կողմերի հետ, միաժամանակ զբսեւորում է նրա մարդկային ապրումներն ու յոյզերը: Յովնանը ամենակարող է մինչեւ այն աստիճան, երբ գործում է իր քաղաքական, հասարակական բարձր գիտակցութեան ուժով: Դէպքերն այս ընթացքում զարգանում են համընթաց եւ տրամաբանութեան ուժով: Նա մեծ արագութեամբ շարժում է իր ժողովրդական բանակը թշնամու դէմ, խուճապի է մատնում նրան: Ամենայն խստութեամբ նա հաշուեյարդար է տեսնում զաւաճան իշխանների հետ, յայտնուած է նախարարների ժողովում եւ իր ելոյթով դատական աստեան բացում է նրանց դէմ: Պատմական իրադրութիւնը Յովնանին թելադրում է աւելին կատարելու. բայց հեղինակը բռնում է նր-

րա ձեռքից, յիշեցնում նրան տիրասիրութեան, հնազանդութեան մասին: Ահա Յովնանը փոխում է իր ընթացքը, մենակ իջնում է լեռներից եւ մտնում Սմբատ Սպարապետի օթեւանը, պահանջում նրանից՝ անցնել ժողովրդի գլուխը եւ իր փոխարէն շարունակել դործը, մինչեւ թշնամու վերջնական պարտութիւնը: Թուլամորթ սպարապետը վախից հրաժարում է եւ կորստեան մատնում թէ իրեն եւ թէ Յովնանին:

Թուրքական ոչակցիաւի պայմաններում գրւում է երրորդ պատմավէպը՝ «Թէնդորոս Ռչտունի»ն: Այստեղ ներկայացւում է կրկին ժողովրդի շահերով տոգորուած պատմական անհատը, որը դառնում է նրա առաջնորդը: Այստեղ կան աւելի արմատական մտքեր, ազատագրական շարժման եւ սոցիալական հարցի մասին: Հեղինակի եզրակացութիւններն աւելի կտրուկ են: Կեանքի նոր ընթացքը նոր յղացումների սկիզբ գրեց, բայց Ծերենցն այլեւս ի վիճակի չէր պատասխանելու նոր հարցերին, նոր ուղիներ առաջնորդելու իր ժողովուրդին:

Իր պատմավէպերի մէջ Ծերենցը ստեղծել է հետաքրքիր վիպական հիւսուածքներ: Ներկայացրել է իր հերոսներին եւ հասարակական ու անձնական փոխարարներութիւնների մէջ: Գլխաւոր հերոսները բացի վէպերում նկարագրւում են տարբեր դասակարգի ներկայացուցիչներ, կանանց բազմապիսի կերպարներ, որոնք առանց բացառութեան, օժտուած են հայրենասիրական խոր զգացումներով, հերոսական ոգի են ներշնչում իրենց մերձաւորներին եւ դրսեւորում են պետական ու քաղաքական կեանքին մասնակցելու բարձր յատկանիշեր:

Ծերենցը ստեղծեց պատմագիտական նոր սկզբունքներ, միաժամանակ՝ գրական նոր ուղղութիւն՝ ուժանթիզմի գլխաւոր դիժերը, որոնք յետոյ մշակուեցին եւ նոր դրսեւորումներ գտան Րաֆֆու եւ Մուրացանի գործերում:

1880ական թուականների առաջին կէսին Ծերենցը շարունակում է իր չրջագայութիւնները արեւմտահայաստանում: Իբրեւ բժիշկ իր գործնական, օգնութեամբ, դրամական օժանդակութեամբ նա օգնում է կոտորածներէջ փրկուած ժողովրդին, շարունակում է պաշտպանել նրա դատը, քննադատում է Պերլինի վեհաժողովի, «երդուեալ ատենակալները» ստոյգ ճառերը եւ թրքական քաղաքականութեան ծանր հետեւանքները հայութեան համար: Յուսահատ եւ դառնացած ժողովրդի մեծ հայրենասէր զաւակը նորից որոնում է ճանապարհներ՝ հայութիւնը կործանումից փրկելու համար...:

1885 թուականին մեռնում է նրա միակ աղջիկը՝ Թադուկը: Արդէն ծերացած հայրը, կաթուածահար եղած վշտից, հազիւ ապրում է երեք տարի եւ մեռնում Թիֆլիզում: «Նրբ եռք ենք դառնում դէպի 60ական թուականները, ասում է նրա մասին հայոց մեծ բանաստեղծը Յ. Թումանեան, ճանաչելու համար թէ ո՞վ էր էդ հիմնադիր վէպի վարպետը, մեր սիրտը լեցւում է անկեղծ հրճուանքով. չգիտենք նրա ազատասէր ոգու վրայ հիանա՞նք, նրա վառ հայրենասիրութեան ու ժողովրդասիրութեան վրա: դարմանա՞նք, թէ նրա հոգու ազնուութեան, մաքրութեան ու ճաշակի վրայ»: Իրօք, Ծերենցի թողած աւանդը հայրենական գրականութեան պատմութեան մէջ ազամանդի նման փայլ է տալիս ժողովրդական շարժման ծանր օրերին ծընւած հայրենասիրական խոր գզացումներին, միշտ պայքարելու վսեմ գզացումներին՝ յանուն մեր ժողովրդի յաւերժութեան:

Գծագր. Արտ.
ՊԷրայԷրեանի

ԳԵՈՐԳ ԱՌՈՎ

Ս Ա Յ Ա Թ - Ն Ո Վ Ա

Հայ հանճարեղ բանաստեղծ Սայաթ-Նովան համաշխարհային բանաստեղծութեան մեծագոյն քնարերգականերէց է: Սայաթ-Նովան «հնչնագրութեան» բարձրագոյն վարպետներից մէկն է, որպիսին ծանօթ է համաշխարհային պոեզիային, – զրեւ է բանաստեղծ վալերի Բրիւսովը՝ Սայաթ-Նովայի երգերի ողջ լաւագոյն թարգմանիչը:

Սայաթ-Նովան ծնուել է մի այնպիսի պատմական ժոմանակաշրջանում, երբ նրա 'հայրենիքը' Հայաստանը, բաժանուած էր օսմանեան եւ պարսկական բռնապետութիւնների միջեւ, երբ բոնի մահ-

մետակնացման եւ զանդուածային կոտորածները հետեւանքով հայ ժողովրդի խոշոր մի հատուածը ստիպուած էր հեռանալ հայրենի երկրից եւ ժամանակաւոր ապաստան գտնել հողազնդի տարրեր անկիւններում :

Այդպիսի ճակատագիր էին ունեցել նաեւ Սայաթ-Նովայի նախնիները, որոնք ապրելիս էին եղել Կիլիկիայի Ազանա քաղաքում : Նրա հայրը՝ մահտեսի Կարապետը, թափառել էր երկրէ երկիր, հասել Հայէսպ, այնտեղից՝ Թիֆլիս, ամուսնացել Սառա անունով մի հայուհու հետ եւ վերջնականապէս իր օջախը հաստատել : Այստեղ էլ, 1712 թուականին, ծնուել է Սայաթ-Նովան :

Հայրը նրան աշակերտ է տալիս ջուլհակի մօտ : Այնուհետեւ նրան, հաւանաբար ուսումը շարունակելու նպատակով, ուղարկում են Սանահնի վանքը, որն այդ ժամանակ հայ մշակույթի կարեւորագոյն կենտրոններից էր Անդրկովկասում : Դեռեւս պատանի՝ Սայաթ-Նովան տիրապետում էր մի քանի լեզուների, ինչպէս նաեւ գրաբարին :

Սակայն նրան նոյնպէս վիճակուած էր թափառել երկրէ երկիր, ճաշակել պանդուխտի վիշտն ու դառնութիւնները : Իր իսկ վկայութեամբ, նա եղել է նաեւ Հնդկաստանում, որը կապուած է Նազիր - Շահի արչաւանքների հետ : Դա միանգամայն հաւանական է, քանի որ պարսից զօրքի մէջ կային վրացական ջոկատներ՝ արքայազն Հերակլէի ղրխաւորութեամբ, որը հնդկական արչաւանքից վերադառնալուց յետոյ արքայ հռչակուեց Կախեթիայում : Սայաթ-Նովան պալատական նուագածու է եղել Նազիր-Շահի բանակում : Յայտնի է, որ 18րդ դարի կէսերին նա վերադարձել է Թիֆլիս եւ դարձել Հերակլ թագաւորի պալատական երգիչը : Վրացական տարեգրութեան վկայութեամբ, Սայաթ-Նովան պատմել է հետեւեալը. «Ես զիտէի սազ նուագել, սրա հետ միասին պարսկական եղանակներին վրացերէն երգեր յարմարեցրի, ինչպիսի բան դեռ ոչ ոք չէր արել : Երբ Հերակլ թագաւորը ուղեց մէջլիս սարքել եւ երաժիշտներին այնտեղ տարան, ես այն ժամանակ պարսկական եղանակներով վրացերէն երգեցի : Թագաւորին շատ դուր եկաւ եւ խալաթ (պարգեւ) շնորհեց : Դրանից յետոյ շատերը ձգտեցին ինչ նմանուել . . . :

Սակայն պայտտում այնքան էլ հարթ ու խաղաղ չէր ընթանում նրա կեանքը. յաճախ էր նա ընդհարուած պայտտականների հետ : Այդ մասին են վկայում Սայաթ-Նովայի շատ բանաստեղծութիւնները, այդ մասին են վկայում նրա որդու եւ ժամանակակիցների պատումները : Պայտտական այդ խարդաւանքները ճշոզ ազդեցութիւն են գործել ճշմարտասէր ու զգայուն երգչի վրայ : Դրութիւնը

ծանրանում էր նաեւ այն պատճառով, որ Սայաթ-Նովան աշխատաւորի զաւակ էր, եւ ընկերային անհաւասարութիւնը արհամարհանք էր յառաջ բերում նրա նկատմամբ:

Մեծ բանաստեղծը ստիպուած էր լքել պալատը, հրաժեշտ տալ իր սիրած արուեստին եւ կրօնաւոր դատնալ: 1768 թուականին Սայաթ-Նովան գնում է Հաղպատի վանքը եւ աբեղայ ձեռնադրուում: Հեռացած աշխարհիկ կեանքից, կտրուած հարազատ ժողովրդից՝ նա պէտք է մեռցնէր իր մէջ բանաստեղծին, երգչին, երաժշտին: Յուսաստութեամբ են շնչում նրա այդ շրջանի երգերը:

Աշխարհս մի փանջարս է, քաղերումէն բեգարիլ իմ,
Մըտիկ տըվոզը կու խոցվի, դաղերումէն բեգարիլ իմ,
Ելեգ լավ էր, կանց վար էսօր, վաղերումէն բեգարիլ իմ.
Մարք- համաշա մէկ չի բլի, խաղերումէն բեգարիլ իմ:

Սակայն, հասկնալի է, որ գեղեցիկի սիրով տոչորուող երգիչը չէր կարող լռել: Նա շարունակում էր ստեղծագործել վանքի կամարների տակ: Աւանդութիւն կայ, որ մենակեաց Սայաթ-Նովան, վերազգեստաւորուելով, թաքուն գնում էր Թիֆլիս՝ Պարսկաստանից եկած աշուղները հետ մըցելու կամ համաքաղաքացիների առջեւ իր նոր երգերը կատարելու համար:

Երկուութիւնը եւ հոգեկան հակասութիւնը բնորոշ են եղել Սայաթ-Նովայի ամբողջ ստեղծագործութեանը: Դրա մէջ է արտայայտուած ամբողջ հայ ժողովրդի հակասական վիճակը՝ 18րդ դարում:

Նրա երգերում շարունակ հնչող թախիծն ու կարօտը աշխարհով մէկ ցրիւ եկած, ճնշուած ու հարստահարուած հայ ժողովրդի ճակատագրի արտայայտութիւնն են: Նրա երգերում թրթռացող կեանքի, գեղեցիկի ու ճշմարտի սէրը, սեփական ստեղծագործական ուժերի նկատմամբ համոզուածութիւնը ինքնուրոյնութեան եւ անկախութեան ձգտող հայ ժողովրդի կամքի արտայայտութիւնն են:

Սայաթ-Նովայի ստեղծագործական էութեանը յատուկ է ազգային հպարտութեան զգացումը: Ազրբեջաներէն լեզուով գրած իր մի բանաստեղծութեան մէջ նա պարծանքով յայտարարում է.

«Սայաթ-Նովան ինքը հայ է,
Իր հաւատին դայիմ կանգնած:»

Սակայն նա հեռու է ազգայնականութեան դադափարից. նրա ուշադրութիւնը սեւեռուած է ընկերային անհաւասարութեան եւ անարդարութեան վրայ, որը բաժին է ընկած բոլոր ազգերին եւ ժողովուրդներին: «Մէկը վարդ է քաղում աշխարհում, մէկը՝ փուշ»:

զանդատուում է երգիչն իր բանաստեղծութիւններից մէկում. եւ նա, հոգու ամէն մի մասնիկով կապուած լինելով ժողովրդի հետ, «խալխի նոքար» է համարում իրեն: «Ռամիկ եմ, իշխան դառնալ չեմ ուզում», ասում է նա այն բարձր գիտակցութեամբ, որ կեանքում ամենաարժէքաւորը ոչ թէ տիրոջն է կամ հարստութիւնը, այլ՝ հոգեկան աղնուութիւնը, արդարութիւնը, ճշմարտութիւնը:

Ժողովրդին ծառայելու մէկ միջոց ունէր միայն Սայաթ-Նովան՝ բարձր արուեստ, սաղ-քամանչա, թովիչ երգ, բանաստեղծական խօսք, որը կարող էր ճշմարտութիւնն ասել, խնդացնել կամ լացացնել, յուզել կամ սփոփել «խալխին»: Իր արուեստի հենց այս յատկանիշներն էլ գնահատում Սայաթ-Նովան, երբ գիմում է իր քամանչային.

Շատ տխուր սիրտ կու խնդացնիս՝ կու կըտրիս հիվընդի դողըն,
Երբ քաղցր ձայնըդ վիր կռնիս, բաց կուլի հիտդ խաղողըն.
Խալխին էս իլթիմագ արա, ասին, «Ապրի՛ քու ածողըն»,
Քանի սաղ է Սայաթ-Նովէն, շատ բան կու տեսնիս, քամանչա:

Բանաստեղծական ճշմարիտ խօսքը նա բարձր է համարում բունոր գանձերից եւ հաւատում է նրա վերափոխող ուժին, հաւատում է իր գործի արդարութեանը, արժէքաւորում է այն.

Ամէն մարդ չի կանա խըմի՛ իմ ջուրըն ուրիշ ջըրէն է.
Ամէն մարդ չի կանա կարդա՛ իմ գիրըն ուրիշ գըրէն է.
Բունիաքըս ավագ չիմանա՛ քարափ է քար ու կրեմ է.
Սելալի պէս, առանց ցամփիլ դուն շուտով խարաք մի՛ անի:

Սայաթ-Նովան չի կարողանում հաշուել տիրող իրականութեան հետ, որովհետեւ նրա մարդասիրական զգացումները հակառակն են թալադրում: Մոայլ միջնագարի պայմաններին նա հակադրում է աշխարհիկ կեանքը, սէրը, եղբայրութեան, ազատութեան եւ արդարութեան դադափարը:

Նոյն մարդասիրական գիրքերից է մօտենում բանաստեղծը նաեւ սիրոյ թեմային: Սայաթ-Նովայի երգերում նուրբ քնարականութեամբ է պատկերուած սիրուհու կերպարը: Երգիչը խոնարհուում է կանացի գեղեցկութեան առաջ, սակայն դա տարփական մղում չէ, այլ ասպետական յափշտակութիւն, հիացմունք՝ սիրած էակի կատարելութեան եւ հմայքի առջեւ:

Ոչ մի ուժ, ոչ մի իշխանութիւ չի կարող բաժանել սիրահարներին, քանի որ սէրը ամենաքակտելին է բոլոր կապերից: Սիրոյ

դէմ անդօր են սուլթանն ու խանը, նոյնիսկ՝ մահը: Թափառումների ու տառապանքների մէջ սէրն է բանաստեղծի միակ նեցուկը, միայն սիրած աղջիկն է նրա «սուլթանն ու խանը»: Սիրունու կերպարն ստեղծելու համար բանաստեղծը դիմում է վառ ու գունազեղ համեմատութիւնների, պատկերների. նրան գովերգելու համար ընտրում է ամենահնչեղ ու երաժշտական բառերը: Բանաստեղծը սիրած էակին համեմատում է թանկագին քարերի, արեւելքի ամենաչքեղ գործուածքների, հայրենի բնութեան ամենագեղեցիկ ծաղիկների, ալեգերքի ամենահօր իշխանաւորների, հէքեաթային եղնիկների հետ եւ, այնուամենայնիւ, խոստովանում է, որ դարձեալ չի գտնում արժանի համեմատութիւն: Մերթ բանաստեղծի սէրը բռնկում է երկնահաս հրդեհի նման, եւ նա չի կարողանում տիրապետել ինքն իրեն: Մերթ քնքշանում է նա, ինչբոլոր սիրունուն, գոնէ թոյլ տայ արժանանալու նրա տեսքին: Եւ բոլոր դէպքերում վառում է բանաստեղծի հոգին, տառապում սիրոյ եւ կաթօտի ուսգնութիւնից՝ մնալով միշտ բարձր ու վեհ:

Հասկնալի է, որ հոգեկան նման սոււայտանքները բանաստեղծից պահանջելու էին ճոխ յանգաւորում, թրթռուն երաժշտականութիւն, պարզ, բայց պերճաշուք լեզու: Այս առումով Սայաթ-Նովան փնդերազանցելի է: Նոյն իսկ բարդ յանգաւորման դէպքում նա պահպանում է բանաստեղծական սողի իմաստային եւ յուզական կողմը, Իրբեք տեղ չի թողնելով արհեստական պաճուճանքի համար: Նրա իւրաքանչիւր արտայայտութիւնը կարծես ասուած է յանպատրաստից եւ այնքան անմիջական, որ հասկանալի է բոլորին, արձագանգ է գտնում բոլորի սրտում, հնչում է անկեղծ ու համոզիչ:

Ինչպէս այս անգահման պարզութիւնն ու անմիջականութիւնը, այնպէս էլ վառ եւ կենդանի պատկերաւորութիւնը Սայաթ-Նովան փոխ է առել հայ միջնադարեան ժողովրդական տաղերգութիւնից՝ աւելացնելով սեփականը, նորը, ինքնատիպը: Այդ է պատճառը, որ նրա բանաստեղծութիւններից իւրաքանչիւրը զարգանում է ամբողջականօրէն՝ գեղարուեստական մշակուածութեան զարմանալի նրբութեամբ եւ երանգների բազմազանութեամբ:

Մեծ բանաստեղծ, սրտայոյզ երգիչ եւ երաժիշտ Սայաթ-Նովան ապրեց ու ստեղծագործեց օտար բռնակալների լծի տակ, անվերջ ենթարկուելով նրանց ճնշմանն ու հետապնդումներին: Մորմոքուեց նա, իր անձնական տառապանքներին միահիւսելով հարազատ ժողովրդի տառապանքները: Նա հաւասար չափով երգեց դարերով կողք կողքի ապրող ժողովուրդներին՝ հայերի, վրացների, ադրբեջանցիների վիշտը, յոյսը, երազանքը, ժողովուրդներ, որոնց նոյն

ճակատադիրն էր բաժին ընկել: Եւ նրա բանաստեղծական խօսքի անդին մարդարխաները տրորուեցին ընդհանուր թշնամու՝ օտար բռնակալի կրնկի տակ, ներկուեցին անմեղ արիւնով, 1795 թուակա-
փն Անգրկովկաս արշաւող պարսից Աղա-Մահմուդ խանի հորդանե-
րը ստիպեցին Սալաթ-Նովային դուրս գալ Թիֆլիսի ամրոցի Սուրբ
Գհորգ եկեղեցուց եւ ուրանալ հաւատը: Սալաթ-Նովան հրաժար-
ուեց, եւ պարսիկ զինուորի սուրբ վերջ տուեց մեծ մարգասէրի, ան-
զուգական երգչի կեանքին:

Սակայն անմահ մնաց Սալաթ-Նովան իր երգերով: Թշնամու
սուրն անգոր եղաւ լռեցնելու ժողովուրդների սիրած երգչին: Սա-
լաթ-Նովայի առաջաւոր, համամարդկային գաղափարներով տողոր-
ուած ստեղծագործութիւնը անթառամ փառք հիւսեց նրա համար:
Նա ապրեց իր վերածնութեան համար պայքարող հայ ժողովրդի
սրտում: Իսկ երբ ազատութեան արեւը ծագեց Հայաստանում, ա-
ւելի լայնօրէն տարածուեց նրա փառքը, եւ բոլոր ժողովուրդների
սեփականութիւնը դարձաւ նրա յաւէտ երիտասարդ, խոր ու բարձր-
արուեստ ստեղծագործութիւնը:

ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ

Արի՛ համօվ դուրուդ արա՛, խալխի նօքար Սայաթ-Նօվա,
 Ամէն մարթ չի կանա ճանդի շահօվ շքար, Սայաթ-Նօվա.
 Օ՛վ քիզի լիզի պարքիվէ, դուն տո՛ւ շաքար, Սայաթ-Նօվա,
 Ղաստ արա՛՝ շուչէդ չը կօտրին, չը խըփին քար, Սայաթ-Նօվա:

Թէդուդ դըպրատանն պահ տաս՝ ծեծօվ չի խըրատվի խիվըն,
 Ինչըու անճնէն չը դուս է հայ անախտելի էն շար դիվըն.
 Բէդասլըն՝ ասըլ չի դառնա, թօլօվ չի սիպտակի սիվըն,
 Ծուռըն փէտըն չի դըրըստի ոանդան, դուրդար Սայաթ-Նօվա:

Թէդուդ իմանաս, գիդէնաս ասողէրու համբարքըն սիրուն,
 Անբարի դուրձըն կօրած է՝ կարթա՛ շարանց վարքըն սիրուն.
 Ավիտարանի խօսկիրըն՝ մարքարտէ կարքըն սիրուն.
 Մի՛ ածի խուզի առչիվըն լալ ու դօվար, Սայաթ-Նօվա:

Թէ էս կինաց փառքըն չ'ուզիս՝ էն կինաց ալմասըն կուտան.
 Թէ հօքուդ խաթիր շալ հաքնիս՝ դար քաշած ատլասըն կուտան.

 Խօստօվնիս արած միխկըդ, չ'անիս ինքար, Սայաթ-Նօվա:

Վուր տիդ հաննիք, վուր տիղըն սուք, վուր տիդ սոյբաթ խաղ է ըլլում
 Վուր տիդ ժամ, վուր տիդ պատարաք, վուր տիդ սիրօվ տաղ է ըլլում.
 Թէ վուր հօքուդ կամքն իս անում, մարմինդ բէդամաղ է ըլլում,
 Վո՞ւր մէ դարդին կու դիմանաս դո՛ւն շքրատար Սայաթ-Նօվա:

1758

(Արտատպուած Սայաթ-Նովայի ձեռագրի առաջին հրատարակութեանէն. «Լուս գցած աշխատասիրութեամբ Գեորգեայ Ախվերդեան», Մոսկուա, 1852):

Հ Ա Յ Գ Ե Ղ Ե Ց Կ Ո Ւ Հ Ի Ն

Այո : Կը յիշեմ : Այն օրերուն երրորդ դասարանի աշակերտ էի : Մեծ հօրս հետ ճամբայ ինկանք դէպի Ռոստով, Տոնի նահանգին մէջ :

Օղոստոսեան օր մըն էր, խորշակային, ճնշիչ, մահացու... Շոգ կ'ընէր : Չոր ու կիզիչ քամին մեր երեսներուն կը նետէր փոշիներու ամպեր, իրարու կը փակցնէր մեր կոպերը եւ կը տոչորէր մեր կողորդները : Ոչ նայելու, ոչ խօսելու եւ ալ մտածելու փափաք մնացած էր :

Երբ Քարփօ անունով կառապանը մրափէն ընդոստ արթննալով կը տրակէր ձին եւ հարուածը կը զարնուէր զլխարկիս, ուժ չունէի ոչ սողքելու եւ ոչ իսկ ծպտուն հանելու :

Ձիերը հանգստացնելու համար մտանք Պախչի Սալայ հայ դիւղը, որու բարեկեցիկ բնակիչներէն մէկուն մեծ հայրս ծանօթ էր : Կեանքիս մէջ տեսած չէի այս հայուն չափ ծաղրանկարային կերպարանք մը : Երեւակայեցէք ածիլուած փոքրիկ զլուխ մը, վար թափող թաւ լօնքերով, կտցանման քիթ, զորչ եւ երկար պեխեր, լայն բերան մը մէջը անկուած երկար ծխամորճով... Սա զլուխը անշնորհ կերպով դրուած էր երկար ու նիհար մարմնի մը վրայ : Հագուստ կապուստն ալ արտասովոր էր : Կարճ ու կարմիր բաճկոն մը, բաց-կապոյտ եւ չատ լայն շալվար : Մարդը կը քալէր ոտքերն իրարմէ հեռու, կը խօսէր ծխամորճը քթին տակ, եւ կեցուածքին մէջ կար զուտ հայկական հպարտութիւն մը : Չէր խնդար : Դուրս ցայտած աչքերը խոշոր կը բանար եւ կարծես թէ ոչ մէկ բանի որեւէ ուշադրութիւն չէր տար :

Անոր տան մէջ ոչ քամի կար, ոչ ալ փոշի : Սակայն մթնոլորտը նոյնքան անխորժ, հեղձուցիչ եւ ձանձրալի էր որքան տափաստանին վրայ : Փոշիէն կուրացած եւ տաքէն ուժասպառ ընկած էի անկիւն իր, կանաչ թախտի մը վրայ : Փեղկերը, կարասիներն ու տախտա-

(*) Վերնագիրն է «Գեղեցկուքիւններ», եւ Չելսով նախ կը նկարագրէ հայ գեղեցկուսին եւ յետոյ ուսար : Մեմֆ միայն առաջինը կը քարզուանեմ :

կամածը կ'արտաշնչէին արեւէն վառած չոր փայտին հոտը: Ամէն կողմ կը վխտային ճանճեր, ճանճեր, ճանճեր...

Մեծ հայրս ու հայր կրտսէսն կը շնչային... Գլխէի որ ինքնա-
եռը միայն ժամէ մը պատրաստ պիտի ըլլար. մեծ հօրս պէտք էր ժամ
մը իր թէյը խմելու համար: Ատկէ վերջ պիտի ննջէր երկու երեք
ժամ: Ուրեմն քառորդ օր մը պիտի անցնէր անողոք սրտամաշուքի մը
մէջ: Յետոյ՝ դարձեալ տապ, փոշի, փոսերէն վիրաւոր ճանապարհ:
Զոյգ ձայները կը շարունակէին իրենց բզզոցը: Կարծես թէ հայր,
ճանճերը, պատուհանները, կիզիչ արեւը հոն էին երկար ատենէ ի
վեր եւ միայն շատ հեռուոր ժամանակներու մէջ պիտի դադրէի դա-
նոնք տեսնելէ: Ատելութիւնս կ'եռար տափաստանին, արեւին եւ
ճանճերուն դէմ:

Մպատուհին նախ ներս բերաւ ափսէի վրայ շարուած բաժակներ,
յետոյ ինքնատեղը: Հայր, առանց աճապարելու դուրս ելաւ եւ սրտաց.

— Մարիամ: Եկուր թէյը լեցնելու: Ո՞ր ես: Մարիամ:

Շտապով քայլերով ներս մտաւ տասնեւվեց տարեկան աղջիկ մը,
պարզ շրջադրեւտով, ճերմակ դաստառակը կապած գլխուն: Մինչ
կունակն ինծի դարձուցած թէյ կը լեցնէր, նկատեցի որ մէջքը շատ
նուրբ էր, ոտքերը մերկ էին եւ փքուած վարտիկը կ'իջնէր մինչեւ
կրունկները:

Հիւրընկալը մեզ հրաւիրեց թէյ առնելու: Սեղան նստելէ առաջ
հայեացք մը նետեցի աղջկան, որ բաժակ մը կ'առաջարկէր ինծի եւ...

Եւ... յանկարծ... զգացի որ շունչ մը կ'անցնէր հոգիին վրա-
յէն եւ կը սրբէր ու կ'անհետացնէր օրուան փոշիները, նեղութիւն-
ները: Աչքին առջեւն էր կեանքիս մէջ տեսած ամենահրապուրիչ դի-
մագիծը եւ ամենէն գեղեցիկ դէմքը, զոր իրականութիւնը կամ երա-
զը ցոյց տուած էին որեւէ ժամանակ: Գիմացոյ կը ճառագայթէր գե-
ղեցկութիւն մը, եւ զայդ տեսայ առաջին խի հայեացքով՝ ինչպէս
փայլատակում մը:

Կը պնդեմ որ Մարիամ իսկական գեղեցկուհի մըն էր, բայց չեմ
կրնար ապացուցանել: Կը պատահի որ ամպերը կը կուտակուին հո-
րիգոնին դիմաց եւ ծածկուած արեւը զանոնք կը գունատորէ կարելի
ամէն գոյներով. կարմիր, լեւակ, նարնջագոյն, սուկեճոյլ, հին վարդ,
անոնցմէ մէկը կը նմանի արեգայի, միւսը՝ ձկան, երրորդը հսկայա-
փաթթոց թուրքի. ծիրանի լոյսը կը հեղեղէ երկինքը, գմբէթին խա-
չը, դղեակին պատուհանները կը վառին, գետն ու լճակը զանոնք
կ'արտացոլան եւ շողեր կը պարեն ծառերուն մէջ: Հեռուն, մայրա-
մուտին խորութեանց մէջ վայրի բաղերուն երամին նետը կը սլանայ
դէպի իր գիշերային թառը: Եւ հովիւը կը քշէ իր ոչխարները, բժիշ-

կին կառքը կը սահի ամբարտակին վրայէն, զբօսնող մարդիկ, ամէնքը, կը դիտեն մայրամուտը, զայն դիւթական ու գեղեցիկ կը գտնեն առանց որ ոեւէ մէկը կարենայ բացատրել թէ ուրկէ՞ կուգայ այդ գեղեցկութիւնը :

Միայն ես չէի որ գեղեցիկ դտայ մտողաչ հայուհին : Մեծ հայրս, ութսուննոց դաժան ծերունի մը, անտարբեր կանանց հանդէպ, քնքշօրէն զննեց Մարիամը եւ հարցուց Հայուն .

— Աղջի՞կդ է :

— Այո, աղջիկս է, պատասխանեց Հայը :

— Գեղեցիկ է, յայտարարեց մեծ հայրս, դովասան ձայնով :

Մտողաչ հայուհիին գեղեցկութիւնը նկարչի մը կողմէ պիտի անուանուէր դասական: Ճիշտ որ այս այն գեղեցկութիւնն էր, որուն յայտնութիւնը, Աստուած դիտէ ինչո՞ւ, ձեզ կը համոզէ որ ձեր առջեւ կը գտնուին կանոնաւոր դիմազծեր, մաղերը, այտերը, աչքերը, քիթը, չրթները, վիզը, կուրծքը եւ այս թարմ մարմնին բոլոր շարժումները ներդաշնակ են ու կատարեալ, բնութիւնը ամենափոքր սխալ մը գործած չէ : Վստահ էք որ իտէալական գեղուհին պէտք է ունենայ Մարիամին քիթը, մեծ ու սեւ աչքերը, երկայն արտեւանունքները, նուազուն հայեացքը, որ սեւ ու խոպոպ մազերն ու յօնքերը նոյնքան կը յարմարին ճակտի նուրբ ճերմկութեան եւ վարդ այտերուն, որքան կանաչ եղէզնը հանդարտ դետակին : Դեռ փարթամօրէն ծաղկած չէին ոչ անոր երիտասարդ կուրծքը եւ ոչ ալ ճերմակ ուսերը, բայց զանոնք քանդակելու համար անհրաժեշտ էր անսահման տաղանդ մը : Կը դիտէք եւ անզգալաբար ձեր մէջ կ'արթննայ անդիմադրելի ցանկութիւնը անոր ըսելու շատ հաճելի, շատ անկեղծ, եւ շատ սիրուն խօսք մը, առնուազն նոյնքան սիրուն որքան որ ինքն է : ա

Նախ վիրաւորուած էի եւ ամօթով՝ որ Մարիամ որեւէ ուշադրութիւն չէր դարձներ վրաս եւ գետնին կը նայէր : Ինծի կը թուէր թէ մասնայատուկ օդ մը, երջանիկ եւ հպարտ, ինձ անկէ կը դատէր եւ նախանձախնդիր զայն կը պատասպարէր իմ հայեացքներէս :

«Պատճառն այն է, կը մտածէի, որ ես փոշոտ եմ, սեւի սեւ ու դեռ մանուկ» :

Սակայն ինքզինքս մոռցայ եւ մեղմօրէն տարուեցայ այս գեղեցկութենէն : Այլեւս մոռցած էի ձանձրոյթս, փոշին, ձանձերը, թէյին համը չէի զգար, միայն այն դիտէի որ սեղանին միւս կողմը կեցած է աննման աղջիկ մը :

Տարօրինակ կերպով կը զգայի այս գեղեցկութիւնը : Մարիամը իմ մէջս չէր արթնցներ ցանկութիւն, ուրախութիւն կամ խանդավառ

ուութիւն, այլ տեսակ մը նեղիչ, սակայն մեծապէս հաճելի թախիժ մը: Այս թախիժն անորոշ էր, չփոթ, անըջանման...: Յայտնի չէ թէ ինչո՞ւ ինքզինքիս կը խղճայի, ինչպէս նաեւ մեծ հայրս, հայր եւ նոյնիսկ հայութիւնը, կը թուէր թէ չորսս ալ կորսնցուցած էինք կեանքին համար շատ կարեւոր, անհրաժեշտ բան մը, զոր այլեւս երբեք պիտի չգտնէինք: Մեծ հայրս նոյնպէս տխուր էր: Այլեւս ոչ բերքի ոչ ալ ոչխարներու մասին խօսեցաւ, այլ լուռ ու մտածկոտ կը զերտէր Մարիամը:

Թէչէն յետոյ մեծ հայրս քնացաւ: Գուրս եկայ տունէն եւ նստեցայ նախադաւիթը: Տունը արեւահայեաց էր եւ դիմացը ոչ ծառեր կային ոչ ալ պատեր: Հայկական տան ընդարձակ բակը ծածկուած էր կանաչութեամբ եւ ծաղիկներով եւ հակառակ տապին, հաճելի էր ու զուարթ: Բակին կարճ ցանկապատէն անդին ընդարձակ հրապարակի մը վրայ կալ կ'ընէին: Սիւնի մը շուրջը կը դառնային տառներկու ձիեր, լծուած կողք կողքի: Անոնց ետեւէն կը քայլէր ուքրայնացի մը, կը շահէր մտրակը եւ անընդհատ կը պոռար, կարծես ձիերը նեղելու եւ իր ուժը ցուցադրելու համար:

— Ա—ա՛հ անիծեալներ. սատկիք, սատկիք:

Ձիերը կարմիր, ճերմակ, գորշ՝ չէին հասկընար թէ ինչո՞ւ ստիպուած էին դառնալ միեւնոյն տեղին վրայ եւ կոխկոտել յարդն ու ցորենը: Կը դառնային զօռով, ակամայ եւ պոչերը կը շարժէին դայրոյթով: Սմբակներուն տակէն կը ժայթքէին ոսկի ամպեր եւ քամին զանոնք կը քչէր դէպի հեռուները: Անոնց շուրջը կը վխտային կիներ փոցխերն ի ձեռին եւ սայլերը կը ճոնչային: Քովը, ուրիշ բակի մը մէջ, կային ուրիշ ձիեր, ուրիշ ուքրայնացի մը որ մտրակ կը շահէր ու կը ծաղրէր ձիերուն յողնութիւնը:

Սատիճանները, որոնց վրայ նստած էի, կիզիչ էին: Տապը կը հալեցնէր խէժերը փեղկերուն եւ սանդուխի ձեռնափայտին վրայ: Ստուերոտ դօտիներուն վրայ կը վխտային միջատներու շարաններ: Արեւը կ'այրէր գլուխս, կուրծքս, կոնակս, բայց կարեւորութիւն չէի տար: Ուշադրութեան արժանի էին միմիայն անդին, բնակարանին տախտակամածներուն վրայ հնչող մերկ տոտիկները:

Թէչի սղաանները տեղաւորելէ ետք, Մարիամ, սանդուխն ի վար սլացաւ, անցած ատեն հով ստեղծելով, եւ թոչունի նման հասաւ փոքրիկ ու մրոտ խոհանոցը, ուրկէ մեզի կը հասնէին խորոված ոչխարի հոտը եւ հայերէն վէճի մը աղմուկը: Մարիամն անհետացաւ դրան մութ բացուածքէն ներս եւ կարծես անոր փոխարէն դուրս եկաւ պառաւ, կուզ եւ կարմիր հագած հայուհի մը, կանաչ վարտիկով: Զայրացած, հաւանաբար մէկուն կը հայհոյէր: Շուտով Մարիամ

վերստին երեւցաւ, երեսները կարմիր, ուսին վրայ սեւ եւ խոշոր հաց մը, որուն ծանրութեան տակ մէջքը կ'ըսած էր անուշիկ: Վազեց զէպի կալը եւ անհետացաւ ոսկեփոշիին մէջ: Ուքրայնացիին վար կալսեց մտրակը, վայրկեան մը լռեց, եւ երբ երիտասարդ հայուհին դարձեալ երեւցաւ, հայեացքը անոր հետեւեցաւ եւ սաստիկ տխրած, պոռայ ձիերուն վրայ:

— Այի, եթէ սատկէիք, դո՛ւք, դեւե՛ր, դեւե՛ր...

Այլեւս անընդհատ լսեցի հայուհիին բոսիկ ոտներուն ազմուկը եւ զայն տեսայ, միշտ լուրջ եւ մտահոգ, բակին մէջ ասդին անդին վազվզելու վրայ: Մէկ սաւղուին ի վեր կը սլանար, անցած ատեն օդի հոսանք մը տարածելով իր շուրջը, քիչ վերջը կը վազէր զէպի խոհանոց, անկէ ալ զէպի դարպասը, ինծի հազիւ ժամանակ տալով որ գլուխս այս կողմ այն կողմ դարձնեմ, աչքերովս իրեն հետեւելու համար:

Ու որքան կ'անցնէր աչքերուս առջեւէն իր ամբողջ գեղեցկութեամբը, այնքան կ'աւելնար թախիծս: Կը խղճայի ինքզինքիս, Մարիամին, Ուքրայնացիին... Արդեօք կը նախանձէ՞՞ անոր գեղեցկութեան թէ կ'ախոսոսայի որ ան ինծի չէր պատկաներ եւ երբեք պիտի չպատկանէր, ապա թէ ոչ որովհետեւ օտար մըն էի իրեն համար ու թեեւս չիոթ գըացումը թէ, պատահական խաբուսիկ ու անցողական է անոր հազուադիւս այս գեղեցկութիւնը, ինչպէս ամէն ինչ այս աշխարհի մէջ: Կամ թէ թախիծս այն մասնայատուկ զգացո՞ւմն էր, որ կ'արթննայ ամէն անգամ որ կը զիտենք ճամարիտ գեղեցկութիւնը: Աստուած գիտէ:

Երեք ժամերը, սպասումը, անցան: Ինծի կը թուէր թէ հազիւ ժամանակ ունեցած էի Մարիամին նայելու, երբ արդէն կառապանը ձին գետ տարած, լողացուցած եւ վերադարձած, կառքին կը լծէր զայն: Թրջուած ձին հաճոյքէն կը թօթափուէր, ամբակները կը զարնէր սալերուն, իսկ Քարփօն կը պոռար:

— Դէպի ե՛տ, զէպի ե՛տ:

Մեծ հայրս արթնցաւ: Մարիամ քացաւ ճոնչացող դարպասը: Տեղաւորուեցանք կառքին մէջ ու դուրս եկանք բակէն: Կը հեռանայինք առանց խօսելու, կարծես թէ բարկացած ըլլայինք:

Երբ, երկու երեք ժամ ետք, երեւցան Ռոստոյլը եւ Նոր-Նախիջեւանը, մինչ այդ յամառօրէն լուրջ Քարփօն արագ մը մեզի դառնալով, ըսաւ.

— Փառուոր էր հայուկին աղջիկը:

Եւ ձին մտրակեց:

Հայացուց վ.

ՀԱՐԹ

SHART

Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ

TOPALIAN

Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ

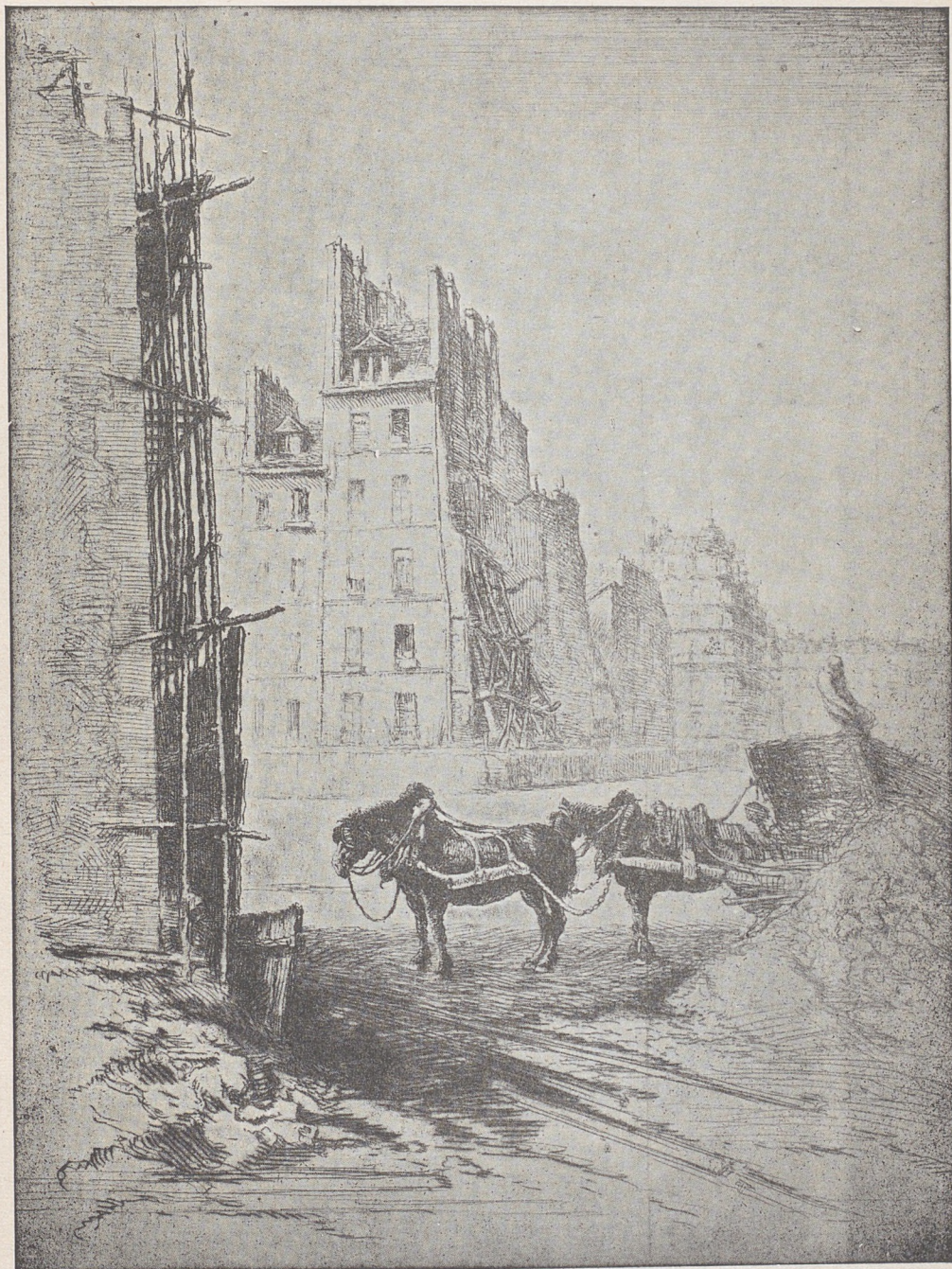
TOPALIAN

ՊՈՏՈՍԵԱՆ

BODOSSIAN

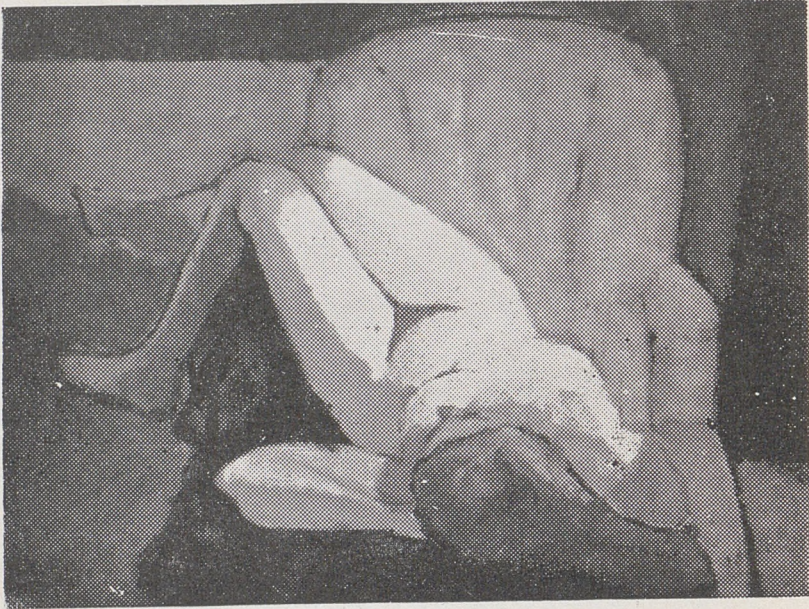
Fonds A.R.A.M

ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆ

EDGAR CHAHINE

Fonds A.R.A.M

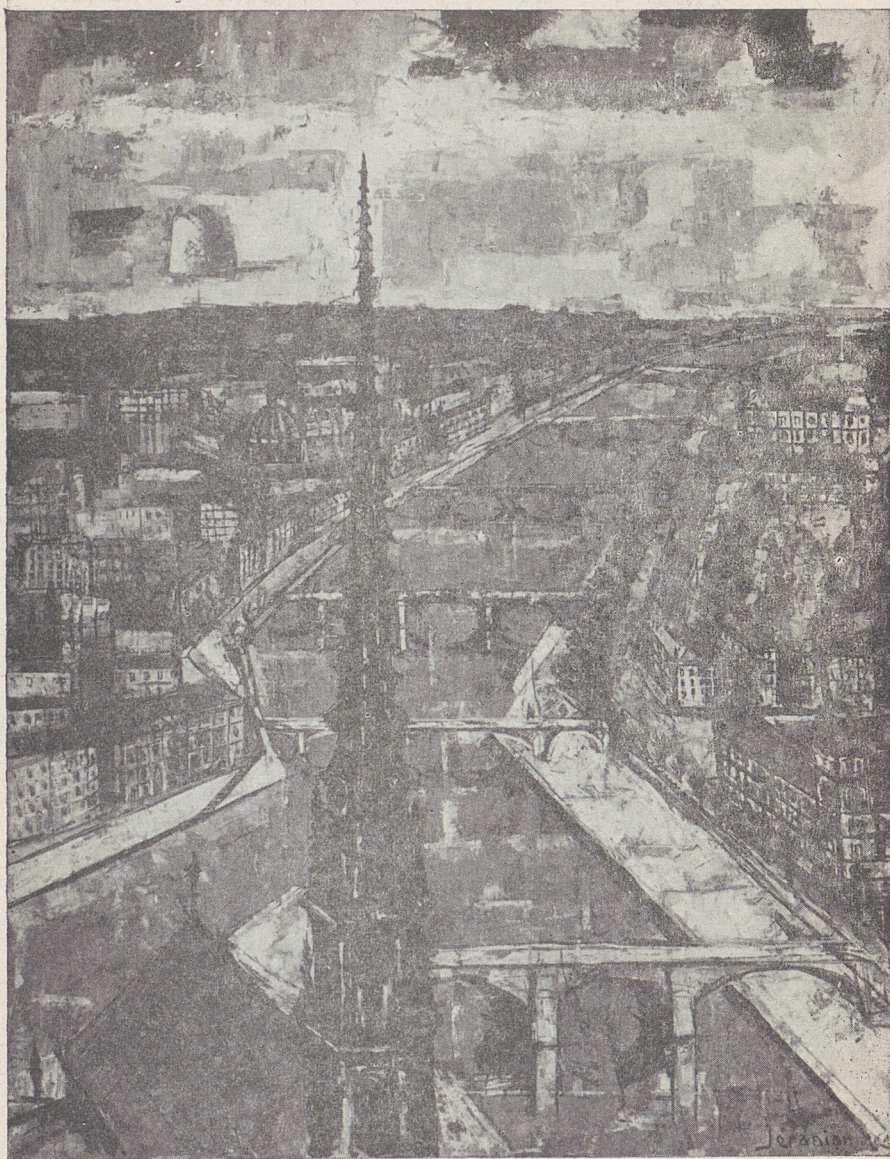
ԹՈՐՈՍՅԱՆ

TOROSSIAN

Յ. ՓՈՒՇՄԱՆ

PUSHMAN

ՃԵՐԱՆԵԱՆ

JERANIAN

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

«ՈՍԿԻ ԱՇՈՒՆ», Մ. Իշխանի, Պէյրուք, 1963

Այս հատորը կը համադրէ հեղինակին քերթողական զրեթէ ամբողջ վաստակը: «Ոսկի աշուն» է այս պատճառով, որովհետեւ աւելի քան քառորդ դարու ճիգերով երազործուած մրգահասի հարուստ կութքը կը բերէ մեզի:

Եօթը գիրք մէկտեղուած են հոն. «Տուներու երգը», «Կրակը», «Հայաստան», «Կեանք ու Երազ», «Ողջոյն քեզ կեանք», «Զեռք ձեռքի» եւ «Հասկաքաղ»: Առաջին հինգ գիրքերը ծանօթ են արդէն, վեցերորդը «Արմիկին երգը» խորագիրով տպուած քերթուածներու մէկտեղումն է եւ եօթերորդը, ինչպէս անունն ալ կը ցուցնէ, հասկաքաղն է վերջին տարիներու իր ստեղծագործութեան:

«Ոսկի Աշուն»ը յստակ ու ամբողջական պատկերը կը բերէ բանաստեղծ Մ. Իշխանին: Համադրուած են հոն իր սիրային ու հայրենասիրական պարումները, հայրական զգացումները եւ կեանքի մասին ունեցած խոհերը: Կեանքի դժուարութիւններուն եւ հարուածներուն համակերպ ու երազով լուսաւորուած իր հոգին լքումի պահերուն անշուշտ, բայց լաւատես է վերջին հաշուով: «Տուներու երգ»էն մինչեւ «Ողջոյն» այս է տիրող ապաւորութիւնը: Բանաստեղծի հոգին ժամադրավայրն է նաեւ ընդհանրական ապրումներու, որոնք, կարօտի եւ հայրենասիրութեան ձեւին տակ մանաւանդ, ամբողջ սերունդի մը հոգեբանութիւնը կ'արտայայտեն:

Այս իմաստով՝ «Ոսկի Աշուն»ը հեղինակի քերթողութեան համաճարաբան չէ միայն, այլ նաեւ՝ հարազատ արտայայտութիւնը հոգեբանութեան մը, ապրելու եւ զգալու կերպի մը, որ հայրենակարօտ իր սերունդինն է:

Ներկայացուցչական այս միեւնոյն արժէքը ունի նաեւ ուրիշ կալուածի մը մէջ. — Սփիւռքահայ բանաստեղծութեան աւանդապաշտ արուեստի ըմբռնումը կը ներկայացնէ ան: Մ. Իշխան առանց նորարարական ճիգի, բայց պարկեշտ ինքնայատկութեամբ կը շարունակէ գինք նախորդող գրական սերունդի աշխատանքը: Աւանդական ձեւերով իր ժամանակի ապրումները կ'արտայայտէ, կ'երկարածդէ Վարուժանի եւ Թէքէեանի իշխանութիւնը մինչեւ մեր օրերը:

Վերջին գիրքը լաւատեսութեան որոշ ընկերու՞մ մը կը նշէ կարծես, միացած արտայայտութեան որոշ տկարութիւններու: Ստեղծագործական աշունի՞ մը պէտք է վերադրել արդեօք այս երեւոյթը: Ամէն պարագայի տակ՝ ոսկի՛ աշունի մասին է խօսքը եւ ժողովածուն իր ամբողջութեանը մէջ հաւատարիմ կը մնայ երկու բառերուն միաժամանակ: Ա. Ֆ.

#

«ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ», ԶԱՐԵՆԶ ԳԱԶԱԶԵԱՆԻ, Փարիզ, 1963:

Նախապատերազմեան արեւմտահայ գրական աւագ սերունդին վերջին ներկայացուցիչներէն է Զարեհ Գաղաղեան: Բանաստեղծական իր վաստակին գումարն է այս հատորին հրատարակութիւնը, որ կը զուգադիպի իր ութսունամեակին:

Զարեհ Գաղաղեանի արուեստը, իր զգայնութեամբ ու ձգտումներով կը միտի գասականութեան եւ խորքով ի վերջոյ լաւատես է ըննաստեղծը՝ մարդուն եւ ապագային նկատմամբ: Հայրենասիրական իր քերթուածներուն մէջ մանաւանդ, ուր անցեալի խռովքէն կը ծնի յոյսն ու լոյսը. —

Երագի անմեռ աստղերուն մէջ լուռ,
Ուր ձեր նայուածքը յաւէտ էր սեւեռ,
Կարծես հագեր է հրբեղէն քեւեր,
Սուրալու պատրաստ քափովն իր փրփուր...

Հեռու իր հողէն ու երդիքներէն,
Վըտարանդի այս կեանքը ցանուցիր,
Ծարաւ է հիմա լեռներուն անծիր
Հայափառ տեսիլն դարատեմնջօրէն...:

[«Բանաստեղծութիւններ», էջ 118]

Իր հրատարակած «Հայ Գրականութիւն» պարբերականը (Զմիւռնիա, 1911) ժամագրավայրը եղած է իր ատենուան արեւմտահայ գրական դէմքերուն:

Իր քերթուածներուն մեծագոյն մասը լոյս տեսած է այլ եւ այլ թերթերու մէջ, ինչպէս նաեւ Գրական վերլուծումներ խորագրին տակ ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ կարգ մը հարցերու վրայ, եւ Սփիւռքի գրեթէ բոլոր տաղանդաւոր բանաստեղծներու մասին:

Իրական կեանքէ առնուած բազմաթիւ նորավէպեր՝ նոյնպէս հրատարակութեան տուած է տարիներու ընթացքին:

«Մասիս կը խօսի» բանաստեղծութիւնը առանձին հատորով լոյս տեսած է, Մ. Քեպպոզեանի գարգանկարներով: Ն. Վ.

ԺԱՆ ՔՕՔԹՕ

Ժան Քօքթոյի մահը սուգի մատնեց արուեստի ու գրականութեան աշխարհը: Ֆրանսացի մեծանուն բանաստեղծ, ակադեմական Ժան Քօքթօ սրտի տագնապի մը հետեւանքով յանկարծամահ եղաւ Միլլի-լա-Պորէյի իր բնակարանին մէջ:

Քօքթոյի մահով կ'անհետանայ բացառիկ դէմք մը, որ իր բազմակողմանի տուեալներով տիրապետեց մեր դարաշրջանի արուեստի այլազան երեւոյթներուն վրայ: Բանաստեղծ, թատերագիր, վիպասան, քրոնիկագիր եւ շարժանկարի սենարիսթ էր Ժան Քօքթօ, եւ արուեստի այս այլազան կալուածներուն մէջ արտադրեց գործեր, որոնք անպայմանօրէն վճռական ազդեցութեան մը գրոշմը գրին յառաջապահ արուեստի երեւոյթներուն վրայ:

Քօքթոյի գրական ու գեղարուեստական յղացումներուն վաստակը կը կազմեն՝ երեսուն բանաստեղծութեանց հատորներ, տասնեակ մը թատերգութիւններ, զժազրական արլոմներ, բազմաթիւ շարժանկարի ժապաւէններ, որոնք կ'ապացուցանեն աշխատանքի եւ արտագրութեան այն արտակարգ կորովը որով օժտուած էր հանճարեղ արուեստագէտը:

Կուսակցական հիմնադրամներ

Տարուան կարեւորագոյն ցուցահանդէսներէն Տըլաքըրուայի մահուան հարիւրամեակին առթիւ բացուած սրահը՝ Լուվրի մէջ, ուր համախմբուած էին ուսմանթիւք դպրոցի հիմնադրին ամբողջական գործերը, իւղանկար եւ դժագրութիւն, բերուած աշխարհի բոլոր թանգարաններէն, լաւագոյնս կը ներկայացնէ մեծ նկարիչին արուեստի զարգացման փուլերն ու շրջափոխութիւնները, յստակ գաղափար մը տալով իր տառապահար նկարագրին մասին: Նոյն առիթով իր տուն-թանգարանին մէջ կը ցուցադրուի «Ձախ ափի վրայ ապրող Փարիզցիի մը աօրեայ կեանքը» եւ Ալդային Մատենադարանին մէջ՝ «Տըլաքըրուա եւ ուսմանթիւք դժագրութիւնը»:

Լուվրի մէջ, դարձեալ, կը շարունակուի «Շուէտական արուեստի դանձերը» կարեւոր ցուցահանդէսը:

«Օտիլոն Ռըտոն»ի նուիրուած ցուցահանդէսը Պերնէէյմ պատկերասրահին մէջ:

«Երկու հազար տարուան արուեստը Մարոքի մէջ»՝ Շարբան-թիէի պատկերասրահը:

«Սրբազան Արուեստի Սալոնը»՝ Արզի Արուեստներու թանգարանին մէջ:

«Տասը տարուան Արձանագործութիւն, Զուիցերիոյ մէջ» ցուցահանդէսը՝ Ռօտէնի թանգարանին մէջ:

«Արդիւնաբերական ձեւեր» ցուցահանդէսը՝ զարդարուեստի թանգարանին մէջ:

Շատ Լրագեղանի նուիրուած ցուցահանդէսը՝ Վերսայլի պալատին մէջ:

Նօթքը—Տամ տաճարի հիմնարկութեան ութհարիւրամեակին առթիւ կազմակերպուած ցուցահանդէսը՝ Սէնթ Շափելի մէջ:

Հօբելուսայի Էսթամբներն ու դժագրութիւնները՝ Ազգային Մատենադարանին մէջ:

«Արեւմուտքի հոովմէական Արուեստը, Էւրոպական առաջին արուեստ» ցուցահանդէսը, դարձեալ Լուվրի մէջ:

Այս այլազան ու ճոխ յայտագրին կուզան աւելնալ երկու կարեւոր ցուցահանդէսներ եւս: Առաջինը՝ Փրանսական արդի նկարչութեան կատարներէն Ժորժ Ռուսոյի եւ երկրորդը՝ նոյնպէս Փրանսացի նկարիչ Մարսել Կրոմբերի:

Տիէզիի Թանգարանին այս ցուցահանդէսը, Ժորժ Ռուսոյի մահէն (13 փետր. 1958) ի վեր կազմակերպուած կարեւորագոյն ցուցահանդէսն է, ուր համախմբուած են 68 պատաններ, փորագրական արուեստի ծաւալուն հաւաքածոյ մը: Այս բոլորին ընդմէջէն յատկօրէն կը տեսնուի վարպետին կտրած արուեստի ուղին, 1894էն մինչեւ 1956: Վերջին շրջանի գործերը, որոնք չէին ցուցադրուած ցարդ, ցոյց կուտան նկարիչին վերագարձը իր կրկէսի սիրելի նիւթերուն, ներկի թանձր գործածութիւնը փալիլոյ դեղիներու հետ երեւան կը բերեն կոթողային (մոնիւմանթալ) իր ոճը: 16 հատ բնաւ չտեսնուած պատաններ մասնաւոր ուշադրութիւն կը դրասեն իրենց վիպականութեամբ: Իր մեծ նիւթերը կը կազմեն աղջիկները, դատախազները, հտպիտները ու նաեւ Աստուածաշունչի նիւթերը, որոնք յաճախ խորհրդաւոր եւ կախարդական, կը յայտնաբերեն երբեմն զօրաւոր իրապաշտութիւն, մինչեւ իսկ պոռտութեան դաջող, երբեմն խորհրդապաշտ եւ դիւցաղներդական, բայց միշտ կենսախայտ, մեծութեան հոյակապ շունչով մը յաղեցած: Գծագրութիւններու, ջրանրկարներու եւ փորագրութիւններու մէջ կը նկատուին երկու շարք գործեր, նուիրուած «Վշտի ծաղիկներուն», 1926-1928, 1936-1938, ուր Պոտըլէր կը դտնէ ազատ մեկնաբան մը, որ զինք կը փոխադրէ կատաղօրէն մահատիպ սոսկալի մթնոլորտի մը մէջ:

Մենակեաց արուեստագէտին հանձարը, լուսաւորուած իր անտիպ գրուածքներուն ընդմէջէն, որոնք ընդգծուած են քաթալիկին մէջ, երեւան կը բերէ ամբողջութեամբ ողբերգական դուրս մը, մարդուն հանդէպ, ու այս՝ որպէս մեծագոյն վկայութիւններէն մէկը մեր ժամանաշրջանին:

#

Մարտի 4 Կրոմէր ծնած է 1892ին Հիւսիսի մէջ (Նոս) : Ուսուցիչ պարզարուեստի վարժարանին մէջ, ինքզինք պարտադրած է որպէս ամէնէն ինքնատիպ եւ ուժեղ նկարիչներէն մէկը մեր դարուն : Փարիզի Արդի Արուեստներու Թանգարանը կազմակերպած է յետահայեաց ցուցահանդէս մը իր իւզանկարներուն, փորագրութիւններուն, գծագրութիւններուն եւ գորգերուն :

Կրոմէր կը պատկանի 1870ի (Մաթիս, Ռուսօ, Պօնար) եւ 1880ի (զրեթէ բոլոր քիւպիստները) սերունդներէն յետոյ ծնունդ առած ընդհանրապէս անկախ եւ մենակեաց նկարիչներու հոյլին՝ Կոէրկ, Տէնուայէ, Պօտէն, Լիւրսա, որոնք «դպրոցի» մը կամ «չարժումի» մը ալիքէն չեն տարուած : Առաջին համաշխարհային պատերազմին այս սերունդի նկարիչները հազիւ քսան տարեկան, կը մեկնին ճակատ, (չատեր չեն վերադառնար), 1930ի շրջանին է որ անոնք կը գտնեն իրենց հասունութիւնը :

Պատերազմէն յետոյ, «վերականգնելով իր սիրտը», Կրոմէր կը ծառանայ պատերազմի արհաւիրքին դէմ (1925) «Պատերազմը» պատտառով, որ ամէնէն ահռելի նկարագրութիւններէ աւելի տպաւորիչ նկար մըն է իր երկաթեայ առնականութեամբ ու կը մնայ մեծ վիպութիւն մը : Ուրիշ չարք մը գործեր կուզան ճշգրտու դիրքը կողմնորոշուած նկարիչին, «Ֆլաման» հնձուրը», «Նաւաստին», «Գինովը», «Անդորը», աշխատաւորներ, դիւզացիներ, գործաւորներ, որոնք կը տառապին ընկերային հարցերով :

Կրոմէրի համար նկարչութիւնը «խաղ» մը կամ «փնտռուք» չէ, այլ «ուզողակի ընկերային արուեստ մը, որքան իր ներքին տարրալուծութեամբ, նոյնքան եւ իր իրագործած գաղափարով» : Իրեն համար նկարչութիւնը կը ծնի ժողովուրդին հետ կապ պահելու բուն փափաքէն, հետեւաբար չի կրնար պատկանիլ միմիայն «ընտրեալներու» փաղանդի մը :

Կրոմէրի գործը, իր ամբողջութեան մէջ, կը նմանի ապառաժի մը, զորս նկարիչը կարծէք որպէս մօտէլ ունեցած ըլլար : Զանդուածեղ, լեցուն ձևեր, խիտ եւ ուժգին յղացումներ, մարմարեայ դէմքեր կամ քարակերտ հսկայ սիւներու նման ձևեր : Իսկ Նիւ Եորքէն կարգ մը տեսարաններ կը յայտնարերեն ճարտարարուեստական հրաշալի խոյանք մը :

Կանացի մարմինները, դարձեալ արձանային կեցուածքով, մեծ

տեղ կը դրաւեն կրօմերի գործերուն մէջ, որոնք ունին կենսախայտ եւ պտղահամ գիծեր: Յուցադրուած պաստանները կը ձգտին լոյսին եւ գոյնին: Մոխրագոյն-կապոյտ-դեղին երանգապնակին (յատկանշական առաջին շրջանի գործերուն համար) կը յաջորդեն երգեցիկ կարմիրները, շողշողուն կապոյտները, խորունկ եւ թափանցիկ սեւերու զուգահեռ: Հարուածներու համաչափ գործածութեան հետ, ներկին որակին տարբերակները կը ստանան քաղցրութիւն եւ կենդանութիւն:

Յուցադրուած գծադրութիւնները եռանդուն եւ ուղիղ գիծերու իրենց նկարագրով, դարձեալ կը ձգտին կենսաւորել ձեւերը, թափանցիկ լոյսով մը:

Երկու սրահներու մէջ պարփակուող 11 գորգերը կը վկայեն կրօմերի կարեւոր գործունէութիւնը գորգաչինութեան մարդին մէջ, 1939էն ի վեր: Ան, Լիւրսային հետ մասնակցած է այս արուեստը վերանորոգելու շարժումին: Հ. Թ.

ԺՈՐԺ ՊՐԱՔ

Արուեստի աշխարհը կորսնցուց իր մեծագոյն աշխատաւորներէն մին յանձին Ժորժ Պրաքի: Այս արուեստագէտը մէկն էր այն յեղափոխիչ նկարիչներէն, որոնք ակադեմական անկենդան արուեստի հոգեվարքի վայրկեաններուն ցցուեցան իրենց ամբողջ տաղանդով, բերելու համար նոր շունչ եւ արտայայտչական նոր ձեւեր, աւելի ես ընդլայնելով կարելիութեան հորիզոնները արդի արուեստին:

Պրաք յառաջապահներէն մին հանդիսացաւ, Փիքասոյի հետ, քիւպիզմի շարժման, ու յետագային իր ինքնուրոյն ոճով տիրապետեց ամբողջ շրջանի մը: Ան իր կենդանութեան իսկ արժանացաւ Լուվրի թանգարանին՝ իր զարդանկարչական աշխատանքներով եւ իր մահը շարժառիթ դարձաւ համաշխարհային բարձր մեծարանքի:

Պրաքի նկարչութիւնը ի վերջոյ շարունակութիւնը կը դառնայ բարձր ու նրբօրէն զարգացած մշակոյթի մը գերագոյն արտայայտութեան, որ իր երիտասարդանալու ձգտումին մէջ իսկ կը մնայ արնուական ու հաւասարակչիւ: Ա.

ԱՆԴԱՍՏԱՆ-ի այս հատորին
տպագրութիւնը աւարտեցաւ
1963 հոկտեմբերին, «Արաքս»
տպարանին մէջ, խմբագրու-
թեամբ Բ. Թօփալեանի,
Փարիզ:

Directeur : P. TOPALIAN

Imprimerie Araxes
46, Rue Richer
PARIS - 9^e

ANDASTAN

ARTS & LETTRES

Revue trimestrielle arménienne

Directeur : PUZANT TOPALIAN

Imp. Araxes, 46, Rue Richer, Paris (9e)

Téléph. ; PRO. 05-73

Compte Ch. Post. Paris 5 195 59

Imprimé en France.

Fonds A.R.A.M